

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Viviana Vilter-Lindmäe

**SPETSIALISTIDE TEADLIKKUSE JA HOIAKUTE MÕJU TAASTAVA ÕIGUSE
RAKENDAMISE VALMIDUSELE KRIMINAALMENETLUSES**

Magistritöö

Juhendaja

MA Anna Markina

Tallinn

2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TAASTAVA ÕIGUSE OLEMUS.....	7
1.1. Taastava õiguse areng ja väljakutsed.....	7
1.2. Taastava õiguse koht õigusraamistikus.....	10
1.2.1. Rahvusvahelised ja Euroopa Liidu instrumendid.....	11
1.2.2. Siseriiklikud instrumendid.....	18
1.3. Taastava õiguse praktikad ja rakendusala.....	22
2. TAASTAVA ÕIGUSE RAKENDAMINE JA SEDA MÕJUTAVAD TEGURID.....	28
2.1. Taastav õigus võrdluses traditsioonilise kriminaalmenetlusega.....	28
2.2. Uuringute ülevaade taastava õiguse rakendamist mõjutavatest teguritest.....	34
3. EMPIIRILINE UURIMUS: TAASTAVA ÕIGUSE RAKENDAMINE, ÕIGUSPRAKTIKUTE TEADLIKKUS JA HOIAKUD	45
3.1. Uurimuse eesmärk, metoodika ja valim.....	45
3.2. Uurimistulemused ja analüüs.....	46
3.2.1. Õiguspraktikute teadlikkus taastavast õigusest	47
3.2.2. Õiguspraktikute suhtumine taastavasse õigusesse.....	49
3.2.3. Taastava õiguse rakendamine.....	62
3.3. Järeldused ja ettepanekud	68
KOKKUVÕTE	72
THE IMPACT OF SPECIALISTS' AWARENESS AND ATTITUDES ON THE READINESS FOR THE IMPLEMENTATION OF RESTORATIVE JUSTICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	76
KASUTATUD ALLIKAD	81
Õigusaktid.....	81
Kirjandus ja muud allikad.....	81
LISA. KÜSITLUSE ANKEET.....	88

SISSEJUHATUS

Taastava õiguse areng on viimastel aastatel hoogustunud kogu Euroopas.¹ Taastava õiguse rahvusvaheline iseloom ja olemuslikud väärtused on muutnud taastava õiguse atraktiivseks kontseptsiooniks maailmas, samas kui konkreetne taastava õiguse määratlus jääb teadlastele ja praktikutele väljakutseks.² Ühelt poolt on riikide kogemus ja teadusuuringud näidanud taastava õiguse praktikate ja mõjutamiseetodite positiivset mõju.³ Teiselt poolt on uuringud näidanud, et kui mõnes Euroopa riigis pakutakse taastava õiguse teenuseid kogu kriminaalmenetluse vältel ja süüteoga seotud osapooli suunatakse aktiivselt neid kasutama,⁴ siis mõnes riigis pakutakse teenuseid vaid mõne süüteo puhul, kindlas piirkonnas või ühel kriminaalmenetluse etapil.⁵ Selleks, et saavutada kriminaalõigussüsteemide tõeline reform ja mitte jätta taastava õiguse potentsiaali kasutamata, peaksid Euroopa poliitikakujundajad, kriminaalõigusasutused ja õigusspetsialistid tegelema aktiivselt taastava õigusega seotud väljakutsete ja kriitiliste probleemidega. Kui Belgias ja Põhja-Euroopa riikides näitavad spetsialistid positiivset suhtumist taastavasse õigusesse, siis mujal Euroopas on taastavale õigusele õigusliku aluse loomine tekitanud pigem reaktsioone, umbusaldust ja küsimusi.⁶

Taastaval õigusel on suurem mõju, kui seda rakendatakse nii ulatuslikult kui võimalik – mida rohkem inimesi tunneb taastava õiguse põhimõtteid ja oskab neid rakendada, seda turvalisem kogukonnal on.⁷ Eestis 2014. a tehtud karistushinnangute uuringust selgus, et nii Eesti elanike kui ka professionaalide eelistatud karistuseks on üldjuhul vanglakaristus, mille populaarsust on võimalik selgitada vastajate arusaamaga sellest, mida peetakse karistuse eesmärgiks, ning valdavalt on selleks eesmärgiks kurjategija teole reageerimine. Kurjategija ja ohvri lepitamist eriliseks eesmärgiks uuringu kohaselt ei peeta.⁸ Selle uuringu tulemus on üks põhjus, mis

¹ Marder, Ian D. Taastava kriminaalhoolduse ülesehitamine. – Tervise Arengu Insituut: Sotsiaaltöö 4/2020, 20.11.2020, vt taastava õiguse suurenev tähtsus Euroopas. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/taastava-kriminaalhoolduse-ulesehitamine> (10.02.2022).

² Soulou, K. A brief European overview of restorative justice (RJ) in criminal cases: Current developments and challenges. – Pro Justitia 2020/3, lk 94.

³ SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitoos. Siseministeerium 2018, lk 18. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf (10.02.2022).

⁴ Marder, Ian D. Taastava kriminaalhoolduse ülesehitamine, vt taastava õiguse suurenev tähtsus Euroopas.

⁵ Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Restorative Justice and Mediation in Penal Matters. A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries. Vol 2. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 2015, lk 1016. Arvutivõrgus kättesaadav: https://rsf.uni-greifswald.de/storages/uni-greifswald/fakultaet/rsf/lehrstuehle/lsharrendorf/Bd50_2_9783942865319.pdf (12.02.2022).

⁶ Soulou, K, lk 94-95.

⁷ Sotsiaalkindlustusameti veebileht. Ohvriabi, ennetustöö – taastav õigus. Miks kasutada taastavat õigust? Arvutivõrgus kättesaadav: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/ohvriabi-ennetustoo/taastav-oigus> (10.02.2022).

⁸ Sööt, M-L., Salla, J., Ginter, J. Kokkuvõte Eesti elanike, politseinike, prokuröride ja kohtunike karistushinnangutest. Justiitsministeerium 2014, lk 14. Arvutivõrgus kättesaadav:

ajendas Justiitsministeeriumit strateegilise arengudokumendi „Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2030“⁹ punktis 4.2 märkima, et süüteomenetluse sihiks seatakse õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine ning kahju heastamine, teisisõnu taastav õigus. Lisaks on samas punktis märgitud, et võimalikult paljudes juhtumites seatakse eesmärgiks ohvri ja kurjategija lepitamine. Seega pöörab järgnevate aastate kriminaalpoliitika tähelepanu taastava õiguse propageerimisele ning selle tõhususe uurimisele.¹⁰

Eesti ekspertide sõnul põrkutakse taastava õiguse rakendamisel ennekõike hoiakutega. Sotsiaalkindlustusameti taastava õiguse ja lepituse teenuse juht Annegrete Johanson on öelnud: „Skeptilist suhtumist on palju. Eriti seksuaalkuritegude korral kohtame palju mõistmatust, et kuidas saab seda rakendada? Aga seejuures unustatakse, et see on kannatanu heaks ja vaid tema enda soovil.“¹¹ Taastava õiguse praktikad ja mittekariistuslikud mõjutamismeetodid saavad toimida ainult siis, kui nende rakendaja saab toetuda mõtteviisile, mis lähtub inimestest, nende vajadustest ning tekkinud olukordade lahendamisest, heastamisest ja koostööst.¹² Lisaks hoiakutele ja suhtumisele võib taastava õiguse meetodite toimimist mõjutada ka praktikute teadlikkus taastavast õigusest. Eespool viidatud 2014. a Eestis läbiviidud uuringus toodi välja, et Eesti inimeste ja professionaalide suhteliselt madal toetus taastavale õigusele, näiteks lepitamisele, võib tuleneda nende madalast teadlikkusest taastava õiguse põhimõtetest.¹³ Seega eeldab taastav õigus spetsialistilt ennekõike mõtteviisi muutmist, oskust ja soovi vaadelda tegu sotsiaalses kontekstis, samuti veendumust, et karistus ei lahenda tekkinud konflikti. Spetsialist peab olema valmis kasutama oma töös taastava õiguse põhimõtteid ning tal peavad olema head teadmised taastava õiguse teoreetilisest taustast.¹⁴

Nagu eeltoodust selgub, tõusetuvad teadlikkusega, hoiakutega ja taastava õiguse rakendamisega mitmed küsimused, mis vajavad vastuseid selleks, et taastava õiguse

<https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/karistushinnangud.pdf> (03.01.2022).

⁹ Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine. – RT III, 13.11.2020, 6.

¹⁰ Riigikogu otsus „Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ heakskiitmine 52 OE. Seletuskiri, lk 23. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/4370712a-8dae-4d23-9b53-f0b61419d616/Riigikogu%20otsus%20_Kriminaalpoliitika%20põhialused%20aastani%202030%20heakskiitmine (03.01.2022).

¹¹ Prokuratuuri aastaraamat 2020. Taastav õigus aitab kannatanul eluga edasi minna. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2020/taastav-oigus-aitab-kannatanul-eluga-edasi-minna> (03.01.2022).

¹² SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, lk 87.

¹³ Sööt, M-L., Salla, J., Ginter, J., lk 13.

¹⁴ Klaus, K. Taastavast õigusest praktikult praktikutele. – Tervise Arengu Insituut: Sotsiaaltöö 4/2020, 10.11.2020. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/taastavast-oigusest-praktikult-praktikutele> (10.02.2022).

rakendamise valmidust oleks võimalik edendada. Siseriiklikult tuleks küsida, et kui taastav õigus ei leia rakendamist, siis kas põhjuseks võib olla spetsialistide madal teadlikkus taastavast õigusest või on spetsialistidel taastava õiguse suhtes hoopis negatiivsed hoiakud või mõjutavad need mõlemad – teadlikkus ja hoiakud – taastava õiguse rakendamist. Loomulikult mõjutavad taastava õiguse rakendamise valmidust ka teised tegurid, kuid töö autor on otsustanud magistritöö mahtu arvestades keskenduda kitsalt teadlikkusele ja hoiakutele. Seega on käesoleva magistritöö eesmärgiks uurida kuidas mõjutavad õiguskaitstesüsteemis töötavate spetsialistide teadlikkus ja hoiakud taastava õiguse rakendamise valmidust. Võib väita, et taastava õiguse rakendamise valmidus sõltub sellest, kui teadlikud on õiguspraktikud taastavast õigusest ja millised on praktikute väljakujunenud hoiakud taastava õiguse osas. Selle hüpoteesi tõlevastavust asutaksegi käesolevas magistritöös kontrollima.

Magistritöö eesmärgi saavutamiseks ja hüpoteesi paikapidavuse kontrollimiseks asub töö autor lahendama järgmiseid uurimisprobleeme:

1. *Teadlikkusega seonduvalt*: Milline on õigusspetsialistide teadlikkus taastavast õigusest ja selle rakendamise võimalustest? Mis teadlikkust mõjutab?
2. *Hoiakutega seonduvalt*: Millised faktorid mõjutavad hoiakute kujunemist taastavast õigusest – kas eelarvamused, traditsioonid, teavitustöö või hoopis taastava õiguse läbiviijate taust? Millised on spetsialistide hoiakud?
3. *Rakendamisega seonduvalt*: Kuidas taastavat õigust rakendatakse? Mis mõjutab taastava õiguse rakendamise valmidust? Kas taastava õiguse rakendamise valmidus, sealhulgas raskemate kuritegude puhul (näiteks seksuaalkuriteod), sõltub õigusspetsialistide hoiakutest? Kas ja kuidas mõjutab teadlikkus taastava õiguse rakendamise valmidust? Kui palju rakendavad spetsialistid taastavat õigust?

Teadlikkus, hoiakud ja nende mõju taastava õiguse rakendamise valmidusele annavad vastuse sellele, milline on taastava õiguse rakendamise potentsiaal meie kriminaalmenetluses. Nagu eelnevalt mainitud, on kriminaalpoliitika arengusuundade üheks eesmärgiks taastava õiguse kasutamise suurendamine. Seega võiks käesoleva magistritööga leida tuge sellele, kuidas kriminaalpoliitikas taastava õigusega seotud eesmärkide suunas liikuda. Lisaks kuigi taastavast õigusest on viimastel aastatel kirjutatud mitu magistritööd, siis ükski neist ei ole keskendunud õigusspetsialistide teadlikkuse ja hoiakute teadasaamise metoodika katsetamisele, mistõttu saab töö autor magistritööga anda uudse panuse taastava õiguse uurimisele.

Magistritöö eesmärgi saavutamiseks on töös kasutatud eelkõige kvalitatiivset uurimismeetodit. Kvalitatiivse uurimise käigus on analüüsitud erialakirjandust, õigusakte, õigusaktide

seletuskirju ning eelnevalt läbiviidud uuringuid. Samuti on eesmärgi saavutamiseks töö autor viinud läbi kvalitatiivse küsitluse õigusspetsialistide, muu hulgas prokuröride, kohtunike ja kriminaalhooldajate, seas tuvastamaks nende teadlikkust ja hoiakuid seoses taastava õiguse rakendamisega.

Magistritöö koosneb kolmest peatükist. Esimene peatükk avab esmalt taastava õiguse mõiste ning uurib taastava õiguse kujunemist, levikut takistavaid tegureid ja taastava õiguse laialdasemat rakendamist edendavaid võimalusi. Seejärel on töö autor uurinud ja analüüsinud taastava õiguse paigutust õigusraamistikus nii rahvusvahelisel, Euroopa Liidu kui ka Eesti tasandil ning seeläbi hinnanud, kuidas mõjutavad erinevad õigusaktid ja juhendmaterjalid taastava õiguse rakendamise valmidust. Taastava õiguse olemuse paremaks mõistmiseks sisaldab esimene peatükk ka taastava õiguse meetodite kirjeldust ja peamist rakendusala.

Selleks, et tabada taastava õiguse rakendamise võimalusi, asub magistritöö autor teises peatükis esmalt lahti mõtestama taastava õiguse eeliseid ja puuduseid traditsioonilise kriminaalmenetlusega võrreldes ning seejärel analüüsib erinevaid uuringuid, mis on läbi viidud selleks, et tuvastada taastava õiguse rakendamist mõjutavad tegurid. Taastava õiguse rakendamist mõjutavatest teguritest ülevaate tegemisel on töö autori põhitähelepanu suunatud spetsialistide hoiakutele, teadlikkusele, rakendamise praktikatele ja nende omavahelistel seostele.

Magistritöö kolmas peatükk käsitleb empiirilist uurimust, mille käigus töö autor viis läbi küsitluse Eesti õigussüsteemis töötavate spetsialistide seas, kes puutuvad kokku kriminaalmenetlusega. Esmalt on töö autor toonud välja uurimise eesmärgi, metoodika ja valimi. Seejärel on töö autor teinud ülevaate vastustest kolme alapeatüki kaupa: spetsialistide hoiakud, spetsialistide teadlikkus ja taastava õiguse rakendamine. Lõpetuseks on töö autor teinud uuringu pinnalt järeldused ning esitanud omapoolsed ettepanekud hoiakute ja teadlikkusega seonduvalt taastava õiguse rakendamise valmiduse parandamiseks. Võrreldes eelnevates peatükkides läbi viidud teoreetilise analüüsiga, võimaldavad küsitluse tulemused anda vastused töös esitatud uurimisprobleemidele praktilisel ja otsesel tasandil.

Magistritöö esimene ja teine peatükk tuginevad peamiselt inglise- ja eestikeelsele õiguskirjandusele, Euroopa Liidu ja Eesti õigusaktidele ning nende seletuskirjadele. Kolmas peatükk põhineb eelkõige küsitlusest saadud vastuste analüüsil.

Tööd iseloomustavad märksõnad on: *restoratiivõigus, taastav õigus, kriminaalmenetus, hoiakud, teadlikkus.*

1. TAASTAVA ÕIGUSE OLEMUS

Taastavat õigust võib kirjeldada kui ohvrikeskset reageerimist kuriteole, mis annab võimaluse kuriteost kõige otsesemalt mõjutatud isikutele – ohvrile, kurjategijale, nende perekondadele ja kogukonnale – olla otseselt seotud kuriteoga tekitatud kahjule reageerimisega.¹⁵ Tony F. Marshalli üldtuntud määratluse kohaselt on taastav õigus protsess, mille käigus konkreetse kuriteoga seotud osapooled tulevad kokku, et ühiselt leida lahendus, kuidas tulla toime kuriteo tagajärgede ja nende mõjuga tulevikule.¹⁶ Taastavat õigust peetakse üldiselt õiguse humaniseerimise viisiks, mis annab ohvritele võimaluse saada selgitusi ja kahju heastatud ning kurjategijatele võimaluse vastutada ohvri ja kogukonna ees.¹⁷ Taastava õiguse üheks keskseks väärtuseks on tõe leidmine dialoogi kaudu, mis on eriti oluline ohvrite jaoks, kellel on tihti vaja mõista juhtunut selleks, et terveneda. Taastav õigus möönab, et pole olemas sellist asja nagu „üks tõde“, vaid iga isiku seisukohast võib näha erinevat tõe vormi, mis ei pruugi olla täielik, kuid lisab oma osa integreeritud tõesse.¹⁸ Seega toetub taastav õigus filosoofiale, mis eelistab leppimist karistuse ees, ohvrite tervendamist kättemaksu ees, kogukonda ja terviklikkust võõrandumise ees, andestust ja halastust negatiivsuse ja karmuse ees.¹⁹

1.1. Taastava õiguse areng ja väljakutsed

Taastavale õigusele annab teoreetilise aluse reintegratiivne häbistamine, mis vastandub sotsiaalsele tõrjumisele. Häbistamine on stigmatiseeriv, kui see süüdistab kurjategijaid ja keelab neile naasmise kogukonda. Häbistamisprotsess on reintegreeriv, kui kõigepealt kehtestatakse põhimõte, et tegu on väär, mis vastandub sellele, et üksikisik on pahatahtlik, ning siis luuakse vahendid, et tuua kurjategijad tagasi kogukonda või gruppi. Seega pakub taastav õigus vahendeid õigusrikkuja tagasi toomiseks kogukonda, parandades mõrad ja tülid, mille õigusrikkuja tekitas.²⁰ Nii nagu häbil, on ka taastaval õiguse juured pikaajalistes traditsioonides. Erinevad iidised religioonid, nende hulgas budistid, India hinduistid ja taoistid tunnustavad kogukonna harmoonia ja tasakaalu taastamise tähtsust pärast kuritegelikku või häirivat

¹⁵ Mousourakis, G. Restorative Justice: Perspectives on Contemporary Theoretical and Empirical Issues. – Hungarian Journal of Legal Studies 2018/59 (3), lk 243.

¹⁶ Marshall, T. F. The evolution of restorative justice in Britain. – European Journal on Criminal Policy and Research 1996/4 (4), lk 37.

¹⁷ Mousourakis, G., lk 243.

¹⁸ European Forum for Restorative Justice. Manual on restorative justice values and standards for practice. Leuven 2021, lk 14. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2021-11/EFRJ_Manual_on_Restorative_Justice_Values_and_Standards_for_Practice.pdf (03.01.2022).

¹⁹ Mousourakis, G., lk 244.

²⁰ Winfree, L. New Zealand Police and Restorative Justice Philosophy. – Crime and Delinquency 2004/50 (2), lk 190.

sündmust.²¹ Paljude maade põlisrahvad on pikka aega praktiseerinud rahu tegemist ja taasintegreerimist, ja nende kogemused on andnud tõuke “vastavastatud” taastava õiguse ideaalidele.²² Kuigi taastava õiguse juured ulatuvad antiiksete kultuuride juurde, siis kaasaegne maailm taasavastas selles idees peituvad võimalused alles 1970. aastatel. Selleks ajaks oli empiiriline uurimus kinnitanud, et traditsioonilise kriminaalõiguse vahenditel on retsidivismile vähene mõju ning tekkinud ohvriabi liikumised rõhutasid, et kriminaalõigus pöörab vähe tähelepanu ohvritega arvestamise jõustamisele – nende kahe suuna ühendamine tugevdaski taastava õiguse lähenemist.²³

Euroopa jaoks algas debatt selle üle, kuidas süüteo tagajärgedega tegeleda ja neid lahendada kaasates süüteoga seotud osapooli, 1960. aastate lõpus, kui erinevad Euroopa riigid formuleerisid konkreetseted ettepanekud innovatiivsete konfliktide lahendamise projektide jaoks. See oli ligikaudu samal ajal, kui USA-s ja Kanadas viidi läbi esimesed eksperimendid ohvri ning kurjategija vahendamisega, ning sellest ajast on mõlemad regioonid selgelt teineteist inspireerinud.²⁴ Euroopa tasandil on taastava õiguse kasvav mõju näha mitmetes arengutes.²⁵ Esimene pilootprojekt kannatanu-kahjutekitaja vahendamisel läks käiku Norras 1981. aastal ja Soomes 1983. aastal. Austrias kutsuti mudelit „kohtuväliseks kahjuteo lahenduseks“ ning seda tutvustati üleriigiliselt alguses alaealiste kohtutes (1988) ning hiljem õiguslike protseduuride kontekstis. Inglismaal rahastas valitsus pärast väikesemahulisi eksperimente mõningaid projekte aastatel 1985-1987, kuid need ei laienenud ligilähedaseltki nii kiiresti kui Saksamaal, kes alustas ligikaudu samal ajal ja kus 1990. aastate lõpuks oli üle 400 taastava õiguse teenuse. Prantsusmaal, kus oluline initsiatiiv algas samuti 1980. aastate keskel, seoti vahendamine algusest peale ohvriabiga, kuigi hiljem arenes taastav õigus selgemalt kogukonna sanktsioonide osana. Belgia on veel üks näide riigist, kus 1990. aastate alguses alustati kannatanute vajaduste uurimisega raskemate kuritegudega seoses ja sellega kutsuti ellu taastav õigus. Need arengud Euroopas – põhiliselt 1980. ja 1990. aastatel – näitavad selgelt, et taastav õigus avaldus erisuguselt erinevates keskkondades, sõltudes institutsionaalsest kontekstist, kus projekte läbi viidi: lähtuvalt kahjutekitajale või tingimisi karistusele orienteeritud perspektiivist (Austria, Inglismaa, Saksamaa), kannatanu toetuse perspektiivist (Prantsusmaa, Belgia) või

²¹ Braithwaite, J. Restorative Justice: Assessing Optimistic and Pessimistic Accounts. – Crime and Justice: Review of Research 1999/25, lk 1-2.

²² Winfree, L., lk 191.

²³ Kerezsi, K. The Public Opinion and the Experts' Views on Restorative Justice. – International Annals of Criminology 2006/44 (1-2), lk 102.

²⁴ European Forum for Restorative Justice. The idea of restorative justice and how it developed in Europe. Leuven 2020, lk 2-3. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2020-01/the_idea_of_restorative_justice_and_how_it_developed_in_europe.pdf, (27.12.2021).

²⁵ Mousourakis, G., lk 253.

neutraalsemast ja kohalikust riiklikust perspektiivist (Norra, Soome).²⁶ Arengud kulmineerusid mitmete taastava õiguse teemaliste soovitude, juhendite ja normatiivaktide koostamisega ning 2000. aastal Euroopa Liidu toetusel ohvri-kurjategijate vahenduse ja Euroopa Taastava Õiguse Foorumi loomisega, mille eesmärgiks sai hõlbustada koostööd taastava õiguse ekspertide vahel kogu Euroopas ja edendada rahvusvahelist ning võrdlevat uurimistööd taastava õiguse vallas.²⁷

21. sajandiks on taastavast õigusest saanud ülemaailmne liikumine²⁸ ning tänaseks on peaaegu kõik Euroopa Liidu liikmesriigid omaks võtnud taastava õiguse õiguslikud alused.²⁹ Mõnedes regioonides on esialgsed arengud inspireeritud põliste kogukondade kultuurist ja kogemustest, teistes regioonides aga ajendatud professionaalsetest kogemustest või teoreetilistest arusaamadest.³⁰ Kuigi sellise mitmekesisuse tõttu on taastava õiguse protsessid riigiti erinevad ja neid kasutatakse erinevates kontekstides, on taastava õiguse põhieesmärgid ühised: (1) edendada vahendatud arutelu õigusrikkuja ja ohvri vahel; (2) anda ohvrile võimalus selgitada süüteo mõju; (3) anda õigusrikkujale võimalus vabandada ja arvestada solvava käitumise algpõhjustega; (4) töötada välja ja seejärel rakendada plaan kahju heastamiseks. Protsessi eesmärk on olla taastav kahes aspektis – nii õigusrikkuja kogukonda resotsialiseerumises kui ka ohvri heaolu taastamises.³¹

Kuigi taastava õiguse rakendamine on Euroopas hoogustunud, siis ei ole taastav õigus Euroopas veel oma täit potentsiaali saavutanud. Taastavat õigust Euroopas seostatakse enamasti kannatanu-kahjutekitaja vahendusega, samas kui teisi pere- või kodanikuühiskonna liikmeid kaasavaid taastava õiguse meetodeid, nagu konverentsid ja ringid, laialdaselt ei praktiseerita. Lisaks ei ole Euroopas taastav õigus kõigile õigusrikkujatele ja ohvritele kättesaadav või kasutatakse seda peamiselt või eranditult väiksemate õigusrikkumiste puhul. Põhjuseks on osaliselt selle institutsionaliseerimise tugev seos meie kriminaalsüsteemide bürokraatliku olemuse ja õiguskultuuriga – romaani-germaani õiguspärandi positivistlik traditsioon muudab kohtumenetluse paratamatult vähem paindlikumaks võrreldes *common law* õiguskultuuriga.³²

Dr. Michael Kilchling pühendas 24.05.2013. a Leuvenis toimunud konverentsil rohkelt tähelepanu taastava õiguse mitmetele olulistele väljakutsetele Euroopas. Esiteks, on ülioluline liikmesriikide jaoks kasvatada edasist teadlikkust taastava õiguse erinevate mudelite, praktikate

²⁶ European Forum for Restorative Justice. The idea of restorative justice and how it developed in Europe, lk 3.

²⁷ Mousourakis, G., lk 253.

²⁸ European Forum for Restorative Justice. The idea of restorative justice and how it developed in Europe, lk 2.

²⁹ Samas, lk 6.

³⁰ Samas, lk 2.

³¹ Green, B. A., Bazelon, L. Restorative justice from prosecutors' perspective. – Fordham Law Review 2020/88 (6), lk 2289-2290.

³² Soulou, K., lk 94-95.

ja metoodikate osas. Konflikti puhul, kus saab rakendada taastava õiguse meetmeid, tuleb kaasatutele ja ka laiemale avalikkusele jagada adekvaatset informatsiooni, et anda neile võimalus tutvuda selle „alternatiivse“ kontseptsiooniga kriminaalõiguse kättemaksu kontseptsioonile. Teiseks, põhiline väljakutse Euroopa Liidu liikmesriikide jaoks on igal moel suurendada taastava õiguse programmide ja praktikate kättesaadavust. Osa sellest väljakutsest on erinevate mudelite, standardite ning protseduuride välja toomine ning nende selgitamine neile, kes eeldatavalt neid kasutama hakkavad.³³ Kui vaadata taastava õiguse probleeme Inglismaal ja Walesis, siis Joanna Shapland märkas sarnasust väljakutsetes, mida oli välja toonud M. Kilchling Euroopa Liidu tasandil. Suurbritannia tegevusplaan taastava õiguse alal on suunatud mitmete meetmete arendamisele, mis eelkõige peaksid (1) parandama ligipääsu olemasolevatele taastava õiguse algatustele, (2) tõstma teadlikkust taastavast õigusest kui võimalusest kriminaalõiguse praktikute seas, (3) parandama taastava õiguse täideviijate pädevust ja oskusi, ning (4) olulise osana hankima rohkem tõendeid taastava õiguse praktikate ja tulemuste kohta.³⁴ Töö autori hinnangul saab M. Kilchlingi ja J. Shaplandi esile toodud väljakutseid ja nendega tegelemiseks vajalike meetme kasutuselevõttu samastada Eesti kontekstis, kuivõrd Eestis oleme silmitsi eelkõige samade probleemidega.

1.2. Taastava õiguse koht õigusraamistikus

Taastava õiguse kasvav tähtsus väljendub erinevate juhendite, põhimõtete ja soovitude kasvavas arvus, mida riigiülesed institutsioonid nagu ÜRO, Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liit on kehtestanud ja rakendanud.³⁵ Juurdepääs taastava õigusemõistmise programmidele on Euroopa riikide lõikes erinev, kuid ühine seisukoht on see, et kuigi paljud seadused ja määrused annavad sellele koha ning uuringud näitavad kõrget rahulolumäära ja mõju korduvkuritegevusele ja õigusemõistmisele, on neid tavaliselt alakasutatud.³⁶ Selleks, et taastav õigus avaldaks reaalselt mõju kriminaalpoliitikale, andes ka kohtunikule võimaluse süüdimõistmisest või karistuse määramisest hoiduda, on taastava õiguse meetodite rakendamine äärmiselt oluline. Mõned Euroopa riigid, näiteks Bulgaaria ja Hispaania, on lisanud taastavat õigust käsitlevad sätted oma kriminaalkoodeksisse ehk materiaalõigusesse; tised riigid, näiteks Austria, Prantsusmaa ja Solveenia, aga kriminaalmenetluse seadustikku ehk menetlusõigusesse. Kolmas rühm riike, näiteks Saksamaa, Belgia, Ungari ja Poola, on

³³ Cosemans, Z., Parmentier, S. Changing Lenses to Restorative Justice: New Directions for Europe and beyond. – Restorative Justice 2014/2(2), lk 234-235.

³⁴ Samas, lk 236.

³⁵ Samas, lk 233-234.

³⁶ Laxminarayan, M., Wolthuis, A. Accessibility of Restorative Justice: Attitudes as Barriers to Greater Referrals. – Revista de Asistena Sociala 2015/14 (4), lk 43.

kehtestanud taastavat õigust käsitlevad õigussätted nii oma kriminaalkoodeksisse kui ka kriminaalmenetluse seadustikku.³⁷

Järgnevalt on esile toodud nii rahvusvahelisel kui ka siseriiklikul tasandil töö autori hinnangul kõige olulisemad õigusaktid ja juhendid, mis annavad aluse ja ka põhjused taastava õiguse rakendamisele.

1.2.1. Rahvusvahelised ja Euroopa Liidu instrumendid

1999. aastal võttis Euroopa Nõukogu vastu Ministrite Komitee soovitus nr R (99) 19 liikmesriikidele, mis käsitleb lepitusmenetlust karistusasjades (edaspidi: 1999. a soovitus). 1999. a soovitus üheks aluseks oli liikmesriikides toimunud arengud lepitusmenetluse kasutamisega karistusasjades kui paindliku, kõikehõlmava, probleeme lahendava ja osapooli kaasava võimalusena, mis täiendab traditsioonilist kriminaalmenetlust või on rakendatav alternatiivina traditsioonilisele kriminaalmenetlusele.³⁸ 1999. a soovitus oli oluline taastavale õigusele õigusliku aluse teeraja loomisele, andes tõuke nii ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsiooni 2002/12 taastava õiguse programmide kasutamise aluspõhimõtete kohta kriminaalasjades (edaspidi: 2002. a resolutsioon)³⁹ kui ka Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiivi 2012/29/EL, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse Nõukogu raamotsus 2001/220/JSK (edaspidi: ohvrite direktiiv)⁴⁰, väljatöötamisele.

2002. a resolutsioonis toodud aluspõhimõtted julgustavad ÜRO liikmesriike kehtestama juhendeid ja standardeid, mis kujundavad taastava õiguse meetodite kasutamise liikmesriikide õigussüsteemi raames. Resolutsiooni preambulas on tõdetud, et taastav õigus toetub tihti traditsioonilistele ja põlistele õiguse vormidele, mis näevad kuritegevust kui midagi, mis on inimestele fundamentaalselt kahjulik. Resolutsioon rõhutab taastava õiguse potentsiaali kui kasvavat ja arenevat vastust kuritegevusele, mis austab iga isiku väärikust ja võrdõiguslikkust, kasvatab mõistmist, ning edendab sotsiaalset harmooniat läbi ohvrite, kurjategijate ja

³⁷ Soulou, K., lk 90.

³⁸ Euroopa Nõukogu soovitus nr R (99) 19 lepitusmenetluse kohta, lk 5. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20100715121918_RecommendationNo.R%2899%2919_EN.pdf (30.01.2022).

³⁹ ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon 2002/12 taastava õiguse programmide kasutamise aluspõhimõtete kohta kriminaalasjades. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf> (30.01.2022).

⁴⁰ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL, 25. oktoober 2012, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse Nõukogu raamotsus 2001/220/JSK. – ELT L 315, lk 57-73.

kogukondade tervendamise.⁴¹ D. Van Ness, kes on taastava õigusega töötanud 35 aastat ja aitas 2002. a resolutsiooni koostada, on leidnud, et resolutsioonis toodud põhiprintsiibid on kasulikud ka kohtunike ja advokaatide koolitamisel, sest 2002. a resolutsioon näitab, kuidas taastava õiguse programme saab inimõigusi austades kriminaalõigusprotsessi integreerida kasutades selleks justiitsüsteemi ametnikele tuttavat keelt.⁴²

Ohvrite direktiiv on esimene taastava õiguse alane Euroopa Liidu õigusakt, mis on täitmiseks kohustuslik. See tutvustab liikmesriikide kohustust informeerida ohvreid taastava õiguse teenuste kättesaadavuse kohta ja hõlbustada nende teenusteni jõudmist.⁴³ Direktiivi põhjenduspunktis 46 on leitud, et lepitava õigusemõistmise teenused, nagu lepitus ohvri ja kurjategija vahel, pere ja lähikondlaste nõustamine ja kogukondlik karistuse määramine, võivad olla kuriteoohvrile suureks abiks, kuid selliste teenuste osutamisel on vaja kaitsemeetmeid, et ära hoida uut või korduvat ohvriks langemist ja hirmutamist. Selliste teenuste osutamisel tuleks eelkõige arvesse võtta kuriteoohvri huve ja vajadusi, leevendada talle osaks saanud kahju ja vältida edasise kahju tekkimist.⁴⁴ Ohvrite direktiiv ei võimalda seega luua kuriteoohvritele õigust juurdepääsuks taastavale õigusele ning keskendub üksnes ohvrite õigustele kurjategijate eest kaitse pakkumise arvelt. Selline keskendumine ohvritele tähendab ka seda, et see ei selgita paljusid laiemaid teemasid ja uuendusi, mis on ilmsed taastava õigusemõistmise kaasaegses arengus.⁴⁵

Kuigi direktiiv ei anna otsest sisendit taastava õigusemõistmise protsessi algatamise menetluse kohta, võib erinevates artiklites välja tuua mõned juurdepääsetavusega seotud olulised sammud: (1) teave taastava õiguse kohta; (2) praktikute koolitamine taastava õiguse alal; (3) taastava õigusemõistmise tingimused. Teave taastava õigusemõistmise teenuste kättesaadavuse kohta on ohvrite õigus: see on ka ainus konkreetne samm nimetatud teenustele juurdepääsu soodustamiseks.⁴⁶ Ohvritele tuleks teavet pakkuda asjatute viivitusteta alates nende esimesest kontaktist pädeva asutusega (artikli 4 lõige 1 punkt j) ning see tuleks esitada lihtsas ja

⁴¹ European Forum for Restorative Justice. International Instruments, UN Basic Principles on Restorative Justice. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.euforumrj.org/en/international-instruments> (03.01.2022).

⁴² Dzur, A. A Talk with Daniel Van Ness. – International Journal of Restorative Justice 2018/1 (3), lk 460.

⁴³ European Forum for Restorative Justice. International Instruments, EU Victims' Directive.

⁴⁴ Ohvrite direktiiv, põhjenduspunkt 46.

⁴⁵ Euroopa Kriminaalasjade Komitee. Kommentaarid Ministrite komitee soovitusel CM/Rec(2018)8 liikmesriikidele taastava õiguse kohta kriminaalasjades, vt *background to the exercise*. Arvutivõrgus kättesaadav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808cdc8a (30.01.2022).

⁴⁶ Biffi, E., Mulder, E. jt. IVOR report. Implementing Victim-Oriented Reform of the criminal justice system in the European Union. Lisboa: Associação Portuguesa de Apoio à Vítima 2016, lk 137. Arvutivõrgus kättesaadav: https://limo.libis.be/primo-explore/fulldisplay?docid=LIRIAS1909708&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&fromSitemap=1 (10.02.2022).

arusaadavas sõnastuses, kasutades erinevat tüüpi meediat.⁴⁷ Kriminaalõigusasutustelt teabe saamine võib suurendada taastava õiguse praktika legitiimsust ja usaldust ning tõsta teadlikkust võimalusest kurjategijaga kohtuda ja temaga suhelda. Direktiivi ülevõtmisega viidi liikmesriikide seas läbi ka uuring, mille tulemusel selgus, et mõned liikmesriigid viisid läbi kampaaniaid, et tõsta teadlikkust taastava õiguse teenustest (näiteks Belgia, Tšehhi, Taani). Samas selgus, et hoolimata asjaolust, et teave taastava õiguse kohta on õigus, mainisid mõned Austria vastajad, et ohvrite teavitamine on üksikute praktikute, kes kehastavad "pädevaid asutusi", ülesanne. Veelgi huvitavam on Rootsis igapäevapraktikas toimuv, kus ohvreid teavitatakse alles siis, kui kurjategija kinnitab, et tal on huvi taastavas õigusemõistmises osaleda. See on põhjendatud vajadusega vältida edasist ohvriks langemist juhuks, kui kurjategija ei soovi ohvriga kohtuda, kuid see õhnestab ohvri õigust saada teavet taastavast õigusemõistmisest ning tema õigust saada sõnaõigus ja osaleda aktiivselt oma juhtumi lahendamisel. Samamoodi on ühe Taani vastaja sõnul ohvri ja kurjategija vahendus võimalik ainult politsei tasandil ja ainult siis, kui „kurjategija on nõustunud [ja aru saanud], et sellel on eesmärk”.⁴⁸ Töö autori hinnangul ei saa nõustuda lähenemisega, kus praktikud otsustavad ohvri eest, kas ohver võiks konfliktivahenduses osaleda või mitte – igal juhul tuleks ohvrit taastava õiguse teenusest teavitada ja seejärel on võimalik koos ohvriga asjaolusid analüüsides jõuda järeldusele, kas ohvrile tuleks kasuks mingil viisil kahjutekitajaga kontakti astuda. Ohvri juurdepääsu taastavale õigusele ei saa takistada pelgalt põhjusel, et kurjategija ei soovi näiteks konfliktivahendusel osaleda, kuna taastava õiguse teenuseid on mitmeid, millest kõik ei vaja osalemiseks konkreetse kurjategija osavõttu.

Alates 1999. a soovitusel vastu võtmisest on taastava õiguse kasutamine kriminaalõiguse kontekstis mõnes Euroopa riigis märkimisväärselt laienenud, ent paljudes riikides on taastav õigus viidud õigusaktidesse või riiklikusse poliitikasse, ilma et sellega kaasneks taastava õiguse kasutamise märkimisväärne või järjekindel kasv. 2007. aastal andis Euroopa Kohtu tõhususe komisjon (CEPEJ) välja suunised 1999. a soovitusel paremaks rakendamiseks, milles märgiti, et paljudes liikmesriikides valitses taastava õigusemõistmise üldteadlikkuse puudumine, taastava õigusemõistmise puudumine kriminaalõigusprotsessi mõnes etapis ja selle elluviimise erikoolituse puudumine. Neid ja muid leide käsitleti nii, et need näitavad, et 1999. a soovitus ei olnud täielikult rakendatud. Lisaks leiti uuringute tulemusel, et taastava õiguse edukama rakendamise jaoks on vaja välja töötada ühised tõenditel põhinevad standardid.⁴⁹ Töö autori hinnangul on viidatud järeldus kohane ja seostub tugevalt ka praktikute hoiakutega taastavasse

⁴⁷ Ohvrite direktiiv, põhjenduspunkt 21.

⁴⁸ Biffi, E., Mulder, E. jt., lk 137.

⁴⁹ Euroopa Kriminaalasjade Komitee, vt *background to the exercise*.

õigusesse, kuivõrd praktikud on eelduslikult rohkem avatud rakendama kontseptsiooni, mille edukust ja kasutegurit kinnitavad teaduslikud uuringud. Eeltoodud asjaolusid arvesse võttes andis Ministrite Komitee soovitus Euroopa Liidu liikmesriikidele CM/Rec(2018)8 taastava õiguse rakendamise kohta kriminaalasjades (edaspidi: 2018. a soovitus)⁵⁰. Kuivõrd 2018. a soovitus põhineb 1999. a soovitusel, sisaldab see ka kõiki 1999. a soovitusel esitatut. 2018. a soovitus (1) toetab taastava õiguse kasutamist kõigil kriminaalprotseduuride tasanditel ja kõigi kuriteotüüpide puhul; (2) annab tõendipõhised standardid taastava õiguse rakendamiseks praktikas; (3) esitab põhjendusi kultuuriliseks muutuseks taastavama lähenemise osas kuritegevusele ja kriminaalõigusele kõigil poliitikate ja praktikate tasanditel; ning (4) edendab taastava õiguse uuenduslikku kasutamist väljaspool õiguslikke protseduure, nagu katseaeg, vangla. Selle dokumendi piiratus/nõrkus seisneb vaid tema mittekohustuslikus olemuses.⁵¹ Kuivõrd dokumendis on antud taastava õiguse rakendamise osas töö autori hinnangul äärmiselt kasulikud juhised, siis keskendub töö autor järgnevalt paarile konkreetsele soovituspunktile, millest ühed avavad taastava õiguse võimalused (punktid 13, 15 ja 34) ning teised toovad välja rakendamise probleemkohad (punktid 18, 19 ja 55).

2018. a soovitusel punkti 13 kohaselt on taastava õiguse mõistmise põhiprintsiibid järgmised: (1) osapooltel peaks olema võimalik aktiivselt osaleda kuriteo lahendamisel, teisisõnu kehtib huvirühmade osalemise põhimõte, ning (2) need reaktsioonid peaksid olema suunatud eelkõige kuritegevusega põhjustatud kahju teadvustamisele ja heastamisele nii üksikisikutele kui ka kogukonnale ehk kehtib taastamise ja hüvitamise põhimõte. Taastavad protsessid peavad toetama turvalisust, austust ning õiglust, mida osalejad vajavad, et vabalt ja ausalt rääkida ning väljendada oma seisukohti. Ükski osapool ei tohiks protsessis domineerida ja teise osapoole osalemist piirata. Osalemise põhimõte on otseselt seotud austusega inimeste väärikuse suhtes, solidaarsusega ja vastutusega teiste eest, õigluse ning vastutustundega ja dialoogiga läbi tõe.⁵² Taastamise põhimõte mõonab, et ülekohtune kahjustav tegu on isiku väärikuse rikkumine ja nõrgendab solidaarsussuhteid ühiskonnas. Selle tulemusena peaks austus, vastutustunne ja õiglus olema saavutatud läbi vastutuse võtmise protsessi ning ausa ja siira dialoogi.⁵³ Dialoogile läbi tõe viitab ka 2018. a soovitusel punkt 15, mille kohaselt taastavat õigust ei tohiks kavandada ega rakendada nii, et ühe osapoole huvid seatakse teise osapoole omadest kõrgemaks. Pigem

⁵⁰ Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus CM/Rec(2018)8 taastava õiguse rakendamise kohta kriminaalasjades. Arvutivõrgus kättesaadav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3 (30.01.2022).

⁵¹ European Forum for Restorative Justice. International Instruments, vt *council of Europe – Recommendation*.

⁵² European Forum for Restorative Justice. Manual on restorative justice values and standards for practice, lk 30-31.

⁵³ Samas, lk 18.

pakub taastav õigus neutraalset ruumi, kus kõiki osapooli julgustatakse ja toetatakse oma vajadusi väljendama ja neid vajadusi võimalikult palju rahuldama. Töö autori hinnangul näitavad soovitusel punktid 13 ja 15 selgelt, et taastav õigus ei anna vaid ohvrile võimalust oma tõde rääkida, vaid taastav õigus loob keskkonna, kus pooltel on võimalik anda panus keskse tõe leidmisele – selle kaudu on ka kahjutekitaja õigused kaitstud.

2018. a soovitusel punkti 34 kohaselt kohtuasutuste otsustel lõpetada kriminaalmenetlus põhjusel, et taastava õiguse kokkulepe on saavutatud ja edukalt lõpule viidud, peaks olema sama staatus kui muudel alustel tehtud otsustel, mis siseriikliku õiguse kohaselt lõpetavad kriminaalmenetluse samad isikud samade faktide osas ja samas riigis. Nimetatud reegli eesmärk on pakkuda teatavat paindlikkust arvestades, et menetluse lõpetamise võimalused prokuröridele ja kohtunikele võivad igas liikmesriigis olla erinevalt reguleeritud. Juhtudel, kui sellised otsused on õiguslikult siduvad, omandavad need siseriikliku õiguse kohaselt juriidilise jõu. See ei tähenda, et taastav õigusemõistmine ei saaks toimuda kriminaalmenetlusega paralleelselt või pärast kriminaalmenetlust ilma kriminaalmenetluse tulemust mõjutamata. Samuti ei tähenda see, et kohtuasja lõpetamise otsust ei saa seada sõltuvusse kokkulepitud tulemuste saavutamisest; sellistel juhtudel on kohtuasja lõpetamine pärast kokkulepitud tulemuste saavutamist otsus, mis välistab süüdistuse esitamise samade isikute vastu, samadel asjaoludel ja samas riigis.⁵⁴ Töö autori hinnangul on antud soovitus asjakohane, kuivõrd sellega antakse suunis konfliktivahenduse raames sõlmitud kokkuleppele õigusliku jõu andmiseks. Töö autori arvates oleks seda põhimõtet võimalik rakendada eelkõige olukordades, kus konfliktivahenduse raames on ohvrile ja vajadusel ka kogukonnale kahju heastatud ning kahjutekitaja on oma tegude tagajärgi mõistnud – sellisel juhul ei ole tavapärase kriminaalmenetlusprotsessi läbiviimine põhjendatud, kuivõrd protsess lähtuks eelkõige karistamise ja üldpreventsiooni eesmärkidest.

2018. a soovitusel punktides 18 ja 19 keskendutakse taastava õiguse probleemkohale ning soovitatakse liikmesriikidel arendada suutlikkust pakkuda taastavat õigust kõigis oma jurisdiktsiooni geograafilistes piirkondades, pidades silmas kõiki õigusrikkumisi, ja oma kriminaalõiguse protsessi kõikides etappides. Pooli ei tohiks taastava õiguse kohaldamisest kõrvale jätta üksnes nende asukoha või kõnealuse süüteo liigi tõttu. Rõhutatuse, et mõnes liikmesriigis kasutatakse taastavat õigust praegu eranditult või peamiselt noorte õigusrikkujate puhul, väiksemate õigusrikkumiste puhul või protsessi kõrvalekalduvas etapis. Siiski peaks iga liikmesriik kaaluma suutlikkuse arendamist taastava õigusemõistmiseks ohutult ja tõhusalt

⁵⁴ Euroopa Kriminaalasjade Komitee, punkti 34 kommentaar.

kõigis oma jurisdiktsioonides ja kriminaalõigussüsteemides, võimaldades neil hinnata võimalikult paljude juhtumite sobivust, olenemata kõnealusest süüteost.⁵⁵ Asjaolu, et taastava õiguse rakendamist tuleks kaaluda iga süüteo puhul sõltumata raskusastmest kinnitab ka praktikas esinenud näide seksuaalkuriteo kohta. Üldteada on, et seksuaalkuriteod, millest kõige intensiivsem on vägistamine, on rasked kuriteod, mille puhul taastavat õigust pigem ei soovita rakendada. Ühe juhtumi puhul, kus kolme tütre ja ühe pojaga pere isa kuritarvitas oma kolme tüdarta seksuaalselt alates ajast, mil lapsed olid 12-aastased, osutus taastava õiguse rakendamine edukaks. Kui vanim tütar emale juhtunust pärast isa surma rääkis, keeldus ema seda uskumast, mistõttu tolele ajaks juba täiskasvanud lapsed võõrandusid emast. Taastava õiguse protsessi raames tuli pere uuesti kokku ning tekkis võimalus alustada pere lepitamisprotsessi läbi avatud suhtlemise.⁵⁶ Töö autori hinnangul konkreetsed edukad näited praktikast kinnitavad, et taastava õiguse rakendamisele tuleb olla avatud ning mitte seada piire ainuüksi süüteo raskusastme järgi või näiteks konkreetse kaasuse puhul ka selle järgi, kas kurjategija võtab protsessist osa või mitte. Kuritegu ei mõjuta tavaliselt vaid ohvrit ja süüdlast, vaid puudutatud osapooli on teisigi, mistõttu kui kurjategija keeldub taastava õiguse protsessis osalemast või see ei ole muul põhjusel võimalik, ei tähenda, et ohvrile ei tuleks juurdepääsu taastavale õigusele võimaldada.

Lisaks on 2018. a soovitusel kommentaarides esile toodud, et taastava õiguse üks probleem seisneb paljude ohvrite ja õigusrikkujate taastava õigusemõistmise tõestatud eelistest välja jätmises. See olukord on osaliselt põhjustatud professionaalidest, kes ei ole taastava õigusemõistmisest teadlikud või ei toeta seda. Paljudes riikides ei ole kohtuasutused ja kriminaalõigusasutused kohustatud ohvreid ja õigusrikkujaid teavitama nende võimest taotleda taastavat õigust ega suunama potentsiaalselt sobivaid juhtumeid taastavale õigusemõistmisele. See tuleneb ka liikmesriikide elanikkonna vähesest teadlikkusest taastavast õigusest ning mõnes riigis riikliku poliitika, rahastamise või selle kasutamise koordineerimise puudumisest. Kõigil poliitikakujundajatel, praktikutel ja teistel kriminaalõigusega seotud spetsialistidel on jätkuvalt roll taastava õigusemõistmise edendamisel, võimaldamisel või kasutamisel või muul viisil oma töö arendamisel, et integreerida taastava õiguse põhimõtted Euroopa kriminaalõigussüsteemidesse.⁵⁷ Sellest ajendatult on töö autori hinnangul 2018. a soovitusel punktis 55 sätestatud, et kohtuasutuste, kriminaalõiguse ja taastava õiguse asutuste, õigusspetsialistide, kurjategijate, ohvrite ja kogukondade nimel tegutsevate rühmade vahel

⁵⁵ Samas, punktide 18-19 kommentaarid.

⁵⁶ Keenan, M. Kas taastavale õigusele on kohta, kui seksuaalne kuritarvitamine toimub perekonnas? – Tervise Arengu Instituut: Sotsiaaltöö 4/2020, lk 41. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-11/160855478033_Sotsiaaltoe_4_2020_web_link.pdf (10.02.2022).

⁵⁷ Euroopa Kriminaalasjade Komitee, vt *the development of restorative justice*.

peaks olema regulaarne konsulteerimine, et võimaldada ühtse arusaama kujunemist taastava õigusemõistmise tähendusest ja eesmärgist.

2018. a soovitusel rakendamisele pöörati tähelepanu ka 13.12.-14.12.2021 Veneetsias toimunud Euroopa Nõukogu justiitsministrite konverentsil “Kuritegevus ja kriminaalõigus – taastava õigusemõistmise roll Euroopas”, mille raames andsid justiitsministrid välja deklaratsiooni taastava õiguse rolli kohta kriminaalasjades (edaspidi: 2021. a Veneetsia deklaratsioon). Justiitsministrid kutsuvad deklaratsioonis Euroopa Nõukogu üles julgustama ja suunama liikmesriike muu hulgas järgmiselt: (1) vajadusel töötada välja riiklikud tegevuskavad või poliitikad 2018. a soovitusel rakendamiseks (punkt 15 alapunkt i); (2) julgustada taastava õigusemõistmise, selle põhimõtete ja meetodite laialdast rakendamist täiendusena või kus sobiv, siis alternatiivina kriminaalmenetlusele või selle raames, eesmärgiga suunata isikuid kuritegevusest hoiduma, taasintegreerida kurjategijad ühiskonda ja taastada ohvrite heaolu (punkt 15 alapunkt iii); (3) pidada taastavat õigust õigustöötajate koolituse õppekavade oluliseks osaks ning mõtiskleda selle üle, kuidas kaasata taastava õiguse põhimõtted, meetodid, tavad ja praktikad ülikoolide õppekavadesse ja muudesse juristide haridusprogrammidesse (punkt 15 alapunkt iv); (4) tõsta teadlikkust taastava õiguse protsessidest üleriigiliselt ja viia ellu projekte, mille eesmärk on laialdaselt teavitada taastava õiguse rollist ja eelistest kriminaalasjades (punkt 15 alapunkt v).⁵⁸

Lisaks eelnevalt nimetatud 1999. a ja 2018. a soovitusel, 2002. a resolutsiooni ning ohvrite direktiivi kõrval peatub töö autor põgusalt ka Euroopa Liidu ohvrite õigusi käsitleval strateegial, mis on oluline dokument nägemaks, millised on Euroopa Liidu lähiaastate prioriteedid ning kas sinna mahutub ka taastava õiguse praktikate edendamine. Ohvrite õigusi käsitleval Euroopa Liidu strateegial on perioodiks 2020-2025 kaks suunda: (1) kuriteoohvrite võimestamine ja (2) koostöö nende õiguste nimel. Kuriteoohvreid on vaja võimestada, et nad saaksid kuritegudest teada anda, osaleda kriminaalmenetluses, nõuda hüvitist ja lõpuks ka kuriteo tagajärgedest võimalikult suurel määral toibuda. Kuriteoohvrite võimestamine saab toimuda läbi tulemusliku suhtlemise ohvritega ja neile turvalise keskkonna loomisega kuritegudest teatamiseks.⁵⁹ Sellega seoses on strateegias oluline koht antud taastavale õigusele. Taastava õiguse teenuste hulka kuuluvad mitmesugused teenused, nagu näiteks ohvri ja

⁵⁸ Euroopa Liidu Nõukogu justiitsministrite 14.12.2021 Veneetsia deklaratsioon taastava õiguse rolli kohta kriminaalasjades. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79> (10.02.2022).

⁵⁹ Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele. Ohvrite õigusi käsitlev ELi strateegia (2020–2025). Brüssel 2020, lk 7-8. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX:52020DC0258> (30.01.2022).

kurjategija lepitus, pere ja lähikondsete nõustamine ning kogukondlik karistuse määramine.⁶⁰ Kuriteoohvrite õiguste direktiivis on nõue, et selliste teenuste pakkumisel keskendutaks eelkõige ohvri huvidele ja vajadustele, mis tähendab, et vaja on kaitsemeetmeid, mis ei lase ohvrit veelgi rohkem ohvristada. Tegelikult ei ole ei kuriteoohvrid ega nendega tegelevad töötajad taastava õiguse teenustest piisavalt teadlikud, mistõttu peavad liikmesriigid tagama taastava õiguse teenuste vastavuse rangetele kvaliteedinõuetele ja nende pakkujate koolitamise.⁶¹ Strateegias on leitud, et koostöö ohvrite õiguste nimel vajab kõigi asjaomaste osalejate koostöö ja koordineerimise parandamist. Liikmesriikide olulisimad meetmed selleks on järgmised: (1) koostada ohvrite õiguste riiklikud strateegiad, millega nähakse ette ulatuslik ja terviklik lähenemisviis ohvrite õigustele ning mis hõlmavad kõiki isikuid, kes võivad oma töös ohvritega kokku puutuda; (2) tutvustada ohvrite õigusi kõikidele ohvritega kokku puutuda võivatele isikutele, sealhulgas politseiametnikele, tugiteenuste pakkujatele ja tervishoiutöötajatele; (3) hõlbustada ohvrite õigustega Euroopa Liidu tasandil tegelevate riiklike ekspertide võrgustike, nagu ohvrite õiguste Euroopa võrgustiku tegevust; (4) võtta meetmeid, mille eesmärk on luua vastupanuvõimelisem ühiskond, edendades kodanikuühiskonna suuremat osalust riiklikes meetmetes.⁶²

Nagu eeltoodust võib näha, siis Euroopa Liidu institutsioonid on pööranud taastavale õigusele aastate jooksul suurt tähelepanu ning otsivad käesoleval ajal viise, kuidas taastavat õigust oleks võimalik liikmesriikides tõhusalt, ohutult ja kvaliteetselt rakendada. Ka Euroopa Liidu tasandil on lisaks teistele probleemkohtadele jõutud tulemuseni, et taastava õiguse rakendajate teadlikkus ja hoiakud on tegurid, millega tuleb töötada selleks, et taastava õiguse rakendamise valmidust edendada. Sellele viitavad nii 2018. a soovitus, 2021. a Veneetsia deklaratsioon kui ka ohvrite õigusi käsitlev Euroopa Liidu strateegia perioodiks 2020-2025.

1.2.2. Siseriiklikud instrumendid

Laias laastus rakendatakse Eesti justiitsüsteemis taastava õiguse põhimõtteid peamiselt ohvriabiteenuste ja lepitusmenetluse kaudu.⁶³ Eestis on taastava õigusele viitavaid sätteid näha nii kriminaalmenetluse seadustikus⁶⁴, täpsemalt KrMS § 203¹, mis sätestab kriminaalmenetluse

⁶⁰ Ohvrite õigusi käsitlev ELi strateegia (2020–2025), lk 3.

⁶¹ Samas, lk 6.

⁶² Samas, lk 19.

⁶³ Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Restorative justice and mediation in penal matters. A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries. Vol 1. Forum Verlag Godesberg 2015, lk 238. Arvutivõrgus kättesaadav: https://rsf.uni-greifswald.de/storages/uni-greifswald/fakultaet/rsf/lehrstuehle/lsharrendorf/Bd50_1_9783942865319.pdf (12.02.2022).

⁶⁴ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.

lõppemise leppimise tõttu, kui ka karistusseadustikus⁶⁵, täpsemalt KarS § 57 lg 1 p 9, mis näeb ette karistust kergendava asjaoluna leppimise kannatanuga, ja KarS § 87, mis toob välja alaealisele kohaldatavad mõjutusvahendid. Täiendavalt on siseriiklikult heaks kiidetud mitmeid strateegilisi dokumente, millest on võimalik leida suuniseid taastava õiguse rakendamiseks.

Üheks selliseks strateegiliseks dokumendiks on vägivalla ennetuse kokkulepe aastateks 2021-2025. Eestis lähtuti vägivalla ennetamisel enne vägivalla ennetuse kokkulepet kahest vägivalla ennetamise strateegiadokumendist: esimene spetsiaalselt vägivalla ennetamisele keskendunud strateegia kehtis perioodil 2010–2014, mis oli nimetatud kui vägivalla vähendamise arengukava ja teine perioodil 2015–2020 ehk vägivalla ennetamise strateegia.⁶⁶ Vägivalla ennetamise strateegia 2015-2020 lõpparuande kohaselt 2018-2019. aastatel toetas Siseministeerium projekti „Taastava õiguse praktikate rakendamine politseitoos ja kogukonnas“, mida viis läbi SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. Projekti raames viidi läbi neli koolitusprogrammi ning koostati juhend taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamiseks politseitoos. Lisaks, 2020. aastal alustas Norra projekti toel Sotsiaalkindlustusamet vabatahtlike konfliktivahendusteenuse pakkumisega ja 2020. aasta lõpuks oli teenust saanud ligi 100 inimest. 2020. aastal avanesid ka väikeprojektide toetusvoorud, et soodustada taastava õiguse praktikate katsetamist eri valdkondades.⁶⁷ Eeltoodu viitab töö autori hinnangul sellele, et vägivalla ennetamise strateegia omas märkimisväärset mõju taastava õiguse rakendamise valmiduse võimalikele arengusuundadele Eestis.

Vägivalla ennetuse kokkuleppe koostamise üheks eesmärgiks on jätkata vägivallavastase poliitika kujundamist valdkondade üleselt, sihitatult ja kindlate kokkulepete alusel.⁶⁸ Õiguskaitseüsteemis on nii täiend- kui ka põhiväljaõppes õpetatud menetlejaid kohtlema kannatanuid tundlikult, aitama perevägivalla ohvreid, küsitlema ja kohtlema väärkoheldud lapsi ja tuvastama inimkaubandust ning selleks kasutatakse juhendmaterjale ohvrite abistamiseks.⁶⁹ Eesmärgiks on seatud, et ohvrite kohtlemisel võetakse taastava õiguse põhimõtted laiemalt kasutusele.⁷⁰ Vägivallajuhtumites kasutatakse taastava õiguse põhimõtteid ja meetodeid aga ainult siis, kui see on ohvri huvides, turvaline ega põhjusta taasohvristamist.⁷¹ See on otseselt

⁶⁵ Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.

⁶⁶ Justiitsministeeriumi vägivallaennetuse kokkulepe 2021-2025, lk 2. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/vagivallaennetuse_kokkulepe_2021-2025_0.pdf (10.02.2022).

⁶⁷ Justiitsministeeriumi vägivalla ennetamise strateegia 2015-2020 lõpparuanne, lk 8-9. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/ves_2015-2020_lopparuanne.pdf (10.02.2022).

⁶⁸ Justiitsministeeriumi vägivallaennetuse kokkulepe 2021-2025, lk 2.

⁶⁹ Samas, lk 8.

⁷⁰ Samas, lk 19.

⁷¹ Samas, lk 12.

seotud sellega, et vägivalla ennetuse kokkulepe seab eesmärgiks, et ohvritega kokku puutuvatele spetsialistidele õpetatakse kuriteoohvrite õiguste kaitset, vajaduste hindamist, suhtlemisoskust, taastavat õigust ja traumateadlikku kohtlemist. Tuleb aga rõhutada, et ohvrile antakse juurdepääs taastava õiguse teenustele üksnes siis, kui see on turvaline ja aitab tema heaolu taastada.⁷² Töö autori hinnangul tuleb siinkohal aga kriitiliselt mõelda ja analüüsida, mille põhjal on spetsialistidel praktikas võimalik teha järeldus, kas anda ohvrile juurdepääs taastava õiguse teenustele ning kas spetsialistidel on oma teadlikkuse ja hoiakute põhjal võimalik seda otsustada ohvri eest. Ilmselt vajab ohvrile taastavale õigusele juurdepääsu andmise otsustamine kooskõlastamist ning ühtlustamist selleks, et taastava õiguse rakendamise valmidust oleks võimalik kvaliteetselt edenedada.

Lisaks näitas 2017. aasta kannatanute kaitse ja kohtlemise uuring, et ohvrite kaitse- ja abisüsteem tuleb ümber kujundada, et see vastaks ohvri vajadustele, ja tagada, et töö ohvriga toimuks ohvri jaoks sujuvalt, katkestusteta, talle arusaadavas ja lihtsas keeles ning eelarvamusvabalt.⁷³ Seetõttu on vägivalla ennetuse kokkulepe keskendunud ka sellele, et menetlusasutused pakuksid ohvrile rohkem tuge, arendaksid ohvrisõbralikku suhtlemisoskust ning tutvustaksid paremini ohvri õigusi. Menetlus on üks osa ohvri probleemide lahendamisest, ent sellest üksi ei pruugi ohvri heaolu taastamiseks piisata.⁷⁴ Ka õiguskirjanduses on avaldatud arvamust, et selleks, et inimesed mõistaksid karistusalternatiive, peavad nad nendest aru saama ning selline selgitamiskohustus lasub eelkõige praktikutel.⁷⁵ Seega on töö autori hinnangul taastava õiguse rakendamise edendamiseks hädavajalik, et spetsialistid jätaksid kõrvale juriidilise kantseliidi ning suhtleksid ohvritega lihtsas ja arusaadavas keeles.

Vägivalla ennetuse kokkuleppe seletuskirja kohaselt vastutavad taastava õiguse teemalise eesmärgi täitmise eest Justiitsministeerium ja Sotsiaalministeerium koos allasutustega ning seotud programmideks on „Usaldusväärne ja tulemuslik õigusruum“ ja „Heaolu arengukava programm.“⁷⁶ Justiitsministeeriumi programm „Usaldusväärne ja tulemuslik õigusruum“ 2020-2023 ilmestab eesmärgi täitmist sätestades, et laialdasemalt tuleb keskenduda kogukondlikele karistustele ja taastavale õigusele. Kogukondlikud karistused on sisuliselt kõik vanglale

⁷² Justiitsministeeriumi vägivallaennetuse kokkulepe 2021-2025, lk 18-19.

⁷³ Espenberg, K., Kiisel, M. jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring. Aruande kokkuvõte. Tartu: Tartu Ülikool 2017, lk 3. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kuriteoohvrite_uuring_2017.pdf (09.04.2022).

⁷⁴ Justiitsministeeriumi vägivallaennetuse kokkulepe 2021-2025, lk 17.

⁷⁵ Sööt, M-L., Salla, J., Ginter, J., lk 3.

⁷⁶ Vabariigi Valitsuse protokollilise otsuse „Vägivalla ennetamise strateegia 2015–2020 lõpparuande teadmiseks võtmine“ ja „Vägivallaennetuse kokkulepe 2021–2025“ heakskiitmine. Seletuskiri, lk 11. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://eelroud.valitsus.ee/main/mount/docList/351e54e2-b998-4621-ac81-7940a839a3ce#dT6cXwF> (10.02.2022).

alternatiivsed karistused, mille eesmärgiks on muu hulgas õigusrikkuja poolne tegude heastamine ühiskonnale ja õigusrikkumiste põhjustega tegelemine. Vangistus küll suurendab inimeste turvatunnet, kuid sellel on kõrge sotsiaalne hind, kuivõrd vabanemisejärgne resotsialiseerumine ning sotsiaalsete sidemete taastamine on keerulisem. Seetõttu tuleb süüteomenetluse sihiks seada õigusrikkumisele eelnenud olukorra taastamine ja tekitatud kahju heastamine ning võimalikult paljude juhtumite puhul ohvri ja kurjategija lepitamine – muu hulgas tuleb võimaldada kurjategijal mõista oma teo tagajärgi. Taastava õiguse võimalused peavad olema kättesaadavad nii menetluse kestel kui ka vajadusel väljaspool menetlust, sealhulgas õigusrikkuja ja kannatanu otseses kontaktis, hõlmates lepitust, taastavat nõupidamist, peregrupi nõupidamist, karistuse mõistmise või rahusobitamise ringi, või vahendatult, näiteks kogukondlik paneel.⁷⁷ Samasisuline taastavat õigust toetav meede on sätestatud ka programmi 01.10.2021 esitatud projektis perioodiks 2022-2025.⁷⁸

Vägivalla ennetuse kokkuleppe eesmärkide seadmisel on üheks suunavaks strateegiliseks dokumendiks olnud kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030, mille esimene punkt näeb muu hulgas tulevikuvisioonina ette, et Eestis toimib õigusrikkumisi vähendav karistussüsteem koos karistusalternatiividega. Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 seletuskirja kohaselt on olulisel kohal muu hulgas personaalne ning kaasav kriminaalmenetlus, mis on ühtlasi taastava õiguse ühed juhtpõhimõtted. Personaliseerituse kontekstis peab karistusseadustik võimaldama läheneda igale isikule ja juhtumile võimalikult individuaalselt ning rakendada meedet või meetmete kogumit, mis on konkreetse üksikjuhtumi korral eelduslikult maksimaalselt tulemuslik. Õigusrikkuja riskide ja vajaduste hindamine peab saama karistuse määramise osaks karistuse määramise eel, et tuvastada tema individuaalsed riskid ja vajadused, sealhulgas vaimse tervise häired, ning sellest johtuvalt määrata ka karistus/sekkumine. Personaalsus eeldab aga seadusandjalt menetlejale ja kohtunikule piisava otsustamisruumi jätmist, kus karistusmiinimumid ei tohiks takistada sobivaima sekkumise valikut.⁷⁹ Kaasav kriminaalmenetlus tähendab muu hulgas, et süüteomenetluse siht peab olema taastada õigusrikkumisele eelnenud olukord ning kurjategijal tuleb võimaldada mõista oma teo tagajärgi. Samuti tähendab kaasav süüteomenetlus seda, et ohvril peab olema võimalik selgitada temale kuriteoga kaasnenud mõju ning avaldada arvamust selle eest kurjategija vastutuse

⁷⁷ Justiitsministeeriumi programm „Usaldusväärne ja tulemuslik õigusruum“ 2020-2023, lk 16. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.just.ee/media/831/download> (10.02.2022).

⁷⁸ Justiitsministeeriumi programmi „Usaldusväärne ja tulemuslik õigusruum“ perioodiks 2022-2025 projekt 01.10.2021, lk 13. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.rahandusministeerium.ee/system/files_force/document_files/jm_programm_2022-2025_projekt_01.10.2021.pdf?download=1 (10.02.2022).

⁷⁹ Eelnõu 52 OE. Seletuskiri, lk 10.

võtmise kohta.⁸⁰ Seega on personaliseeritud ja kaasav kriminaalmenetlus orienteeritud kõige muu hulgas taastava õiguse põhimõtete juurutamisele, mis annab vägivalla ennetuse kokkuleppe kõrval põhialustele olulise koha taastava õiguse rakendamise valmiduse edendamiseks.

Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmise otsuse neljandas peatükis on eelnevale tuginedes sätestatud järgmised taastava õiguse rakendamisega seotud olulised ideed: (1) õiguskaitsetöötajate ettevalmistus annab sellised teadmised ja oskused, mis soodustavad tehnoloogia kasutamist, kogukondliku sekkumise ja taastava õiguse rakendamist ning seavad keskmeks ohvri õigused (punkt 4.1); (2) süüteo menetluse sihiks on õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine ning kahju heastamine (taastav õigus). Võimalikult paljudes juhtumites seatakse eesmärgiks ohvri ja kurjategija lepitamine. Ohvriabiteenused ja taastava õiguse võimalused on kättesaadavad nii menetluse kestel kui ka väljaspool menetlust (punkt 4.2).

Eeltoodust tulenevalt on vägivalla ennetuse kokkulepe ja kriminaalpoliitika põhialused olulised dokumendid lähiaastatel taastava õiguse rakendamise osakaalu suurendamisele. Kuigi strateegilised dokumendid suunavad ühiskonda ja spetsialiste rakendama rohkem taastavat õigust, tuleks välja selgitada spetsialistide valmisolek nende mõtete rakendamiseks. Kui spetsialistid ei ole valmis vastavaid mõtteid rakendama, ei ole võimalik nendes dokumentides seatud eesmärkideni jõuda. Seetõttu tuleks töö autori hinnangul nende põhimõtete järgimise osas läbi viia uuringuid, et selgitada välja spetsialistide valmisolek taastava õiguse põhimõtete ja praktikate rakendamisele ning kas karistushinnangud on võrreldes 2014. aastaga, kus eelistatud karistuseks oli vangistus, muutunud või vähemalt muutumas.

1.3. Taastava õiguse praktikad ja rakendusala

Alates 20. sajandi lõpust on peaaegu kõik Euroopa riigid välja töötanud algatusi ja seadusi seoses taastava õigusega, mõnikord osana ohvrite või laste õiguse kehtestamisest ning paljudi kasvas välja alaealiste õiguskaitsest. Taastavad praktikad erinevad sõltuvalt sellest, kes neid täide viib ja kuidas nad on kehtestatud.⁸¹ Taastava õiguse peamisi meetodeid saab rakendada eelkõige järgmiste tingimuste olemasolul: (1) on olemas kindel kannatanu; ohver võib olla ka kaudne, näiteks pere- või kogukonnaliige, kes on õigusrikkumisest mõjutatud; (2) kahjutekitaja

⁸⁰ Eelnõu 52 OE. Seletuskiri, lk 13.

⁸¹ Laxminarayan, M., Wolthuis, A., lk 36.

tunnistab oma süüd ja võtab vastutuse oma teo eest; (3) kannatanu, kahjutekitaja ja teised osalejad on nõus osalema taastava õiguse tegevuses.⁸²

Tänapäeval võib Euroopas leida, et taastav õigus on justkui vastus erinevat tüüpi konfliktidele. Taastavat õigust kohaldatakse õigusemõistmise protsessi erinevates etappides, nii kohtueelses menetluses kui ka lõppfaasis, näiteks kergendava asjaoluna või katseaja ning tingimisi vabastamise kestel. Selle tulemusena on Euroopas terve rida erinevaid taastava õiguse mudeleid, varieerudes nii otsesest kui ka kaudsest kannatanu-kahjutekitaja vahendamisest ja peregruppide nõustamisest kuni karistuse või rahu ringideni ja isegi rahukohtunike poolt teostatava kohtuliku vahendamiseni ja asenduskohtumiste programmideni, nagu kannatanu mõju paneel ja kannatanu kaastunde programmid.⁸³ Ohvri-kurjategija vahendamine, konsultatsioonid ja vestlusringid on kõige tavalisemad taastava õiguse vormid ning võivad olla kasutusel väljaspool õiguslikke protseduure, nende kestel või pärast. Enimkasutatud taastava õiguse mudel Euroopas, sealhulgas Eestis, on ohvri-kurjategija vahendamine. Konverentsipõhised mudelid on kasutusel Belgias ja Ühendkuningriigis, ning eksperimentaalsemad moodused Soomes, Hollandis ja Norras.⁸⁴

Järgnevalt teeb töö autor ülevaate taastava õiguse kolmest põhilisest meetodist: kannatanu-kahjutekitaja vahendamine (*mediation*), laiendatud vahendamine (*conferencing*) ja ringi meetod (*circle*). Töö autor rõhutab, et lisaks nendele kolmele kasutatakse taastavas õiguses veel teisigi meetodeid, kuid need kolm on peamised ning levinumad.

Kannatanu-kahjutekitaja vahendamise jooksul saavad ohver ja kurjategija kokku turvalises, kontrollitud keskkonnas ja suhtlevad vahendatud arutelus kuritöö ja selle sooritamise asjaolude üle. Vahendaja abiga kirjeldab ohver kuriteo füüsilist, emotsionaalset ja majanduslikku mõju, küsib küsimusi kuriteo ja kahjutekitaja kohta ning aitab luua plaani tekitatud kahju heastamiseks. Kahjutekitajale antakse võimalus teada saada kuriteo mõju kohta kahjukannatanule, kirjeldada, mis toimus lähtuvalt tema vaatenurgast, ja võtta otsene vastutus oma teguviisi eest. Tähelepanu pööramine kannatanu vajadustele on elulise tähtsusega ja vahendajalt oodatakse, et ta teeb kõik võimaliku, et kannatanu ei saaks mingil moel protsessis kahju.⁸⁵ Seetõttu on kuriteoohvri ja kurjategija vahendusel ohvrite nii füüsilise kui ka emotsionaalse turvalisuse tagamiseks eriti oluline ettevalmistusetapp. Läbiviidud uuringus kirjeldas üks vastaja, et ettevalmistuse käigus näidatakse ohvrile kohtumise tuba ja osutatakse

⁸² SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, lk 17.

⁸³ Cosemans, Z., Parmentier, S., lk 234.

⁸⁴ Aertsen, I. Restorative Justice through Networking: Report from Europe. – Acta Juridica 2007/1, lk 93.

⁸⁵ Mousourakis, G., lk 249.

kohale, kus ohver kohtumise ajal istub – seega pannakse ohvri ja kurjategija dialoogiks sobiv paigutus hoolikalt paika. Lisaks otsustatakse igal üksikjuhtumil, kas ohver soovib näiteks politseiametnikku ruumi või ukse taha. Vastaja hinnangul sellised pisiastjad, nagu ohvriga koos eelnevalt protsessi läbitegemine, alates logistikast kohtumiseni välja, aitavad ohvritel end turvaliselt tunda ja nii saavad ka kohtumise läbiviijad kindlalt tunda, et säilitakase ohvrite turvalisus.⁸⁶ Paljudes maades, näiteks USA-s, Kanadas, Inglismaal, Belgias, ja Hollandis, on tavapärased kannatanu-kahjutekitaja kohtumised vanglas, tavaliselt pärast karistusotsust. Enamuses riikides on kannatanu-kahjutekitaja vahendusprogrammid seotud õigusliku protsessiga ja neid juhitakse politsei ning teiste õiguskaitseametnike poolt.⁸⁷

Teiseks taastava õiguse meetodiks on laiendatud vahendamine ehk taastav nõupidamine. Taastav nõupidamine on oma olemuselt kannatanu-kahjutekitaja vahendamise protsessi laiendamine. Lisaks kannatanule ja kahjutekitajale osalevad nõupidamisel nende toetusisikud, kelleks võivad olla kummagi poole perekond või sõbrad, aga vajadusel ka kogukonna või mõne teenuse esindajad, näiteks kriminaalhooldaja, ohvriabi töötaja, sotsiaalprogrammide läbiviijad. Oluline on see, et osalevad ainult need isikud, keda lahendatav sündmus vahetult on puudutanud või kes saavad lahenduse leidmisele otseselt kaasa aidata, näiteks lisaks eelnimetatutele ka kohaliku omavalitsuse lastekaitse- või sotsiaaltöötaja, kooli või töötukassa esindaja.⁸⁸ Taastava nõupidamise eesmärk on kaasata kahjutekitaja, kannatanu ja nende perekonnad otsustusprotsessi, et jõuda grupikonsensuseni ja saavutada õiglane tulemus. Samal ajal püüab see suurendada kahjutekitaja teadlikkust tema käitumisest põhjustatud mõjust ja annab võimaluse nii kahjutekitajal kui ka kannatanul leida side oma kogukonna toetussüsteemidega.⁸⁹ Taastava nõupidamise viisid riikide lõikes on väga erinevad. Näiteks Põhja-Iirimaa on näide selle kohta, kuidas taastava nõupidamise mudelist võib saada peamine meede alaealiste õiguskaitse süsteemis.⁹⁰ Üldiselt tuginetakse taastavale nõupidamisele kõige sagedamini kui võimalusele minna mööda kohtuprotsessist, eriti noore kahjutekitaja puhul, või kasutatakse seda peale kohtuotsuse tegemist, et tegeleda lahendamata teemadega või teha kindlaks sobivad hüvitusvormid. Juhtumid, mille puhul rakendatakse taastavat nõupidamist, on laialdased, näiteks varavastased teod, narkootikumidega seotud väärteod, väiksemad väärteod, vandalism ja mitmetes riikides ka koduvägivald.⁹¹

⁸⁶ Miller, S. L., Hefner, M. K., Iovanni, L. A. Iovanni. Practitioners' perspectives on using restorative justice with crimes of gendered violence. – Contemporary Justice Review 2020/23 (1), lk 79.

⁸⁷ Mousourakis, G., lk 249.

⁸⁸ SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, lk 72.

⁸⁹ Mousourakis, G., lk 250.

⁹⁰ European Forum for Restorative Justice. The idea of restorative justice and how it developed in Europe, lk 4.

⁹¹ Mousourakis, G., lk 250.

Kolmandaks taastava õiguse meetodiks on ringi (*circle*) meetod, mida kasutatakse karistusprotsessi hõlbustamiseks. Ringi meetodit saab kasutada ka näiteks kohaliku piirkonna tasandil lahendades elanike muresid kuritegevuse pärast või lahendades õiguskaitseorganite liikmete vastu esitatud kaebusi.⁹² Kogukondlik karistuse määramine ehk süüdimõistmise ring (*circle sentencing*) on kogukonnal põhinev protsess, mis viiakse läbi koostöös kriminaalõigussüsteemiga. Selle eesmärk on välja töötada sobiv karistuskava, arvestades kõigi süüteo poolt mõjutatud osapoolte vajadusi, samuti laiema kogukonna huve. Protsessi fookus on jällegi lepitusel ja rahu taastamisel kättemaksu ja hirmutamise asemel, kuigi ka sanktsioonidel võib olla oma osa, kui neid peetakse taastamise jaoks vajalikuks. Kogukondliku karistuse määramine viiakse läbi lahtise/avatud kohtuna. Selles kogukondlikus „ringis“, kus on kannatanud, kahjutekitajad, mõlema poole perekond ja sõbrad, õiguskaitse ja sotsiaalteenuste ametnikud ning asjast huvitatud kogukonnaliikmed, räägitakse toime pandud süüteoist ja hinnatakse selle mõju vabalt ning avatult eesmärgiga jõuda konsensussele karistuskava osas, mis arvestaks kõiki huvitatud osapooli. Lisaks kahjutekitaja kohustusele ennast parandada, võib kava sisaldada õigussüsteemi, kogukonna ja seotud perekondade panust. Kogukondliku karistuse määramise protsessi edukas rakendamine eeldab adekvaatset koostööd õiguskaitsesüsteemi professionaalide ning kogukonnaliikmete vahel. Veelgi enam, osalejad peavad olema oskuslikud konsensust taotlevate tehnikate kasutamises ning rakendatavad protseduurid peavad olema paindlikud ja kohandatavad iga üksikjuhtumi nõudmistele.⁹³

Taastava õiguse praktikate kasutamine ei lähtu süüteo liigist, vaid tuleb kaaluda igal erineval juhul kahjutekitaja ja kannatanu olukorda ja teha otsustus. Üldiselt ollakse seisukohal, et ei ole kuriteokategoriat, kus taastava õiguse meetodite rakendamine poleks kohane, ent on mõned kategooriad, mis esitavad spetsialistidele suurema väljakutse, näiteks lähisuhtevägivald ja seksuaalne ahistamine.⁹⁴ Kuue Euroopa riigi (Austria, Taani, Kreeka, Soome, Hollandi, Inglismaa ja Walesi) uurimine, mis põhines riikide raportitel ning kahjukannatajate, kahjutekitajate ja professionaalide fookusgruppide intervjuudel, annab võimaluse näha kannatanu-kahjutekitaja vahendamist just lähisuhtevägivalda juhtumite puhul.⁹⁵ Erinevalt Ühendkuningriigist, kus kannatanu-kahjutekitaja vahendamine ei ole strateegiliste

⁹² United Nations Office on Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. Second Edition. Vienna: United Nations 2020, lk 30. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/20-01146_Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf (15.02.2022).

⁹³ Mousourakis, G., lk 250-251.

⁹⁴ SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, lk 18.

⁹⁵ Drost, L., Haller, B., Hofinger, V. jt. Restorative justice in cases of domestic violence: Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs (JUST/2013/JPEN/AG/4587, WS1 Comparative Report 2014). Utrecht: Verwey-Jonker Institute 2015, lk 15. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-12/7388_restorative_justice_in_cases_of_domestic_violence.pdf (12.02.2022).

dokumentide alusel soovitatav lähisuhtevägivalla puhul ning praktika selles osas on piiratud,⁹⁶ on teistes riikides lähisuhtevägivalla juhtumid suunatud vahenduse juurde tavaliselt süüdistaja või politsei poolt ning seda igal tasandil – kohtueelselt, kohtuprotsessi ajal ja peale kohtuprotsessi.⁹⁷ Praktikad erinevad, kuid selliseid juhtumeid käsitletakse kui „erilisi“ ja neid hinnatakse hoolikalt vahenduses osalemiseks.⁹⁸ Suunamine võib piirduda partneri vägivalla väärteoga (Kreeka) ning vägivalla ja sundkontrolli (Austria, Soome), jälitamise (Soome, Holland) või lähenemiskeelu (Austria) juhtumid on tavaliselt välja jäetud.⁹⁹ Uuringu kohaselt on Austria ja Soome parimate kogemuste näited sellistes võtmevaldkondades nagu ohvrite ohutus ja mõjuvõimu suurendamine.¹⁰⁰ Näiteks kuigi enamik riike rakendab selliseid kaitsemeetmeid nagu põhjalikud vastuvõtuprotseduurid ja ettevalmistavad koosolekud,¹⁰¹ hindab Austria lisaks kurjategija ohtlikkust kuriteo eskaleerumise, kuriteo uuesti toimepanemise või ohvri uuesti traumeerimise osas riskianalüüsi abil, mis sisaldab selliseid kriteeriume nagu karistusregister, kokkupuude relvadega, rahaline sõltuvus, ainete kuritarvitamine, vägivalla trivialiseerimine ja ähvardused.¹⁰² Veelgi enam, nii Austria kui ka Soome nõuavad kahte vahendajat, eelistatavalt mehe-naise meeskonna poolt, ning Austria kasutab lisaks spetsiaalset ülesehitust: vahendajad töötavad kogu protsessi vältel kaheliikmelistes meeskondades või teise võimalusena peab iga vahendaja ohvri või kurjategijaga eraldi kohtumise, millele järgneb ühine istung, kus alles pärast seda, kui vahendajad on kõik oma kuuldud lood jutustanud, võivad partnerid lugusid kommenteerida ja muuta.¹⁰³ Ka Eestis viivad taastava õiguse kohtumisi eri osapoolte vahel läbi kaks vahendajat – esmalt kohtutakse osapooltega eraldi ja seejärel viiakse läbi ühine kohtumine.¹⁰⁴

Nagu juba töö autor on eelnevalt välja toonud, siis Eestis on taastava õiguse meetoditest õiguslik alus antud vaid lepitusmenetlusele. Pärast aastaid kestnud langustrendi, on leppimiste arv viimase paari aastaga olnud taas kasvutrendis – 2015. aastal lõpetati leppimise tõttu kriminaalmenetlus 823 isiku suhtes, 2016. aastal 748 isiku suhtes, 2017. aastal 746 isiku suhtes,

⁹⁶ Drost, L., Haller, B., Hofinger, V. jt., lk 20.

⁹⁷ Samas, lk 19.

⁹⁸ Samas, lk 27.

⁹⁹ Lünemann, K. D., Wolhuis, A., Verwey-Jonker Institute, U. Restorative justice in cases of domestic violence: Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs. Victim offender mediation: Needs of victims and offenders of intimate partner violence. 2nd comparative report, interviews & focus groups (JUST/2013/JPEN/AG/4587). Utrecht: Verwey-Jonker Institute 2015, lk 19. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.ikf.ac.at/pdf/RJ_Comparative_Report_2.pdf (12.02.2022).

¹⁰⁰ Miller, S. L., Hefner, M. K., Iovanni, L. A., lk 70.

¹⁰¹ Drost, L., Haller, B., Hofinger, V. jt., lk 25.

¹⁰² Lünemann, K. D., Wolhuis, A., Verwey-Jonker Institute, U., lk 20.

¹⁰³ Drost, L., Haller, B., Hofinger, V. jt., lk 23-24.

¹⁰⁴ Sotsiaalkindlustusameti veebileht. Ohvriabi, ennetustöö – taastav õigus. Taastava õiguse protsess.

2018. aastal 685 suhtes ning 2020. aastal 704 isiku suhtes.¹⁰⁵ Eestis on lepitusmenetluse rakendamine levinud eelkõige just palju kõneainet tekitanud lähisuhtevägivalla juhtumites ning mõningal määral kasutatakse taastavat õigust ka alaealistega seotud ja varavastaste süütegude menetlemisel – selles mõttes on Eesti läinud teist teed võrreldes enamuse Euroopa riikidega, kus taastava õiguse meetodeid kasutatakse eelkõige alaealiste ja varavastaste süütegude puhul ning vähem lähisuhtevägivalla juhtumite puhul.¹⁰⁶ Põhja Ringkonnaprokuratuuri vanemprokurör Andra Sild on teinud 2020. a prokuratuuri aastaraamatus ülevaate ka ühest Eesti esimesest teadaolevast näitest, mil prokuratuuri eestvedamisel rakendati taastavat õigust seksuaalkuriteo lahendamisel – tegemist oli perega, kus üks pereliige seksuaalselt väärkohtles kahte nooremat pereliiget. Prokurör nägi siin võimalust taastava õiguse rakendamiseks ning kaasas juhtumi lahendamisse partnerid Sotsiaalkindlustusametist ja Lastemajast. Kriminaalmenetlus on nüüdseks lõpetatud ja osapooltega tegelevad praeguseni erinevad eksperdid.¹⁰⁷ Töö autori hinnangul on tegemist väga olulise arenguga taastava õiguse rakendamisel Eestis, kuivõrd seksuaalkuritegude puhul ei ole taastav õigus leidnud suurt poolehoidu ei Eestis ega mujal maailmas. Loodetavasti edukad näited praktikast annavad tõuke taastava õiguse julgemale kasutamisele ka selliste juhtumite puhul nagu lähisuhtevägivald ja seksuaalkuriteod, mille osas spetsialistide traditsioonilised hoiakud võivad taastava õiguse rakendamist tugevalt pärssida.

Lisaks lepitusmenetlusele, kuhu suunatakse täiskasvanuid, on alates 2020. aastast kättesaadav ka konfliktivahendus, mis on mõeldud eelkõige alaealistele väärteoasjades. Konfliktivahendusse suunati 2020. aasta algusest kuni 2021. aasta keskpaigani 227 juhtumit. Samuti on vahendust pakutud kogukonda raputavate sündmuste puhul. Näiteks pakuti taastavaid aruteluringe kogukonnaliikmetele pärast Lihula või Haeska tulistamist, samuti Tartu kortermajas aset leidnud gaasiplahvatuse järgselt.¹⁰⁸

Eeltoodu kinnitab üheselt, et Eestis on viimastel aastatel nähtud vajadust taastava õiguse rakendamiseks selliste juhtumite puhul, kus varem taastavat õigust pigem ei rakendatud. Samuti on Eestis asutud leidma rohkem erinevaid võimalusi taastava õiguse rakendamiseks, näiteks võttes kasutusele konfliktivahenduse ja osutatud taastavaid aruteluringe.

¹⁰⁵ Prokuratuuri aastaraamat 2020. Kriminaalmenetluse statistika, tabel 1. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2020/kriminaalmenetluse-statistika> (13.03.2022).

¹⁰⁶ Pöder, K. Taastava õiguse meetmed perevägivalla juhtumite menetlemisel. – Õiguskeel 1/2016, lk 4.

¹⁰⁷ Prokuratuuri aastaraamat 2020. Taastav õigus aitab kannatanul eluga edasi minna.

¹⁰⁸ Sotsiaalkindlustusameti veebileht. Pooletise aastaga on taastava õiguse konfliktivahendusse suunatud ligi 230 juhtumit. 30.08.2021. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uudised/pooletise-aastaga-taastava-õiguse-konfliktivahendusse-suunatud-ligi-230-juhtumit> (16.04.2022).

2. TAASTAVA ÕIGUSE RAKENDAMINE JA SEDA MÕJUTAVAD TEGURID

2.1. Taastav õigus võrdluses traditsioonilise kriminaalmenetlusega

Töö autori hinnangul on traditsioonilise kriminaalmenetluse ja taastava õiguse protsessi võrdlemiseks hea alustada D. W. Garlandi ilmeka näitega sellest, kellena nähakse kummaski kontseptsioonis õigusrikkujat. Nimelt on peavoolu ehk traditsiooniline kriminoloogia valdavalt see, mida David W. Garland nimetab „teise kriminoloogiaks“ („*criminology of the other*“). Selline kriminoloogia käsitleb kurjategijaid teist tüüpi inimestena, kes olemuslikult erinevad seaduskuulekatest kodanikest, keskendudes konkreetsetele riskirühmadele (näiteks immigrandid, uimastitarbijad või puudustkannatavates piirkondades elavad noored), keda selline kriminoloogia kujutab ohuna olemasolevale ühiskonnakorraldusele. „Teise kriminoloogia“ eesmärk on toota teoreetilisi, empiirilisi ja praktilisi teadmisi, mis võimaldavad riskigruppe paremini kontrollida või muuta need grupid tavakodanikule vähem kahjulikuks. „Iseenda kriminoloogia“ („*criminology of the self*“) seevastu peab kuriteo toimepanijaid tavalisteks inimesteks – esialgu ei ole kahjutekitaja ohtlik isik, keda peab eemale peletama, vaid lihtsalt isik, kellel on eriomadused, tugevused ja nõrkused ning kes ebasoodsate tingimuste ja valede valikute tõttu hakkas käituma nii nagu ta käitus.¹⁰⁹ Põhimõtteliselt rakendab taastav õigus seda normaliseerivat lähenemist kõigile kuriteo tagajärgedega seotud isikutele ja käsitleb nii ohvrit kui ka kurjategijat kui tavalisi mõistlikult vastutavaid isikuid. See eeldab, et nii ohver kui ka kurjategija on õigetes tingimustes valmis leidma ühist lahendust, mis on vastuvõetav kõigile osapooltele, sealhulgas laiema kogukonna ja avaliku turvalisuse huvides.¹¹⁰ See dedramatiseeriv ja normaliseeriv lähenemine ohvritele ja kurjategijatele on oluline sisend kriminoloogiasse tervikuna, kus variatsioonid väitest, et „halbades tingimustes elavad halvad vanemad kasvatavad halbu lapsi, kes põhjustavad meile, headele, halbu kogemusi“ on enam-vähem lõppemas.¹¹¹

Euroopa riikide seas läbiviidud uuringust selgus, et taastava õiguse tutvustamist ja rakendamist mõjutavad näiteks järgmised tegurid: (1) ohvri õiguste tugevdamine, (2) traditsioonilist kriminaalmenetlust peetakse konfliktide lahendamiseks ebasobivaks, (3) ebaefektiivne kriminaalõigussüsteem, (4) taasühiskonnastumise eelistamine kättemaksu ja karistuse asemel,

¹⁰⁹ Garland, D. THE LIMITS OF THE SOVEREIGN STATE: Strategies of Crime Control in Contemporary Society. – The British Journal of Criminology 1996/36 (4), lk 461-462.

¹¹⁰ Walgrave, L. Restorative Justice in Severe Times: Threatened Or an Opportunity. – New Criminal Law Review, 2019/22 (4), lk 637.

¹¹¹ Samas, lk 638.

(5) alaealiste õigusrikkujate reform, (6) siseriikliku õiguse rahvusvaheliste õigusaktidega kooskõlla viimine ning (7) usalduse puudumine kohtunike vastu.¹¹² Selleks, et paremini mõista taastava õiguse rakendamise võimalusi ja rakendamist mõjutavaid tegureid, tuleb esmalt taastavat õigust kõrvutada traditsioonilise kriminaalmenetlusega. Kokkuvõtlikult on traditsioonilise kriminaalõiguse ja taastava õiguse kontseptsiooni erinevusi võimalik näha järgnevast tabelist¹¹³:

<i>Karistusel põhinev kriminaalõigus</i>	<i>Taastav õigus</i>
Kuritegu on üleastumine seaduste ja riigi vastu.	Kuritegu on üleastumine inimeste ja kohustuste vastu
Keskendutakse süüdistusele minevikus toimunu eest; üleastumine tekitab süülisust.	Keskendutakse probleemi lahendamisele, st tulevikule; üleastumine tekitab kohustusi.
Vaenulik suhe ja protseduuriline normatiivsus.	Dialoog ja läbirääkimine kui norm.
Kuritegu käsitletakse konfliktina indiviidi ja riigi vahel.	Kuriteo all mõistetakse konflikti inimeste vahel.
Üks trauma, mida tekitab õigusrikkuja, asendatakse teisega, mida tekitatakse õigusrikkujale.	Sihiks on sotsiaalse trauma parandamine, kõigi asjaosaliste tervenemine.
Toetab individualistlikke, võistlusel põhinevaid väärtusi.	Toetab vastastikkust toetust ja inimsuhteid.
Õigus nõuab riigilt süüdistuse esitamist (süülisuse kindlaksmääramist) ja õigusrikkujale valu kehtestamist (karistust).	Õigus kaasab ohvreid, toimepanijaid ja kogukonnaliikmeid püüdlusesse asja parandada.
Keskendutakse õigusrikkujate karistamisele – kättemaks.	Keskendutakse ohvri vajadustele ja õigusrikkuja vastutusele tekitatud kahju parandamisel – lõimimine.

Tabel 1. Traditsioonilise kriminaalõiguse ja taastava õiguse vaated õigusrikkumisele (allikas: ajakiri Sotsiaaltöö 4/2020, lk 12).

Erinevalt traditsioonilistest kriminaalõigusprotsessist, mis keskendub süüle ja kurjategija karistamisele, püüab taastava õiguse protsess anda vastused kolmele keskele küsimusele: (1) kellele tekkis milline kahju, (2) kuidas seda kahju saab heastada ja (3) kes selle heastamise eest vastutab.¹¹⁴ Keskendudes üksikutele kurjategijatele, edendab tavakohtusüsteem karistamist ja kättemaksu, püüab õigusrikkujaid heidutada, rehabiliteerida ja vastutusele võtta ning selle eesmärk on vähendada retsidiivsust. Seevastu taastav õigus soodustab ohvrite, kurjategijate ja kogukonna osalemist, tuginedes samal ajal inimeste suhete mõistmisele. Taastava õiguse praktikast võib tuleneda rehabilitatsioon ja retsidiivsuse vähenemine, kuid need ei ole taastava

¹¹² Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Vol 2, lk 1032.

¹¹³ Strömpl, J. Õigusemõistmise kaks paradigma ja sotsiaaltöö väärtused. – Tervise Arengu Instituut: Sotsiaaltöö 4/2020, lk 12. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-11/160855478033_Sotsiaaltöö_4_2020_web_link.pdf (10.02.2022).

¹¹⁴ Zehr, H. The little book of Restorative Justice. Good Books 2002, lk 20-21. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://sites.unicef.org/tdad/littlebookrjpakaf.pdf> (09.04.2022).

õiguse esmased eesmärgid.¹¹⁵ Need, kes propageerivad taastavat õigust, rõhutavad vastutust ja tahavad, et kurjategija vastutaks ohvri ees ja hüvitaks tekkinud kahju.¹¹⁶ Kuritegevuse mõiste on seega ümber defineeritud kui "sotsiaalne konflikt".¹¹⁷ Peamine eesmärk ei ole karistamine ega ümberkasvatamine, vaid süüteoга tekitatud kahju heastamine või hüvitamine¹¹⁸ – ohver, kurjategija ja kogukond on taastamisprotsessis maksimaalselt kaasatud.¹¹⁹ Taastav õigus annab seega konflikti inimestele tagasi.¹²⁰ Pikemas perspektiivis on taastava õiguse eesmärk asendada traditsiooniline karistussüsteem taastava paradigmaga – selles osas hõlmab taastav õigus süsteemiga konkureerivaid ja seega radikaalseid seisukohti.¹²¹

On leitud, et taastava õiguse idee levik annab võimaluse kiirendada kriminaalõiguse reformiprotsesse.¹²² Kusjuures H. Strang ja L. W. Sherman on seisukohal, et osaliste reformide abil ei pruugi olla võimalik ohvri nõudmisi ja vajadusi rahuldada. Tundub tõenäolisem, et uus jurisdiktsiooni paradigma nõuab teaduse ja väärtuste ümberkujundamist, et suuta ohvrit väärtustada kurjategija ja kogukonnaga samal tasemel.¹²³ K. Gönczöl avab mõtet veelgi ja viitab oma sõnastusega sellele, et taastava õiguse lähenemine võiks isegi aidata kaasa demokraatia arengule, ühiskonna vaimse tervise heastamisele: taastavast õigusest võib seetõttu saada konstruktiivse probleemilahendamise ja sotsiaalse integratsiooni tööriist. Kui see toimib hästi, võib see kompenseerida reaktsioone, mille tulemuseks on riigi liigne võim ja välistav mõju. Kogukonnaga arvestav taastav õigus teenib demokraatlikku arengut, mõtestades kogukonda mitte väljastpoolt, vaid saades osaks pidevast muutumise protsessist, mis tagab kogukonna olemasolu.¹²⁴

Mõned näevad taastavat õigust praeguse karistusliku kriminaalõiguse lähenemisviisi täieõigusliku alternatiivina; teised näevad selles võimalust, kuidas võimalikult palju juhtumeid

¹¹⁵ Crocker, D. Balancing justice goals: restorative justice practitioners' views. – *Contemporary Justice Review*, 2016/19(4), lk 462.

¹¹⁶ Corrado, R. R., Cohen, I. M., Odgers, C. Multi-problem violent youth: A challenge for the restorative justice paradigm. – Weitekamp, E. G. M. & Kerner, H.-J., *Restorative justice in context: International practice and directions*. Portland: Willan Publishing 2003, lk 1.

¹¹⁷ De Keijser J. W., Van der Leeden, R., Jackson, J. L. From moral theory to penal attitudes and back: theoretically integrated modeling approach. – *Behavioral Sciences & the Law*, 2002/20 (4), lk 320.

¹¹⁸ Walgrave, L. Beyond rehabilitation. In search of a constructive alternative in the judicial response to juvenile crime. – *European Journal on Criminal Policy and Research* 1994/2 (2-3), lk 63.

¹¹⁹ Bazemore, G., & Maloney, D. Rehabilitating community service toward restorative service sanctions in balanced justice system. – *Federal Probation* 1994/58 (1), lk 27.

¹²⁰ Laxminarayan, M., Wolthuis, A, lk 36.

¹²¹ De Keijser J. W., Van der Leeden, R., Jackson, J. L, lk 320.

¹²² Kerezsi, K., lk 123.

¹²³ Strang, H., Sherman, L. W. Repairing the harm: victims and restorative justice. – *Utah Law Review* 2003/1, lk 25.

¹²⁴ Gönczöl, K. "Szolgáltassuk az igazágot!" („Let us serve justice"), in KOVACSICS Jné (szerk), *Egy élet az igazságügyi statisztika szolgálatában. Ünnepi kötet a 70 éves Vavró István tiszteletére*. Budapest: ELTE ÁJK 2006, lk 52-53.

kriminaalmenetlusest kõrvale juhtida. Kõik versioonid nõustuvad nihutama sekkumise fookust kurjategijale õige karistuse rakendamise otsimiselt kuriteoga tekitatud kahju ja kannatuste taastamise ja hüvitamise poole. Selle saavutamiseks eelistatakse võimaluse korral otseste sidusrühmade vahelist dialoogi võimu omava institutsiooni pealesunnitud ülalt-alla otsusele.¹²⁵ Kui traditsioonilise kriminaalõiguse teooria kohaselt lasub vastutus kuritegevuse kontrolli eest riigil ja riigi hallatavatel institutsioonidel, siis taastava õiguse eesmärk on anda see vastutus üle konkreetsele asjaomasele kogukonnale. Taastava õiguse pooldajad väidavad, et kogukonnal on paremad positsioonid õigusrikkumisest põhjustatud probleemidega tõhusalt tegelemiseks, võttes arvesse näiteks asjaosaliste vajadusi ja kultuurilisi asjaolusid.¹²⁶ Siin avab taastav õigus uusi väljavaateid. Selles uuritakse kuritegevusele reageerimise sotsiaal-eetiliselt parema viisi potentsiaali, mis näib üha enam teostatav ja mis näib vältivat paljusid traditsioonilise karistamise puudusi. Seejuures arendab see populistliku karistuse usutavat alternatiivi ja samal ajal konstruktiivset täiendust abolitsionismile (seaduse tühistamist taotlev ühiskondlik liikumine), mis võib aidata välja töötada tõsise tasakaalustava vastuse karistamise piiramatule suurenemisele. Kui kriminoloogilised uuringud näitavad, et karistamine suurendab probleeme, mida sellega lahendada püütakse, siis taastava õiguse uuringud kinnitavad, et teised ja paremad vastused kuritegevusele on soovitavad ja võimalikud.¹²⁷ Taastav õigus keskendub pigem kannatatud kahjudele kui rikutud seadustele; väljendab tasakaalustatud muret ohvri ja kurjategija pärast; töötab ohvrite abistamise nimel nende julgustamise ja kahju heastamise kaudu; toetab kurjategijat ja samal ajal julgustab teda mõistma, aktsepteerima ja täitma oma kohustusi kahju heastamiseks. Ohvri kaasamine on kahju määratlemisel ja selle parandamise viisidel oluline, samas kui kurjategijad peavad oma tegude eest vastutama, võttes vastutuse oma käitumise eest ja hüvitades kahju, näiteks suulise või kirjaliku vabandusena, rahalise hüvitisena või ohvri või kogukonna heaks tehtud tööna.¹²⁸

Taastava õiguse üks peamisi eeliseid on see, et kui ohvrid valivad selle vabatahtlikult, teenib see paremini ohvrite huve, austades nende tegutsemisvõimet, võimaldades neil vältida kohtumenetlusega kaasnevat koormust ja mis kõige tähtsam, pakkudes neile lahendust, mille puhul nad usuvad, et see teenib nende huve paremini kui kurjategija kriminaalkaristus.¹²⁹ Taastav õigus võimaldab ohvril rääkida oma lugu oma sõnadega ja ilma katkestusteta; omadus, mis võistlevas süsteemis pole võimaldatud, kuid mida kannatanud sageli soovivad. Taastav

¹²⁵ Walgrave, L. Restorative Justice in Severe Times: Threatened Or an Opportunity, lk 634.

¹²⁶ Mousourakis, G., lk 246.

¹²⁷ Walgrave, L. Restorative Justice in Severe Times: Threatened Or an Opportunity, lk 636-637.

¹²⁸ Mousourakis, G., lk 245.

¹²⁹ Green, B. A., Bazelon, L., lk 2300.

õigus keskendub üldisemalt kuritegevuse subjektiivsetele ja mitte niivõrd õiguslikele käsitlustele, soodustades seega terviklikumat arusaama süüteost. Väidetakse, et taastav õigus võiks oma õigluse ja tervendamise potentsiaali laiendada laiemale ohvrite hulgale, kui seda pakub praegu võistlev süsteem. Näiteks võiks taastavat õigusemõistmist laiendada juhtumitele, mille puhul tõenäoliselt ei jõuta süüdimõistmiseni ning prokuratuur on nendest juhtumitest loobunud, ning nende juhtumite kannatanutele ja kurjategijatele, nende perekondadele ja sõpradele, kes võivad tunda end kuriteost samaväärselt kahjustatud. Samuti võiks see õigusemõistmise tee olla kättesaadav ka kannatanutele, kes ei soovi kurjategijat ametlikult kohtu alla anda. Taastav õigus võib ohvrite kogemusi avalikult kinnitada ning anda kinnitust ja tunnustust, et nad ei ole rünnakus süüdi. Arvatakse, et see lähenemine on eriti asjakohane laste seksuaalse kuritarvitamise juhtumite puhul, kus taastava õiguse protsess võimaldab mitte ainult ohvril, vaid ka nende vanematel mõista, kuidas pereliikmest kurjategija ohvriga manipuleeris, teda teoks sundis ja hoidis saladust. See võib aidata vanematel süüd ja vastutust õigesti jaotada, samuti võivad need teadmised anda teavet nende edasisteks jõupingutusteks, mille eesmärk on luua oma lastele turvaline keskkond. Näiteks rakendati taastavat õigust edukalt Rhode Islandi kiriku vastu algatatud kohtuasjades vaimulike poolt toime pandud laste seksuaalse kuritarvitamise osas.¹³⁰

Taastavale õigusele on õiguskirjanduses avaldatud ka vastuargumente. Esiteks on kriminaalkaristusel ekspressiivne funktsioon, kujutades endast kohtu avalikku karistuse määramist, millega kaasneb vähemalt moraalne häbimärgistamine, mis kinnitab avalikult kriminaalõiguse aluseks olevaid ühiskondlikke norme, mille rikkumise eest kurjategijale karistus määratakse. Taastava õigusemõistmise protsessidega seda ei saavutata, sest neid ei esine avalikus menetluses. Kuigi protsess võib lõppeda sellega, et kurjategija tunnistab avalikult oma rikkumist, ei ole see alati lahendus. Teiseks eeldatakse, et karistus teenib paremini avalikke huve tulevaste kuritegude ärahoidmisel just seetõttu, et sellega kaasneb avalik häbistamine ja valu tekitamine, tavaliselt vabaduse kaotuse kaudu. Kuigi taastava õiguse protsessid võivad kulmineeruda ettevõtmiste ja arusaamadega, mis soodustavad paremini konkreetse kurjategija rehabiliteerimist ja kaitsevad seega avalikkust selle ühe õigusrikkuja eest, ei väida keegi veenvalt, et hirm taastava õiguse ees heidutab tõhusalt teisi õigusrikkujaid. Kolmandaks teenib karistus kättemaksust ajendatud huve, mida taastav õigus ei teeni. Kuigi osaliselt eeldatakse, et kättemaks teenib ohvrit, siis see ei saa olla peamine põhjus eelistamiseks karistust taastavale õigusele, sest juhtudel, kui ohvritele pakutakse alternatiivi ja nad valivad taastava õiguse

¹³⁰ Marsh, F., Wager, N. M. Restorative Justice in Cases of Sexual Violence: Exploring the Views of the Public and Survivors. – Probation Journal, 2015/62(4), lk 339-340.

protsessi, siis konkreetsed ohvrid kas ei soovi üldse kättemaksu, eelistavad taastava õiguse pakutavat tulemust või ei taha läbida kohtuotsusprotsessi, mis on vajalik kättemaksuks vajaliku karistuse saamiseks. Olenemata sellest, mida ohver soovib või eelistab, võidakse arvata, et see huvi õigustab karistust, kuid mitte taastavat õigust: avalikku õiglustunnet teenitakse ja moraalne nõrdimus ühiskondlike normide rikkumise üle leevendatakse siis, kui kurjategijad saavad oma "teenitud palga", kuid mitte siis, kui kurjategijad pääsevad teenimatult karistusest. Lisaks on leitud, et traditsioonilised prokurörid ei pruugi taastava õiguse eeliseid tunnistada ja isegi kui nad tunnistavad, ei pruugi prokurörid näha ohvrite kasuks tegutsemist piisava põhjusena karistusest loobumiseks. Prokurörid peavad oma kõikehõlmavaks kohustuseks teenida avalikkust, mitte ühte eraisikut. Prokurörid on mures, et vähemalt siis, kui avalikkuse huvid ei ole täielikult kooskõlas ohvri huvidega, seab juhtumi suunamine taastava õiguse protsessi esikohale konkreetse ohvri huvid avalikkuse huvide ees.¹³¹

F. Marshi ja M. N. Wageri poolt läbi viidud uuringust selgus taastava õiguse puudusena veel seegi, et näiteks seksuaalse vägivalla juhtumite kohtusüsteemist kõrvale suunamine võib aidata vähendada kuriteo näilist tõsidust, mida võidakse käsitleda leebe või „pehme võimalusena” kurjategijate karistamisel. On teatud mure, et see võib avaldada kahjulikku mõju feministliku liikumise raskelt saavutatud edusammudele seksuaalse vägivalla positsiooni tõstmisel poliitilistes ja avalikes reglementides. Siiski tuleb meeles pidada, et praegu kasutatakse taastavat õigust traditsioonilisest kohtusüsteemist kõrvalepõikena vaid ühes kohas – Lõuna-Austraalias – ja seda vaid juhtudel, kui noored õigusrikkujad end süüdi tunnistavad.¹³²

Samuti tuntakse muret taastava õiguse ressursimahukuse pärast. On täheldatud, et isegi algatused, mis käsitlevad suhteliselt vähem tõsiseid ja vähem keerukamaid juhtumeid kui seksuaalne rünnak, nõuavad ressursse, et võimaldada nii ohvri kui kurjategija ja võimalik, et nende pereliikmete asjakohast ettevalmistust, nii ohvri kui ka kurjategija järeltuge ning läbiviijate piisavat väljaõpet. Eeldatakse, et seksuaalkuritegude juhtumid võivad nõuda ohvri, kurjategija ja nende pereliikmete veelgi ulatuslikumat ettevalmistust ja järeltuge, vahendajate ulatuslikumat erialast väljaõpet ning ekspertide teenuste tasusid nii seksuaalkuritegude kui ka seksuaalse rünnaku ohvriks langemise alal. Väidetakse, et selle tulemuseks võib olla nii ohvrite kui ka kurjategijate vajaduste rahuldamiseks ebapiisavate vahenditega süsteemi väljatöötamine või väärtuslike ja nappide ressursside välja viimine väljakujunenud ohvriteenustest, et toetada taastava õiguse algatusi.¹³³

¹³¹ Green, B. A., Bazelon, L., lk 2300.

¹³² Marsh, F., Wager, N. M., lk 340.

¹³³ Samas, lk 341.

Läbivalt võib nõustuda sõnastusega, et taastava õiguse lähenemine annab ohvrile võimaluse saada hüvitust, tugevdada tema turvatunnet ja suuta juhtum temas lahendada. Samas annab see kurjategijale võimaluse järele mõelda, vaadelda oma käitumise põhjuseid ja tagajärgi, et võtta oma tegude eest reaalne vastutus.¹³⁴ Oluline küsimus on selles, kui kaugelt on ühiskond valmis aktsepteerima uusi kuritegevusega tegelemise viise, eriti arvestades, et konsensuslik suhtlus on oma olemuselt vabatahtlik.¹³⁵ Mõned leiavad, et taastava õiguse programmid peaksid olema sõltumatud peavoolu kriminaalõigusest, kuna nende eesmärgid ja juhtpõhimõtted on erinevad. Teised otsivad viise, kuidas taastava õiguse vorme saaks kombineerida praeguste kriminaalõiguse tavadega, et viimast saaks taastavatest põhimõtetest mõjutada. Enamik aga loodab, et eeldusel, et hindav uurimus annab jätkuvalt julgustavaid tulemusi, saab taastava õiguse programmidest tavapärane alternatiiv traditsioonilisele kriminaalõiguse menetlemisele. Taastava õiguse programmid toimivad täna mitmes riigis üle maailma ning taastava õiguse potentsiaal nii arutleva demokraatia võimaldamiseks kui ka traditsioonilisele kriminaalõiguse menetlemisele usaldusväärse alternatiivi pakkumiseks on juba näidanud, et see on püüdlemist väärt.¹³⁶

2.2. Uuringute ülevaade taastava õiguse rakendamist mõjutavatest teguritest

Riiklikest aruannetest nähtub, et taastava õiguse rakendamist mõjutavad muu hulgas õiguslik regulatsioon, juurdepääsetavus, kuivõrd taastav õigus ei ole kättesaadav igale õigusrikkujale igas kriminaalmenetluse etapis, ning asjaolu, et taastava õiguse teenustele suunamine sõltub praktikust, kelleks on muu hulgas politseinikud, prokurörid, kohtunikud ja vangla ametnikud.¹³⁷ M. Laxminarayani uuring tuvastas sarnaselt järgmised tegurid, mis takistavad paremat juurdepääsetavust taastavale õigusele: kättesaadavus, õigusaktid, välistamiskriteeriumid, hoiakud, usaldus, teadlikkus, koostöö ja kulud. Kättesaadavus viitab suures osas piisavate kriminaalõigusressursside olemasolule ja võrdse juurdepääsu tagamisele, mida omakorda võivad takistada geograafilised piirangud, etnilised või kultuurilised eelarvamused või kehvad valikumeetodid. Kui mõne riigi õigusaktides võidakse teatud juhtumite puhul taastava õiguse rakendamine välistada, siis samamoodi võivad praktikud ise järgida oma „subjektiivseid” välistamiskriteeriume selle kohta, kes on taastava õiguse menetluse jaoks kõige sobivam. Hoiakud takistavad suuremat taastava õiguse teenustele

¹³⁴ Kerezsi, K., lk 122.

¹³⁵ Czarnecka-Dzialuk, B. Poland: Twenty Years of Restorative Justice Implementation. – Restorative Justice, 2015/3(3), lk 402.

¹³⁶ Mousourakis, G., lk 256.

¹³⁷ Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Vol 2, lk 1064-1065.

suunamise arvu, sest kriminaalõiguse käsitluses võib domineerida karistuskultuur. Hoiakutega otseselt seotud on ka usaldus, kuna usaldamatus võib kaasa tuua vähem suunamisi.¹³⁸

Lisaks on riiklike aruannete kohaselt taastava õiguse rakendamist mõjutavaks teguriks asjaolu, et praktikutel puuduvad teadmised, teave ja arusaamine taastava õiguse kasulikkusest ohvritele, kurjategijatele ja kogukonnale, mis tähendab, et kui praktikud on sunnitud otsustama taastava ja mittetaastava meetme vahel, siis suure tõenäosusega valivad praktikud traditsioonilise kriminaalmenetluse teekonna, kuivõrd selle toimimisest on nad teadlikud.¹³⁹ Ka M. Laxminarayani uuringust selgus, et taastava õiguse eelistest ulatuslikum informeerimine mõjutab praktikuid tõenäolisemalt suunama juhtumeid taastava õiguse juurde. Sel põhjusel on teadlikkus eelistest ja puudustest esmatähtis, kuid varasemad uuringud näitavad, et enamik inimesi, olgu üldsus või juristid, ei tea taastava õiguse põhimõtetest ega praktikatest.¹⁴⁰

Nagu eeltoodust võib näha, taandub taastava õiguse rakendamise valmidus suures osas taastava õiguse praktikute hoiakutele ja teadlikkusele. Muidugi on olulisel kohal ka näiteks õiguslik raamistik, ent hoiakud ja teadlikkus on faktorid, millel on mõju ka siseriikliku regulatsiooni muutmisele. Töö autori hinnangul, mida rohkem ollakse avatud taastava õiguse rakendamisele, seda rohkem peab ka seadusandja sellele tähelepanu pöörama. Arvestades magistr töö eesmärki keskendub töö autor järgnevalt uuringutest ülevaateid tehes just teadlikkusele ja hoiakutele, tuues mõned kõrvalepõiked ka teistest teguritest, mis aga on ühel või teisel määral seotud omakorda teadlikkuse ja hoiakutega.

Eelkõige siis, kui õiguslik raamistik võimaldab paindlikkust hindamaks, kes sobib taastavaks õigusemõistmiseks, mis näib nii olevat paljudes riikides, hakkab rolli mängima suunavate organite ja taastava õiguse töötajate suhtumine.¹⁴¹ Õiguskirjanduses on levinud väide, et kriminaalõigusega seotud ametnikud on taastava õiguse idee suhtes skeptilised ja isegi vastupanu osutavad, varjutades seeläbi taastava õiguse ideede omaksvõtu perspektiivikuse praktikas.¹⁴² R. Reches lausa kirjutab, et kriminaalõigussüsteemi vastuseis taastava õiguse ideede elluviimisele on üldtunnustatud fakt – see vastuseis on seotud selle õigusharu konservatiivsusega ja vastupanuga uutele ideedele. Ta toob välja ekspertide arvamuse, et üheks lepitamise rakendamise takistuseks on politseinike, prokuröride ja kohtunike vastuseis taastava

¹³⁸ Laxminarayan, M., Wolthuis, A., lk 36-37.

¹³⁹ Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Vol 2, lk 1066.

¹⁴⁰ Laxminarayan, M., Wolthuis, A., lk 37.

¹⁴¹ Laxminarayan M. Accessibility and Initiation of Restorative Justice. Leuven: European Forum for Restorative Justice, 2014, lk 33. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/accessibility_and_initiation_of_rj_website_0.pdf (12.02.2022).

¹⁴² Bikelis, S. Drivers that change the direction of penal policy: case of developments of victim-offender reconciliation in the lithuanian criminal justice system. – Acta Juridica Hungarica 2015/56 (1), lk 10.

õiguse ideele, mis tuleneb taastava õiguse vastuseisust traditsioonilistele õigusemõistmise viisidele.¹⁴³ See seisukoht langeb kokku väitega, et prokuröri põhihuvi on esitada süüdlasele süüdistus. On uuringuid, mis kinnitavad Rechesi väiteid, kuid on ka uuringuid, mis lükkavad säärased väited ümber, nagu S. Bikelisi uuring, millest selgus, et prokurörid ja kohtunikud on vastuvõtlikud taastava õiguse meetoditele ja valmis neid rakendama seadusega lubatud piirides kergemate kuritegude puhul.¹⁴⁴

Taastava õiguse rakendamise üheks mõjutavaks teguriks on peetud ka ajalist aspekt, mis on kindlasti seatud teadlikkusega ja annab aluse ka hoiakute kujunemisele. S. Milleri jt uuringus on vastajad välja toonud, et tihti pole ohvritel kriminaalõigusprotsessi alguses olnud piisavalt aega oma ohvriks langemise tunnetamiseks ja kuriteo avaldatud mõju tõeliselt mõistmiseks. Vastajad leidsid, et ohvrid peavad suutma oma ohvriks langemise üle mõelda, et oma ründajaga paremini sisukat dialoogi pidada. Samuti märgivad vastajad, et taastava õiguse menetluse ajastamisel tuleb arvestada sellega, et ohvrid ja kurjategijad ei ole oma tervenemise või oma käitumise mõistmise teekonnal alati samas punktis.¹⁴⁵ Samas juhib töö autor siinkohal tähelepanu asjaolule, et taastava õiguse teenuste kasutamine ei ole piiratud ajaliselt ning neid on enamasti võimalik kasutada igas kriminaalmenetluse etapis, kaasa arvatud pärast süüdimõistmist. Spetsialist ei saa ilmselgelt anda täpset hinnangut sellele, millal ohver võib olla valmis taastava õiguse protsessis osalema, vaid ohver peab seda ise tunnetama ja avaldama soovi selleks siis, kui ta on valmis. Taastava õiguse protsess peab olema aga alati hästi läbi mõeldud ja detailselt ohvrile tutvustatud, et ohver saaks teha teadliku valiku, kas üldse, mis vormis ja millal ta soovib taastava õiguse teenust kasutada. Kokkuvõttes peab suunav spetsialist teadma ja tundma taastava õiguse olemust, et ohvrile oleks võimalik tagada maksimaalne juurdepääs taastavale õigusele ja seda ka vajadusel hilisemas kriminaalmenetluse protsessis, kaasa arvatud kui kurjategija on näiteks ohvri otsustuse hetkeks vanglas karistust kandmas.

Suhtumine taastavasse õigusesse võib olla negatiivne mitmetel põhjustel ning isegi spetsialistid, kes tegutsevad eelkõige ohvri huvides, ei pruugi taastavat õigust pooldada. Näiteks S. McCarthy poolt Iirimaa läbi viidud uuring näitas, et mitmed kaitsjad pidasid taastavat õigust halvaks ideeks. Enamik osalejaid arvas, et taastavad mehhanismid peaksid piirduma väiksemate rikkumistega ja avaliku korra rikkumistega.¹⁴⁶ D. Bolivari uuringus „Ohvrid ja taastav õigus:

¹⁴³ Reches, R. „Psichologinio pasiprieginimo atkuriamajam teisingumui problema“ (The Issue of Psychologic Resistance to the Restorative Justice). – Socialiniq moksly studijos 2010/2 (6), lk 357-374.

¹⁴⁴ Bikelis, S., lk 10.

¹⁴⁵ Miller, S. L., Hefner, M. K., Iovanni, L. A., lk 81.

¹⁴⁶ McCarthy, S. Perceptions of Restorative Justice in Ireland: The Challenges of the Way Forward. – Irish Probation Journal, 2011/8, lk 192-193.

empiiriline uuring ohvri vajaduste, kogemuste ja positsiooni osas taastava õiguse praktikates“ leiti muu hulgas, et taastava õiguse praktikud on avaldanud, et taastava õiguse teenustel on olnud negatiivset mõju ohvritele ning mõned olulised aspektid seoses ohvri osalemisega on siiani välja selgitamata, sealhulgas, kes saab protsessist kõige rohkem kasu, millised on riskid õigusrikkuja poolseks manipulatsiooniks ja milline on ohvritele osutatav surve protsessis osalemiseks.¹⁴⁷

Praktikute hoiakute kujunemise koha pealt on olulisel kohal õiguskorra väärtused ja traditsioonid. Sellest tulenevalt laialt levinud probleem, millega kriminaalõigussüsteem ja üldine lähenemine kuritegevusele enamikus ühiskondades silmitsi seisab, on soov kurjategijat karistada.¹⁴⁸ Ka M. Laxminarayani uuringus õiguskultuuri tähtsust mainides kalduti viitama õigussüsteemi kättemaksulisele olemusele. Üks Norra vastaja märkis, et inimesed mõtlevad traditsiooniliselt varest ja õigest, karistusest ja kättemaksust. Samamoodi väitis teine Norrast pärit vastaja, et kohtusüsteem on rohkem keskendunud karistamisele kui kahju hüvitamisele.¹⁴⁹ Peale heidutus- ja kättemaksuvajaduse võib muret tekitada karistavate lähenemisviiside mõju ühiskonnale ja see, kuidas karmimat karistust tajutakse. Konkreetselt õigustöötajate puhul võib karistamata jätmine ohustada korra, õigsuse ja õigluse sisemisi väärtusi. Õigusorganite hoiakute muutmine on raske ülesanne, kuna need isikud on sageli haritud ja koolitatud õiguskorra seisukohast.¹⁵⁰ Traditsioonilised prokurörid on tõenäoliselt pühendunud kontseptsioonile mõista õigust kohtumenetluse kaudu, millele järgneb karistus, mis on põhiseaduses ette nähtud reaktsioon kohtu poolt tõestatud kuritegudele. Olenemata sellest, kas karistamine hõlmab vangistust või mitte, eeldatakse, et saavutatakse eesmärgid, mida taastava õiguse protsessidega ei ole ette nähtud. See kehtib eriti vägivaldsete kuritegude puhul, mis on traditsiooniliselt nõudnud vangistust. Kuigi taastaval õigusel on muid eeliseid, ei pruugi traditsioonilised prokurörid pidada neid piisavaks taastava õiguse piirangute kompenseerimiseks. Lisaks sellele, et prokurörid usuvad vangistuse kaudu karistamise kasulikkusesse, on prokurörid tõenäoliselt ka filosoofiliselt pühendunud kohtuotsusele, millel on sarnaselt kriminaalkaristuse mõistele tugevad ajaloolised ja põhiseaduslikud juured ning mis on põimitud meie ühiskonna poliitilisse ja juriidilisse kultuuri. Prokurörid võivad kohtumenetlusega võrreldes pidada taastavat õigust vajaliku menetlusliku kaitse puudumiseks ning seeläbi asuda seisukohale, et

¹⁴⁷ Bolivar, D. Restorative Justice: An Empirical Study of the Needs, Experience, and Position of the Victim within Restorative Justice Practices. Country reports. Leuven: European Forum for Restorative Justice, lk 11. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/report_victimsandrij-2.pdf (12.03.2022).

¹⁴⁸ Laxminarayan, M., Wolhuis, A., lk 37-38.

¹⁴⁹ Samas, lk 39.

¹⁵⁰ Samas, lk 37-38.

kriminaalmenetluse õiguspärasus ning avalikkuse lugupidamine ja usaldus selle vastu nõuavad neilt põhiseaduslikult ja seadusandlikult ettenähtud protseduuride avalikku rakendamist.¹⁵¹ Töö autori hinnangul saab siinkohal teha viite 2021. a Veneetsia deklaratsioonile, mille kohaselt tuleb pidada taastavat õigust õigustöötajate koolituse õppekavade oluliseks osaks. Uuringutes analüüsi näitab, et taastava õiguse rakendamise edendamiseks on vajalik praktikute mõtteviisi ja hoiakute muutmine, milleks on äärmiselt oluline praktikutele selgitada taastava õiguse kohta õigussüsteemis ning kuidas taastav õigus seostub kriminaalmenetluse põhimõtete, väärtuste ja eesmärkidega. Seeläbi on võimalik praktikute karistushinnanguid mõjutada suunas, mis pooldab vangistusele alternatiivsete karistusviiside leidmist ja taastavat õigust. Ka õiguskirjanduses on leitud, et praktikud, kes pooldavad taastavat õigust, näevad kahjana inimeste õiguste ja suhete, mitte reeglite, seaduste või poliitika rikkumisena. See annab süüteost otseselt mõjutatud osapooltele, kelleks on ohvrid, kurjategijad ja kogukond, võimaluse tuvastada ja käsitleda oma vajadusi, mis tulenevad väärast/kuritegelikust käitumisest, ning otsida lahendust, mis pakub heastamist, paranemist ja taasintegreerimist ning hoiab ära tulevase kahju.¹⁵² Seega on praktikute teadlikkuse tõstmine ja hoiakute kujundamine taastavast õigusest läbi karistushinnangute muutmise oluline ka ohvrite õiguste kaitseks.

Hoiakuid on tihti seostatud ka sellega, et praktikutele ei ole tutvustatud empiirilisi tõendeid, mis kinnitavad taastava õiguse eeliseid traditsioonilise kriminaalmenetluse ees, mistõttu on praktikud skeptilised. B. A. Green ja L. Bazelon poolt prokuröride seas läbiviidud uuringus selgus, et prokurörid, kes on muidu vastuvõtlikud süüdistuse esitamise ja vangistuse alternatiivide uurimisele, võivad olla kõhklevad, sest taastava õiguse protsessid on suures osas tõestamata – see kehtib eriti siis, kui on vaja mõõta korduvkuritegevust pikaajaliselt, mis on avaliku turvalisuse tagamisel väga oluline. Kuigi on programmpõhiseid andmeid, mis näitavad, et taastava õigusemõistmise protsessid on retsidiivsuse vähendamisel ja ohvrite rahulolu edendamisel üldiselt tõhusamad kui traditsiooniline kohtuotsus, on valimite suurus sageli väike, võrdlusrühmad ei ole ühtsed ja kuna paljud neist programmidest on suhteliselt uued, on pikaajalisi andmeid raske saada. Isegi alaealiste puhul, kus taastavat õigust sagedamini kasutatakse, on taastava õiguse tõhususe uurimine positiivne, kuid võib-olla mitte veenev ja lõplik.¹⁵³ Samamoodi võivad prokurörid seada kahtluse alla taastava õigusemõistmise õiguspärasuse, kuna on mures, et ohvrid on vastuvõtlikud prokuröride või kurjategijate survele nõustuda taastava õiguse protsessiga. Skeptilisust tekitab võimalus, et kui kurjategija

¹⁵¹ Green, B. A., Bazelon, L, lk 2299-2301.

¹⁵² Roland, K., Rideout, G., Salinitri, G., Frey, M. P. Development and use of a restorative justice ideology instrument: assessing beliefs. – Contemporary Justice Review, 2012/15 (4), lk 435.

¹⁵³ Green, B. A., Bazelon, L, lk 2297-2298.

suunatakse kriminaalvastutusele võtmise alternatiivina taastava õiguse programmi, võib kurjategija tunda, et ta on kriminaalkaristuse vältimiseks sunnitud programmis osalema. Näiteks muretsevad prokurörid, et kurjategija osalemisel taastava õiguse programmis võib puududa vabatahtlikkus või siirus, mida peetakse programmi õnnestumiseks vajalikuks. Samuti võivad prokurörid eeldada, et süüdimõistmine ja karistamine on ohvreid tervendavamad, kuna taastav õigus ei leevenda ohvrite viha ja valu nii tõhusalt. Lisaks võivad prokurörid leida, et karistamine on edukamalt rehabiliteeriv, sest pärast karistuse tegelikku kogemust on kurjategijatel suurem motivatsioon uuesti karistamist vältida.¹⁵⁴ Töö autori hinnangul kõik eelmainitud prokuröride eeldused ja hirmud on seotud tõestatud uuringute vähesusega taastava õiguse toimimisest. Eelduslikult, mida rohkem viiakse läbi empiirilisi uuringuid taastava õiguse positiivsest mõjust ja korrektsest toimimisest, ning mida rohkem nende uuringute tulemusi tutvustatakse praktikutele, siis seda rohkem praktikute viidatud eelarvamused saavad kummutatud. See kõik aga eeldab taaskord tihedat koostööd erinevate institutsioonide vahel. Ka M. Laxminarayan on asunud seisukohale, et koostöö taastava õiguse organisatsioonide ning nende organisatsioonide ja suunamisorganisatsioonide vahel suurendab teadlikkust ja parandab hoiakuid.¹⁵⁵

M. Laxminarayani ekspertintervjuudest selgus kommentaare, mis seostasid taastava õiguse rakendamise edukust ka usaldusega taastava õiguse läbiviijate vastu. Nimelt ei peeta vahendajat tänapäeval erinevatel põhjustel kohtuniku ees usaldusväärseks. Probleem seisneb vastanu hinnangul usalduses: „Kes on vahendajad? Ma kuulsin, et neil puudub juriidiline taust. Kohtunik peatub, kui kuuleb, et asjaga tegeleb keegi, kellel pole juriidilist tausta – ta ei mõista selle juhtumi menetlemise olemust, ei saa aru, mida vahendamine endast kujutab, mida vahendaja teeb.“ Horvaatia prokurör põhjendas seda sellega, et kohtunikke ei teavitata taastava õiguse kontseptsioonist ning leidis, et institutsiooniline kontakt vahendajate ja kohalike kohtute kohtunike vahel on oluline.¹⁵⁶ Ka paljud teiste riikide praktikute kommentaarid viitasid vajadusele harida spetsialiste või suurendada nende teadlikkust karistava suhtumise ja taastava õiguse eeliste käsitlemisel.¹⁵⁷ Ka nähtus S. McCarthy uuringust, et spetsialistid toetasid taastavat õigust rohkem, kui nad olid teadlikud, kuidas see osapooltele kasu võib tuua.¹⁵⁸ D. R. Karpi ja teiste poolt läbi viidud uuringus leidis vastaja ilmekalt: „Ma ei teadnud, et mu vanad tõekspidamised kurjategijate kohta olid nii suletud. Arvasin, et enamik on sotsiaalsed hülbinud

¹⁵⁴ Green, B. A., Bazelon, L, lk 2301-2302.

¹⁵⁵ Laxminarayan, M., Wolthuis, A., lk 37.

¹⁵⁶ Samas, lk 41.

¹⁵⁷ Samas, lk 39.

¹⁵⁸ McCarthy, S., lk 188, 194.

käitumisega, kes ei saa kunagi kasu sellisest programmist nagu reparatiivne õigus. See, mis mu meelt muutis, toimus kahes etapis: (1) kurjategijate kui kogukonnaliikmete (nt poemüüja, põhikooliõpetaja) nägemine selle asemel, et näha neid ainult "kuumal istmel"; ja (2) entusiasm, mida paljud (mitte kõik) õigusrikkujad väljendavad, kui saavad teada, et taastav õigus on võimalus asjad uuesti korda teha.¹⁵⁹ Töö autori hinnangul ilmestavad viidatud uuringud seda, kui oluline on praktikute teadlikkus taastavast õigusest selle rakendamise edukusele – selgitades praktikutele taastava õiguse kontseptsiooni, on ka praktikud rohkem julgemad seda kasutama.

Nagu töö autor on juba eelnevas peatükis viidanud, siis taastavat õigust ollakse valmis rakendama väiksemate ja eelkõige varavastaste süütegude puhul, kuid selle kasutamine lähisuhtevägivalla ja seksuaalkuritegude puhul on tekitanud mitmeid küsimusi ja kahtluseid. S. Miller jt viisid läbi uuringu taastava õiguse praktikute seas seoses taastava õiguse kasutamisega lähisuhtevägivalla juhtumite puhul ning uuringust jäi kõlama hirm, et taastava õiguse puhul jääb oht võimalikuks taasohvristamiseks.¹⁶⁰ Sama on kinnitanud F. Marshi ja N. M. Wageri poolt läbi viidud uuring, kust selgus, et praktikud kardavad, et selline mitteametlik protsess võib ohvri ja kurjategija vahelise võimu tasakaalustamatuse tõttu aidata kannatanutel uuesti ohvriks langeda või ohustada kannatanute ja tulevaste potentsiaalsete ohvrite tegelikku turvalisust. Selle hirmu pooldajad kipuvad rõhutama, et kahjulikud tagajärjed võivad veelgi süveneda olukordades, kus ohvri ja kurjategija vahel on jätkuv suhe (näiteks õe-venna intsest). Konkreetsed küsimused, mis on tõstatatud seoses jõudude tasakaalustamatusega, hõlmavad kannatanu potentsiaalset uuesti ohvriks langemist: (1) survestades teda nõupidamisel osalema, aktsepteerima tegelikult mitterahuldavat kokkulepet, vastates kurjategijale andestusega, samal ajal kui kurjategijat võib olla sunnitud pakkuma ebasiirast vabandust; või (2) kurjategijad kasutavad võimalust ohvriga manipuleerimiseks ja süvendavad veelgi ohvri enesesüüdistamist. Mõned väidavad, et seksuaalkurjategijad võivad kogeda lausa sobimatut erutust, kui kuulevad ohvrit oma läbielamistest rääkimas, mis võib pigem tugevdada nende solvavat suhtumist, mitte soodustada empaatia- ja kahetsustunnet.¹⁶¹ S. Milleri jt poolt läbi viidud uuringus tõid kaks vastajat teravaid näiteid kurjategijatest, kes kasutasid ära jätkuvaid sidemeid, mis perevägivalla juhtumite puhul säilivad. Ühe vastaja sõnul: "[Süüdistatav] saatis tegelikult kirja, milles ütles, et soovib osta oma tütrele jõuludeks Barbie-nuku. Nii et see oli väga normaalne kiri. Ja ta jätkas väga kahjutul moel, soovides neile häid pühi või häid jõule või mida iganes. Nii et see tundus väga tore kiri. Ja tegelikult saime sellelt ohvritl kõne, kuna olime temaga koostööd teinud ja

¹⁵⁹ Karp, D. R., Bazemore, G., Chesire J. J. The Role and Attitudes of Restorative Board Members: Case Study of Volunteers in Community Justice. – Crime and Delinquency 2004/50 (4), lk 497.

¹⁶⁰ Miller, S. L., Hefner, M. K., Iovanni, L. A., lk 76.

¹⁶¹ Marsh, F., Wager, N. M., lk 340-341.

[osa] süüdistatava võimust ja kontrollist, mis polnud üheski perevägivalla protokollis, oli see, et ta sundis tüdruki riuetama nagu Barbie-nukk. Ja nii ma arvan, et juhendajal oleks väga raske seda tüüpi hirmutamist ja võimu tõesti teada ja vältida.“ Samamoodi vahendas teine vastaja lugu, mida seksuaalkurjategijate spetsialist oma juhendajakoolitusel kasutas: „Vend ründas oma õde kogu lapsepõlves seksuaalselt. Ja kui ta teda ründas, mängis ta armeesõdurit. Seega olid tal alati sõjaväepüksid jalas, kui ta teda seksuaalselt ründas. Toimus dialoog või vahendus. Nad teevad kogu ettevalmistuse. Ja õde tuleb kurjategijaga rääkima ja vennal on sõjaväepüksid jalas. See on tohutu, tohutu, varjatud avaldus, millest me isegi ei teaks. Ma mõtlen, kuidas sa inimesi selleks koolitad?“ Veel kolmaski vastaja kinnitab: "Kuigi mul võib olla kogu see perevägivallaalane koolitus, ei suuda ma kurjategijaga toas istudes märgata kogu solvavat sisu, mis seal võib juhtuda, sest see tuleneb nende suhte ajaloost. Nii et sellega kaasnevad tohutud riskid".¹⁶² Töö autori hinnangul näitavad need praktikast toodud näited ilmekalt, kuidas läbi mõne konkreetse juhtumi võivad kujuneda negatiivsed hoiakud taastava õiguse suhtes, mille tagajärjel praktikud ei julge taastavat õigust kasutada. Seetõttu nõustub töö autor järeldusega, et ohvri-kurjategija vahenduse läbiviijad peavad olema tähelepanelikud peenete ja kaudsete manipuleerimise taktikate suhtes, mida kurjategijad saavad kasutada eriti lähisuhtevägivalla korral – see eeldab väga detailselt ettevalmistust vahenduseks. Selleks on vaja järjepidevat koolitust, kogemustest õppimist ning tihedat koostööd erinevate asutuste vahel, kuid kindlasti mitte ühe negatiivse kogemuse tõttu taastava õiguse suhtes välitva hoiaku võtmist ja rakendamisest loobumist. Lisaks võrreldes traditsioonilise kriminaalmenetlusega, siis tavalises menetluses pööratakse veelgi vähem tähelepanu selliste detailide märkamisele, mistõttu esinevad riskid igas menetluse tüübis, kuid tuleb õppida neid nägema ja ära hoidma.

S. Milleri jt uuringust selgus veel, et lisaks skeptikutele on ka spetsialiste, kes pooldavad taastava õiguse rakendamist lähisuhtevägivalla juhtumite puhul. Näiteks tõi üks vastaja näite oma praktikast: „Tõeliselt pikka aega ütlesime, et me ei tegeleks ohvrite ja kurjategijate vahendusega koduvägivalla või seksuaalse kallaletungi juhtumitel. Kuid oli üks noor naine, keda oli lapsena seksuaalselt rünnatud. Kohtumine oma ründajaga muutis tema maailma ja ta ütles talle: "Ma ei luba teil enam oma elu kontrollida". [Nii] me ütlesime, et me ei kavatse tegeleda seksuaalrünnaku ohvrite ja kurjategijate vahendamisega ning hakkasime seda tegema ning see on olnud inimestele tõeliselt positiivne kogemus.“¹⁶³ Kuigi skeptikud märgivad õigesti, et taastav õigus ei ole kõigi jaoks ja mitte kõik õigusrikkujad ei võta vastutust ega lase end vastutusele võtta, tuleks teha kõik endast olenev, et võimaldada taastavat õigust kõigile seda

¹⁶² Miller, S. L., Hefner, M. K., Iovanni, L. A., lk 77-78.

¹⁶³ Samas, lk 75.

soovivatele ohvritele. Tuleb minna mööda paternalistlikest eeldustest, mis viitavad sellele, et lähisuhtevägivalla, seksuaalse kallaletungi ja vägistamise üle elanud isikud ning täiskasvanud verepilastuse üle elanud ei ole valmis osalema taastava õiguse dialoogides. Seega tuleb nii kriminaalõigussüsteemis kui ka väljaspool seda mõelda loovalt ja rakendada uuenduslikke ideid, et pakkuda õiglust kõigile ohvritele.¹⁶⁴ Lisaks sai S. Milleri jt uuringus kinnitust, et üks taastava õiguse praktikate eeliseid on laias laastus see, et ohvrid saavad vastused ja neile antakse võimalus osaleda viisil, mis traditsioonilises kriminaalõigussüsteemis sageli puudub. Ühe vastaja sõnul: „Teil on kannatanu, kes on perevägivalla või vägistamise ohver ja ta tahab neid väga keerulisi küsimusi esitada, siis peaks meil olema neile programm või vähemalt peaksime neile võimaldama osalemiseks turvalise keskkonna. Ma arvan, et igal kuriteoohvril on see õigus, kui see on saadaval. Seega peaksid nad saama osaleda milleski, mis on taastav.“ Vastajad usuvad, et taastava õiguse programmid peaksid pakkuma ohvrile valikuvõimalust ja tegutsemisvõimalust, et otsustada, kas soolise kuriteo puhul jätkata ohvri-kurjategija vahendusega või mitte. Nad kiidavad taastava õiguse eesmärke, mis pakuvad traditsioonilisest kriminaalõigussüsteemist erinevat ja ohvrisõbralikumat protsessi. Vastaja sõnul: „Ma vaatan sageli, mida meie praegune süsteem ohvritele pakub. Kui ma seda vaatan, siis on palju võimalusi, kuidas ohvreid veelgi ohvriks tuua. Neil ei ole häält ja seetõttu näen palju juhtumeid, kus nende vestluste toimumise lubamine võib ohvritele uskumatult kasulikuks osutuda.“ Osalejad tunnistavad, et lubades soolise vägivalla ohvritel ise otsustada, kas nad on võimelised ja valmis kurjategijatega kohtuma või mitte, saavad programmid paremini vastata ohvrite vajadustele ja soovidele.¹⁶⁵ Kokkuvõttes kinnitab uuringu tulemus töö autori hinnangul, et ohvrile tuleb anda õigus otsustada, kas ta kaalub taastava õiguse teenuste kasutamist või mitte, kuid praktikud ei saa ohvritele juurdepääsu keelata tuginedes vaid iseenda hoiakutele ja puudulikele teadmistele taastava õiguse kontseptsioonist. Uuringust selgus veel seegi, et spetsialistid on kinni oma teatud põhimõtetes, mille tõttu ei soovita juhtumeid taastava õiguse teenustele suunata, näiteks ühe vastaja sõnul: „Ma ei näe, et sooline vägivald oleks sobiv taastavale õigusele. Minu arvamus on, et mõnda kuritegu ei saa lihtsalt taastada. Nii suure osa ajast on kodune ja seksuaalne väärkohtlemine nii põimunud ja põlvkondlik, et sellest välja tulemiseks kulub põlvkondi, kui sellest üldse kunagi välja tuleb.“¹⁶⁶ Selliste praktikute puhul tekib paratamatult küsimus, kas praktik võib oma veendumustele tuginedes sisuliselt keelata ohvrile ligipääsu taastava õiguse teenustele või peaks praktik suutma oma veendumuste kõrval esikohale seada konkreetse ohvri õigused ja võimalused. Töö autori hinnangul taastava õiguse

¹⁶⁴ Miller, S. L., Hefner, M. K., Iovanni, L. A., lk 87.

¹⁶⁵ Samas, lk 74-75.

¹⁶⁶ Samas, lk 77-78.

kontseptsiooni arvestades peaks spetsialist igal juhul ohvrile tutvustama taastava õiguse teenuseid, isegi kui spetsialist satub oma veendumustega konflikti. Seda kinnitab ka õiguskirjanduses väljendatu, mille kohaselt arvestades ohvrile õigusi, ei saa olla küsimust selles, kas taastavat õigust tuleks ohvrile pakkuda, vaid hoopis kuidas seda teha. Mitte iga ohver pole sellest võimalusest huvitatud, kuid paljud ohvrid ei ole sellest teadlikud ja jäävad seetõttu sellest võimalusest ka ilma. Ohvrid tahavad oma võimalustest teada saada pigem varem kui hiljem ja ohvrid pigem keelduvad taastava õiguse pakkumisest kui neile seda piisavalt arusaadavalt ei tutvustata.¹⁶⁷ Seetõttu on tähtis, et spetsialistid oleksid teadlikud taastava õiguse teenustest ning annaksid vastava info ohvrile edasi jättes lõpliku otsustusvõimaluse ohvrile.

Kuigi taastaval õigusel on oma ohud, siis praktikas on nähtud rohkem taastava õiguse positiivset kui negatiivset külge. Näiteks Poola justiitsinstituuti poolt teostatud uuring vahendamise potentsiaali ja selle takistuste kohta, milles viidi läbi fookusgruupiintervjuusid prokuröride ja kohtunikega, kinnitas, et vahendamine toimib ja selle praktikas kasutamine mõjutab kõige rohkem selle laiemat aktsepteerimist. Peaaegu kõigil küsitletud kohtunikel oli vahendusega isiklik kogemus, mis mõjutas nende arvamust. Enamus neist arvas, et vahendusel on suur potentsiaal ja see on tõhus viis vaidluste lahendamiseks. Kohtunikud märkasid, et vahendus pakkus osapooltele võimaluse edasi liikuda – olenemata sellest, kas see lõppes kokkuleppega, oli vahendus esimene võimalus rahulikus õhkkonnas vaikseks aruteluks maha istuda. Kohtunikud rõhutasid oma isiklikku rahulolu olukordade parandamise võimaldamisega ning märkasid selle harivat mõju ka kurjategijale.¹⁶⁸ Seega on spetsialistide jaoks olulisel kohal näha taastavat õigust praktikas toimimas, mis kindlasti mõjutab ka spetsialistide hoiakute kujunemist ja taastava õiguse rakendamise potentsiaali.

Eeltoodud uuringute tulemusi kokku võttes on spetsialistide teadlikkusel ja hoiakutel oluline mõju taastava õiguse rakendamise valmidusele. Mida teadlikumad ollakse taastavast õigusest, seda rohkem ollakse valmis seda rakendama ja oma seniseid hoiakuid muutma. Praktilised kogemused on tee hoiakute muutumise suunas, mis on iseenesest eelduseks laiematele ühiskondlikele muutustele. Keeruline osa seisneb selles, et on vaja aluseid, mis võimaldavad selliseid kogemusi saada – vaja on struktuurseid eeldusi alternatiivseteks konfliktide lahendamise viisideks.¹⁶⁹ Taastava õiguse hoiakute kohta teabe saamine võib anda täiendavaid võimalusi taastava õiguse elluviimiseks ning see omakorda võimaldab aidata hankida vajalikke tõendeid taastava õiguse tõhususe kohta. Nagu mõned teadlased on väitnud, võib taastava

¹⁶⁷ United Nations Office on Drugs and Crime, lk 100.

¹⁶⁸ Czarnecka-Dzialuk, B., lk 402.

¹⁶⁹ Pelikan, C. Imagination and experiences: some forethoughts and afterthoughts on the 10th conference of the european forum for restorative justice in tirana. – International Journal of Restorative Justice, 2019/2 (1), lk 10.

õiguse kohta tehtud empiiriliste uuringute piiratud hulk olla osaliselt tingitud psühhomeetriliselt usaldusväärsete uurimismeetmete puudumisest, mida saaks kasutada taastava õiguse fenomeni kontseptuaalse raamistiku täielikuks tabamiseks, nagu näiteks indiviidi hoiakud. Ilma jälgitava arusaamata inimeste suhtumisest taastavasse õigusesse võivad edusammud selles valdkonnas olla tagasihoidlikud.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Taylor, O. Terrill, Tamba-Kuii, M. Bailey. The Restorative Justice Attitudes Scale: Development and Initial Psychometric Evaluation. *The Counseling Psychologist* 2022, 50/1, lk 11.

3. EMPIIRILINE UURIMUS: TAASTAVA ÕIGUSE RAKENDAMINE, ÕIGUSPRAKTIKUTE TEADLIKKUS JA HOIAKUD

3.1. Uurimuse eesmärk, metoodika ja valim

Käesoleva magistritöö hüpoteesiks on seatud väide, et taastava õiguse rakendamise valmidus sõltub sellest, kui teadlikud on õiguspraktikud taastavast õigusest ja millised on praktikute väljakujunenud hoiakud taastava õiguse osas. Eelnevalt on töö autor viinud läbi teoreetilise õiguskirjanduse, õigusaktide ning juba olemasolevate uuringute analüüsi, kuid väite tõele vastavuse kinnitamiseks Eesti kontekstis on oluline viia läbi ka uurimus meie õigusspetsialistide seas. Selle kaudu annab töö autor ühtlasi lisapanuse magistritöö kui terviku eesmärgile, milleks oli uurida õiguskaitse süsteemis töötavate spetsialistide teadlikkust ja hoiakuid taastava õiguse osas ning teha selle pinnalt järeldused nende tegurite mõjust taastava õiguse rakendamise valmidusele.

Uurimise metoodikaks on kvalitatiivne meetod, täpsemalt küsitlus. Küsitlus on üks levinumaid andmekogumise meetodeid.¹⁷¹ Uurimuse eesmärgiks on saada vastused sellele, kas ja kuidas mõjutavad Eesti spetsialistide teadlikkus ja hoiakud taastava õiguse rakendamise valmidust kriminaalmenetluses. Töö autor lähtus valimi moodustamisel asjaolust, et küsitluses osalejatel peab olema võimalus puutuda kokku kriminaalmenetlusega ja taastava õigusega. Arvuliselt töö autor valimit ei piiritlenud. Sellest lähtuvalt edastas töö autor küsitluse e-kirja teel järgnevate asutustele:

- 1) Põhja, Lõuna, Lääne ja Viru Ringkonnaprokuratuur;
- 2) Politsei- ja Piirivalveamet;
- 3) Tartu vangla kriminaalhooldusosakond;
- 4) Tallinna vangla Lääne-Harju, Ida-Harju ja Pärnu kriminaalhooldusosakond;
- 5) Viru vangla ja Viru vangla III üksuse (alaealised ja noored) kriminaalhooldusosakond;
- 6) Harju, Pärnu ja Tartu Maakohus.

Töö autor koostas küsimustiku Google Forms keskkonnas (vt magistritöö lisa: küsitluse ankeet). Küsimustik, mis koosnes kokku 18 kohustuslikust küsimusest ja ühest mittekohustuslikust küsimusest, oli üles ehitatud järgnevate teemaplokkide kaupa: (1) kolm küsimust vastajate kohta; (2) kümme üldist küsimust taastava õiguse kohta, millega on võimalik

¹⁷¹ Õunapuu, L. Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes. Tartu: Tartu Ülikool 2014, lk 150.

hinnata nii teadlikkust kui hoiakuid; (3) kolm küsimust konfliktivahendajate/lepitajate kohta, millega on võimalik hinnata nii teadlikkust kui ka hoiakuid; (4) üks maatrikstabel 28 väitega tuvastamaks spetsialistide hoiakuid; (5) üks küsimus taastava õiguse osakaalu suurendamise vajaduse kohta ja üks mittekohustuslik küsimus, kus vastajal oli võimalik oma tekkinud mõtteid jagada.

Maatrikstabeli puhul on kasutatud 5-pallist Likerti skaalat. Likerti skaalaga mõõdetakse hoiakuid ja nende tugevust. Likerti skaala peamine tunnus on keskpunkt – „ei oska öelda“.¹⁷² Nii on ka töö autor väidete juures esitanud järgmised vastusevariandid: ei nõustu – 1 punkt; pigem ei nõustu – 2 punkti; ei oska öelda – 3 punkti, pigem nõustun – 4 punkti, nõustun – 5 punkti. Arvutamaks Likerti skaala skoori tuleb iga väite puhul korrutada iga vastusevariandi vastanute arv vastava vastusevariandi arvvärtusega (1 – 5), liita vastavad väärtused ning jagada koondsumma vastanute koguarvuga. Soovimaks saada näiteks kahe väite Likerti koondskoori tuleb kahe väite eraldi arvutatud skoorid liita ja jagada väidete arvuga (antud näite puhul kahega).

Küsimuste koostamiseks sai töö autor inspiratsiooni juba töös eelnevalt viidatud F. Marshi ja N. M. Wageri artiklist „*Restorative Justice in Cases of Sexual Violence: Exploring the Views of the Public and Survivors*“¹⁷³ ning J. W. De Keijser, R. Van der Leeden ja J. L. Jackson artiklist „*From moral theory to penal attitudes and back: theoretically integrated modeling approach*“.¹⁷⁴

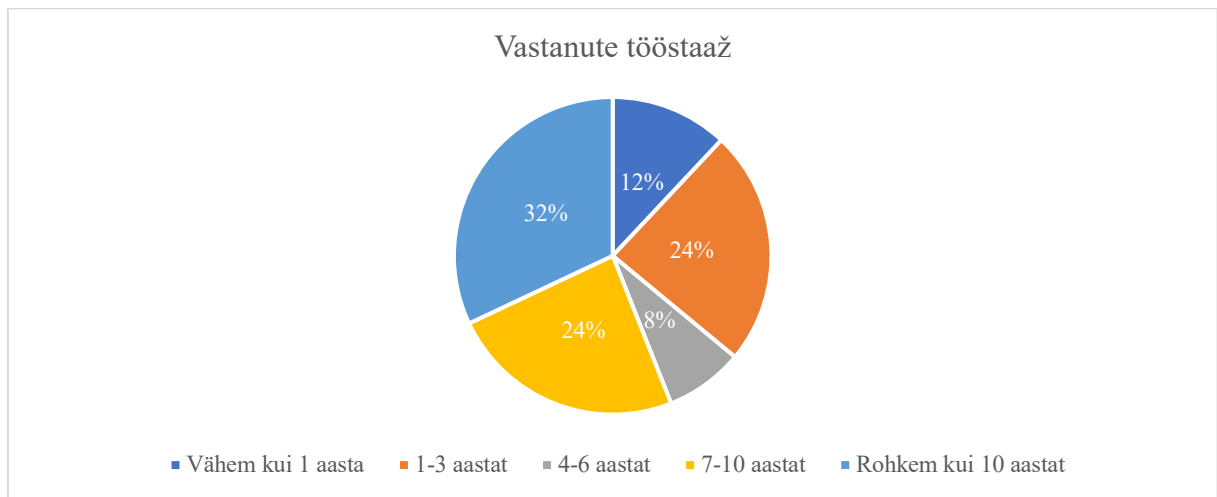
3.2. Uurimistulemused ja analüüs

Küsitlusele edastas vastused 25 spetsialisti, kellest 12 on prokurörid, 8 kriminaalhooldajad, 3 kohtunikud, 1 vanglaametnik ja 1 ametnik, kes tegeleb õigusaktide analüüsiga. Töö autor küsis vastanutelt lisaks positsioonile ka seda, kui kaua on spetsialistid õigussüsteemis töötanud.

¹⁷² Samas, lk 166.

¹⁷³ Marsh, F., Wager, N. M., lk 347-348.

¹⁷⁴ De Keijser J. W., Van der Leeden, R., Jackson, J. L., lk 323-324.

Joonis 1. Vastused küsimusele nr 2 „kui kaua olete õigussüsteemis töötanud?“ (n=25; allikas: autori uuring).

Küsitlusest selgus, et vastanute hulgas oli enim spetsialiste, kes on töötanud õigussüsteemis rohkem kui 10 aastat (32%). Järgnesid spetsialistid, kes on töötanud õigussüsteemis vastavalt 1-3 aastat (24%) ja 7-10 aastat (24%). Lisaks olid esindatud ka spetsialistid, kes on töötanud õigussüsteemis vähem kui aasta (12%) ja 4-6 aastat (8%). Kokkuvõttes on küsitlusele vastanute seas erineva töökogemusega spetsialiste, mis annab autori hinnangul uurimisele lisandväärtuse vastanute tausta mitmekesisuse näol.

3.2.1. Õiguspraktikute teadlikkus taastavast õigusest

Küsitlusest selgus esmalt (n=25), et 68% vastanute puhul toetab töökoht taastava õiguse rakendamist erinevate selgitustööde ja koolitustega. Üks prokurör täpsustas, et prokuratuur kasutab kriminaalmenetluses taastavat õigust – näiteks lepitused, oprituniteediga kohustuste panemine ja alaealiste toimepanijate puhul. Samuti lisas üks vastanu, et taastav õigus on tema erialaga (kriminaalhooldus) seotud. 20% vastanutest on aga ennast ise taastava õiguse teemal harinud osaledes näiteks koolitustel. Seega 88% vastanutest on nende hinnangul teadmised taastavast õigusest head. Küsitlusele vastanute seas oli ka kaks vastajat (8%; *kohtunik* ja *prokurör*), kes olid üht-teist taastavast õigusest kuulnud, kuid teadmised on pigem puudulikud, ning üks vastaja (4%; *kriminaalhooldaja*), kes ei olnud varem taastavast õigusest üldse kuulnud.

Teadlikkuse hindamiseks said taastavast õigusest vähemalt mingit ettekujutust omavad vastajad (n=24)¹⁷⁵ selgitada oma sõnadega, mida nad mõistavad taastava õiguse all. Vastustest jäi

¹⁷⁵ Iga küsimuse juures, kus n=24, ei ole tegemist veaga, vaid üks vastanu, kes ei olnud taastavast õigusest varem kuulnud, ei saanud nendele küsimustele praktilistel kaalutlustel vastata.

kõlama, et tegemist on konflikti lahendamise meetodiga, mille eesmärgiks on kahjude heastamine, osapoolte tervendamine ning osapoolte küsimustele vastuste leidmine selleks, et leevendada pingeid, saada hingerahu ja eluga edasi liikuda. Näiteks leidis üks prokurör, et taastav õigus on konflikti lahendamise meetod, mille läbiviija on osapooltest sõltumatu eraldi isik ja lahendus keskendub kannatanu soovidele ja kahju hüvitamisele ja kahtlustatavale tema teoga põhjustatud kahju ja tagajärgede selgitamisel. Teine prokurör leidis järgmist: „Taastava õiguse all pean silmas lahenduse otsimist konfliktile/õigusrikkumisele/tekkinud olukorrale kõigi osapoolte aktiivse kaasamisega ning seejuures kannatanut mitte taasohvristades, vaid kõikides osapooltes n.ö rahu leides, mille käigus jõutakse kokkulepeteni teoga põhjustatud kahjude heastamise osas.“ Lisaks toodi ka välja, et taastav õigus on osalenute vaimse/füüsilise/materiaalse olukorra viimine õiguslikult aktsepteeritavasse seisusse, õigusrahu saavutamine ning üks võimalus ennetada ja lahendada enne (kohtu)menetlust õigusrikkumisi. Samuti nähakse taastavat õigust kui protsessi, kus esikohal ei ole karistamine. Üks kriminaalhooldaja laiendas eelnimetatud mõtteid veelgi leides, et taastava õiguse rakendamise kaudu on võimalik õigusrikkumisi lahendada ilma karistuse mõistmiseta: „Konfliktide ja seaduserikkumiste lahendamine ja kahju hüvitamine mõlema osapoolle huvides ilma karistuse mõistmiseta.“ Teine kriminaalhooldaja leidis, et taastava õiguse läbi on võimalik luua ka turvalisem kogukond. Lõpetuseks toob töö autor esile ühe vastuse, kus vastaja oli ilmekalt välja toonud taastava õiguse olulised elemendid ja võimalused:

„Mõistan selle all õigussüsteemi, kus teo toimepanijale näidatakse reaalset, mida tema tegu on põhjustanud ja pannakse seisma silmitsi kannatanuga. Et mõlemad osapooled saaksid selgitada oma tundeid ja seisukohti, et teo toimepanija saaks hüvitada või heastada tehtud kahju, et ühiskond saaks tervemaks, tasakaal saaks taastatud. Et teo toimepanija võtaks päriselt vastutuse oma tegude eest ning et kannatanu saaks tunda, et tema kannatusi on nähtud ja mõistetud. Usun, et see on üks neist viisidest, mis ka tegelikkuses mõjuvad preventiivselt edasiste kuritegude ärahoidmise osas.“ (*prokurör*)

Töö autori hinnangul nähtus vastustest, et küsimusele vastanud spetsialistid on hästi kursis taastava õiguse baaspõhimõtetega ja protsessi olemusega ning nii mõnigi vastaja näeb taastavat õigust kui positiivset täiendust kriminaalmenetlusele, mille kaudu saab taastada konfliktile eelnenud olukorra ja ennetada seeläbi tulevasi võimalikke konflikte.

Spetsialistide teadlikkuse hindamiseks küsis töö autor küsimuse ka konfliktivahenduse/lepituse läbiviijate kohta. Selgus, et 88% vastanutest (n=25) on kursis, kes on konfliktivahenduse läbiviijad, ent oli ka kolm vastanut (12%), kes ei ole konfliktivahenduse läbiviijatega kursis. Üks vastanu, kes ei olnud konfliktivahenduse läbiviijatest teadlik, ei olnud varem ka taastavast

õigusest kuulnud, mistõttu oli tema eitav vastus küsimusele eeldatav. Kokkuvõttes ka selle küsimusega leidis kinnitust, et spetsialistid on konfliktivahenduse olemusest pigem teadlikud.

3.2.2. Õiguspraktikute suhtumine taastavasse õigusesse

Spetsialistide hoiakute kindlaks tegemine on võimalik mitmel meetodil. Sissejuhatavalt palus töö autor vastajatel (n=24) kirjeldada enda isiklikku hinnangut selle kohta, kas ja milliseid eeliseid nähakse taastavas õiguses võrreldes tavapärase kriminaalmenetlusega ning kas ja milliseid ohte nähakse taastavas õiguses. Selle alusel on võimalik hinnata, milline on spetsialistide üldine hoiak taastavale õigusele. Kuigi M. Laxminarayani uuringus käsitleti eeliste ja puuduste temaatikat teadlikkuse kontekstis, siis töö autori hinnangul näitavad spetsialistide esile toodud eelised ja puudused tegelikult lisaks teadlikkusele spetsialistide suhtumist taastavasse õigusesse. Töö autor rõhutab, et eeliste ja puuduste pinnalt on võimalik teha järeldusi ka teadlikkuse osas, kuid kuna vastanute hulgas olid 88% need, kelle teadmised taastavast õigusest on head ning vaid üks vastanu, kes ei ole taastavast õigusest kuulnud ning kellel ei olnud võimalik eeliseid ja puuduseid välja tuua, siis käesoleva töö kontekstis näitavad hinnangud eelistele ja puudustele eelkõige spetsialistide hoiakuid.

Taastava õigse eelistena nägid vastajad eelkõige osapoolte aktiivset osalemist, konflikti lahendamise võimalust kohtuväliselt ning kahju heastamist kannatanule ja vastutuse võtmist kahjutekitaja poolt. Näiteks leidis üks kriminaalhooldaja: „[Taastav õigus] võib [vähendada] teoga kaasnenud emotsionaalset ja materiaalselt kahju, aidata võtta toimepanijal vastutust kannatanu eest, võib suurendada osapoolte rahulolu ja vähendada uute konfliktide tõenäosust.“ Sarnaselt märkis üks prokurör: „Taastava õiguse kasutamine võimaldab asja lahendada kohtuväliselt, osapooled saavad maha istuda ja asjad selgeks rääkida, süüdlasel jääb karistusregister puhtaks jne.“ Taastava õiguste eelisena nähti veel igasuguse ressursi (näiteks aeg, raha) kokkuhoidu, karistuste arvu vähenemist, õigusrahu saavutamist ja paindlikkust (näiteks asjakohased kohustused menetluse lõpetamisel). Üks kohtunik tõi välja, et taastaval õigusel on eriline perspektiiv just tekkinud tülide lahendamisele üksikjuhtumitel. Ka tõusis esile, et taastavas õiguses nähakse eeliseid noorte ja alaealiste õigusrikkujate puhul. Näiteks leidis üks kriminaalhooldaja, et taastav õigus võib noorte ja alaealiste puhul kasu tuua, kui määrata karistusena näiteks vabanduskiri. Sarnaselt nägi ka teine vastaja taastava õiguse puhul positiivset mõju just alaealistele: „Leebem, pehmem, talutavam [näiteks] noorte puhul.“

Samuti nähti taastavas õiguses positiivset mõju ohvriõiguste kaitsele, näiteks leidis üks prokurör, et lähenemine asjale tundub palju kannatanukeskem ning tekitab rohkem kindlust, et jõuame olukorda, kus kuriteoohvri õigused on kaitstud. Teine prokurör lisas, et ohvril on

suurem võimestatus ning võimalus kaasa rääkida. Taastava õiguse üheks nüüdisaegseks rakendamise aluseks suuresti ongi ohvri õiguste võimestatuse suurendamine, kuivõrd ohvri heaolu on võimalik saavutada konflikti lahendamise ja kahjude heastamisega, mitte niivõrd pelgalt õigusrikkuja karistamisega. Samuti nähakse taastavas õiguses positiivset mõju ka kurjategijatele, kuna mõistes teo tagajärgi, võimaldab see edaspidi ära hoida selliste tegude toimepanemise. Näiteks leidis üks prokurör: „Tõenäosus on suurem, et toimepanija ei võta endale või ei jää kinni pahategija rolli. Saab aru, et jah tegi valesti või väga valesti, aga on valmis edaspidi tegema õigesti või vähemalt proovima. Teisalt ka ühiskond ei stigmatiseeri kuritegude toimepanijaid, mis muudab nende edasise elus hakkamasaamise lihtsamaks.“ Üks vastanu võttis nii ohvrite kui ka kurjategijate vaatepunktist taastava õiguse kasulikkuse kokku järgnevalt:

„Taastav õigus aitab tuua kannatanule südamerahu (sest temaga on arvestatud, teda on kuulatud, teda on mõistetud, ta on saanud süüdlasele ära öelda, mida tunneb, millest ta ilma jäi, millist valu kannatas). Ning teo toimepanija puhul väheneb võimalus, et ta paneb toime uue teo, sest ta on näinud lähedalt, mida on põhjustanud. Tekib sisemine motivatsioon käituda paremini. Tegelik muutumine lähtub alati aga just sisemisest motivatsioonist.“ *(prokurör)*

Taastavas õiguses nägid mitmed vastajad rohkemaid võimalusi võrreldes tavapärase kriminaalmenetlusega, kuid takistuseks on tihtipeale õigusliku aluse puudumine, näiteks vastas üks kohtunik: „Selles leidub mõningaid uudsemaid võimalusi. Ka menetlusõiguslikult (kui selliseid sätteid menetlusõigusesse tuuakse) lisanduks täiendavaid võimalusi.“ Küsitlusest selgus lisaks, et taastavat õigust nähakse ühe osana kriminaalmenetluse protsessist ning taastav õigus ei peaks olema eraldiseisev instituut:

„Eelisenäen, et taastav õigus ei pea tavalist kriminaalmenetlust asendama, vaid võib sellele lisaks olla, pakkudes niiviisi palju laiemat amplituuda erinevaid lahendusi, kui me seni tundnud oleme.“ *(prokurör)*;

„Taastav õigus on üks osa kriminaalmenetluse lahendamisel. Tegemist pole kõrvaliseiva instituudiga kui toime on pandud kuritegu, kuna Eestis kehtib legaliteedi printsiip.“ *(prokurör)*.

Kokkuvõttes võib asuda seisukohale, et spetsialistid näevad taastavas õiguses võimalust, mille kaudu on võimalik ohvri hea- ja rahulolu tõsta ning anda paremad võimalused ka õigusrikkujale tegeledes otseselt teo toimepanemise põhjustega ja teo tagajärgede heastamisega. Sarnasele

seisukohale on asunud ka üks vastanu, kes nägi eelisena suuremat rahuolu kannatanu poolt ja paremaid võimalusi õigusrikkujale.

Kuigi taastavas õiguses nähti mitmeid eeliseid, siis nähakse taastavas õiguses ka ohtusid. Pooled vastajad tõid välja asjaolu, et taastava õiguse rakendamisel võib jääda kahjutekitajale karistamatuse tunne. Näiteks leidis üks kohtunik: „Karistamatuse tunde suurenemine, kui on vale isiku suhtes ja valedel alustel rakendatud.“ Samuti nähti võimaliku ohuna asjaolu, et kurjategija võib osaleda protsessis vaid iseenda kasu pärast eesmärgiga kergemalt karistusest pääseda või menetlust venitada, mistõttu ei pruugi kurjategija taastava õiguse protsessis tegelikult kasuefekti näha ja on nõus protsessis osalema ebasiirastel põhjustel. Näiteks märkis üks prokurör: „Kahju tekitajad võivad osaleda protsessis puhtalt kasu pärast (lühem karistus, leebem tõkend vms), või võivad protsessi venitada.“ Uuringust selgus ka seegi, et taastava õiguse puhul võib tekkida tunne, et riik ei reageeri süütegudele. Näiteks tõi üks prokurör välja: „/.../ Kui kannatanuid ei kaasata piisavalt või õigesti või teatud juhtudel ühiskonda ei informeerita piisavalt, siis võib tekkida tunne, et riik ei reageeri rikkumistele adekvaatselt ja kurjategijad jäävad karistamata. Kui kenasti selgitada, siis isegi nõustutakse, et karistamine ei olegi ainuvõimalik lahendus.“

Lisaks toodi puudusena välja asjaolu, et taastav õigus ei toimi alati ja kõigi puhul ning ette võib tulla olukordi, kus ei suudeta tuvastada, kas taastava õiguse rakendamine võib osapooltele kasu tuua või võib see pigem kahju põhjustada. Näiteks vastas üks prokurör: „See ei tööta alati. Ei tööta isikute puhul, kes on empaatiavõimetud, kivilinenud arusaamadega, ei tööta teatud isiksushäirete ja psüühikahäirete puhul. On oht mitte ära tunda olukordi, kes pole mõtet taastavat õigust kasutada – veel enam! - olukordi, kus taastava õiguse kasutamine teeb pigem kahju kui kasu. Psüühikahäireid on palju, nende äratundmine keeruline (eriti põgusa kokkupuute korral), samas vajavad eri häired erisugust reageerimist. On oht teha vale otsus valede iskute puhul.“ Nagu selgus ka eelmises peatükis tehtud uuringute ülevaatest, siis taastava õiguse puhul nähakse ühe suure ohuna võimalust taasohvristamiseks. Seda kinnitasid ka küsitlusele vastanud, näiteks:

„Taasohvristamine olukordades, kus osapooled pole võrdsed või kus mõni osapool ei julge oma vaba tahet väljendada ja nt lepitusmenetlusest/konfliktivahendusest keelduda.“
(*prokurör*);

„Kui kannatanu peab uuesti süüdlasega kokku puutuma ja läbielatud n.ö uuesti läbi elama, siis võib tekkida olukord, kus me taas ohvristame kannatanu.“ (*prokurör*);

„Siin on hea tuua võrdlus käimasolevast sõjast. Ei ole võimalik pidada läbirääkimisi kui agressioon kestab. Nii on ka selle taastava õiguse meetoditega: kuni meil on ohver (kes tunnebki ennast ohvrina) ja kurjategija, kelle käitumisele ei ole veel hukkamõistvat (loe: süüdimõistvat ja karistusõiguslikku) hinnangut antud, ei saa rääkida õiguslikult ega inimlikult aktsepteeritava olukorra taastamisest. See saab toimuda sellisel juhul peamiselt ohvri järeleandmiste ja allaneelamise kaudu.“ *(kohtunik)*.

Taasohvristamist seostati ka spetsialistide pädevusega. Näiteks leidis üks kriminaalhooldaja: „Kui ei ole tugev spetsialist, kes tegeleb taastava õiguse kasutamisega, siis võib kannatanu uuesti kannatanuks sattuda.“ Sarnasele seisukohale asus ka teine kriminaalhooldaja: „Ohvri taasohvristamine ebapiisava ettevalmistuse tõttu – kas spetsialistide liigne agarus ja ebapädevus, ebapiisav või mitteprofessionaalne ettevalmistus ohvrile ja kurjategijale.“ Spetsialistide puudulik väljakoolitamine ja ebapiisav pädevus oli üks ohtudest, mida kuus vastanut välja tõid, näiteks:

„Meil ei ole professionaalseid ja pädevaid ametnike, kes oskaksid erinevate juhtumite ja ette tulevate ootamatute olukordadega toime tulla. See võib tuua rohkem kahju kui kasu.“ *(prokurör)*;

„Minu (Ida-Virumaa) tööpiirkonnas on ka väga suur pädevate spetsialistide puudus, mistõttu võetakse inimesi tööle „otse tänavalt“.“ *(prokurör)*;

„Spetsialistide puuduliku ettevalmistuse korral ei pruugi loodetavat tulemust kujuneda.“ *(kriminaalhooldaja)*.

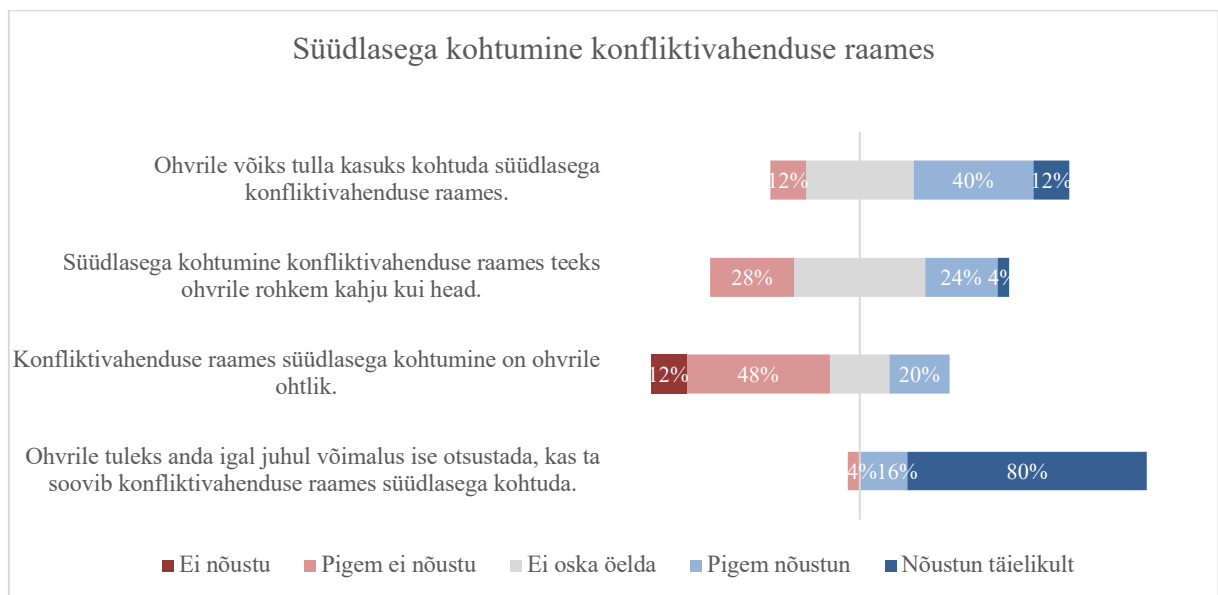
Seda kinnitab ka asjaolu, et 68% vastanutest (n=25) peab oluliseks, et konfliktivahenduse läbiviija oleks spetsialiseerinud konkreetsele valdkonnale, näiteks lähisuhtevägivalla juhtumitega tegelevad vaid vastava koolituse saanud lepitajad. 24% vastanutest ei pidanud spetsialiseerumist oluliseks ning kaks vastanut (8%) valisid muu variandi. Üks viimati mainitud vastanu leidis, et oluline on hoopis taastava õiguse sisu ja sellest saadava kasu teadvustamise oskus pooltele ning teine vastanu selgitas, et olulisem on oskus suunata osapooli konflikti lahendamisele ning Eesti oludes ei saa nii kitsalt konfliktivahendajad spetsialiseeruda. Vastanu lisas, et lepitaja peab olema laiema spektriga, aga ta peab olema pädev igas spektris. Lisaks, 38% vastanutest leidsid, et konfliktivahenduse läbiviija ei pea olema õigusharidusega, ning vaid üks prokurör (4%) leidis, et õigusharidus on vajalik. Küll leidsid 64% vastanutest, et õigushariduse olemasolu ei peaks olema kohustuslik, aga õigusharidus tuleks konfliktivahenduse läbiviijale kasuks. Seega nähakse väärtusena eelkõige konfliktivahendajate professionaalseid oskusi teatud juhtumite gruppidega töötamisel ja mitte õigushariduse

olemasolu. Järelikult professionaalsete konfliktivahendajate oskuslik koolitamine toetab spetsialistide positiivset suhtumist taastava õiguse rakendamisele.

Lisaks tõid mitmed vastajad välja, et teatud kuritegude puhul on taastav õigus liiga leebe sekkumise viis avalikkuse silmis ning alaealiste õigusrikkujate puhul nähti takistusena asjaolu, et „konfliktivahenduses lõhutud peredes lapsevanemad ei taha enda endiste elukaaslastega suhelda, kuid alaealiste puhul peab lapsevanem olema ka kaasatud“ (*prokurör*). Samas oli vastanute hulgas üks vastaja (*kriminaalhooldaja*), kes ei näegi taastavas õiguses erilisi ohte.

Arvestades, et pea kõik vastanud nägid taastavas õiguses nii eeliseid kui ka ohte, siis võiks asuda seisukohale, et spetsialistid omavad neutraalset ja ehk pigem positiivset hoiakut taastava õiguse rakendamise osas, kuivõrd negatiivse suhtumise aluseks olevaid asjaolusid on võimalik kõrvaldada, mida on mitmed vastajad samuti välja toonud, näiteks konfliktivahendajate tugevama koolitamise kaudu, mille üheks prioriteediks peaks olema stimulaatorite läbiviimine võimaldamaks konfliktivahendajatel tuvastada taasohvristamise viise. Töö autori hinnangul on käesolevaks ajaks taastava õiguse rakendamisest võimalik leida erinevaid taasohvristamise juhtumeid, mille pinnalt oleks võimalik konfliktivahendajatel õppida ja valmistuda iga pisemat detaili märkama. Samuti tuleks kummutada väidet, nagu ohver või kurjategija oleksid kuidagi sunnitud protsessis osalema – sunnitud osalemine ei saa olla ühelgi juhul aluseks taastava õiguse kohtumise läbiviimiseks. Selleks, et seda vältida, peaks spetsialist oskuslikult osapooltele taastava õiguse protsessi olemust selgitama nii, et ohvrile ei tekiks tunnet, et ta on kuidagi sunnitud sellest osa võtma, ning et kurjategijal ei tekiks tunnet, et tal on seeläbi võimalus kergemalt karistusest pääseda.

Taastava õiguse hoiakute täpsemaks hindamiseks koostas töö autor maatrikstabeli 28 väitega. Analüüsi koostamiseks on väited jaotatud kattuvate mõtete kaudu gruppideks järgnevalt: (1) süüdlasega kohtumine konfliktivahenduse raames; (2) konfliktivahenduse mõju süüdlasele; (3) konfliktivahenduse erinevad võimalused ohvrile; (4) taastava õiguse mõju karistuse määramisele; (5) osapoolte roll kriminaalmenetluses; (6) karistamise tähtsus; (7) üldpreventsioon; (8) õigusrikkujate olemus. Iga väidete grupi juures on hoiakute ilmetamiseks toodud välja diagramm, kus vastusevariant „ei oska öelda“ on seatud keskpunktiks ja mille vastanute protsenti välja ei tooda, kuivõrd need vastajad otsest hoiakut ei võtnud.

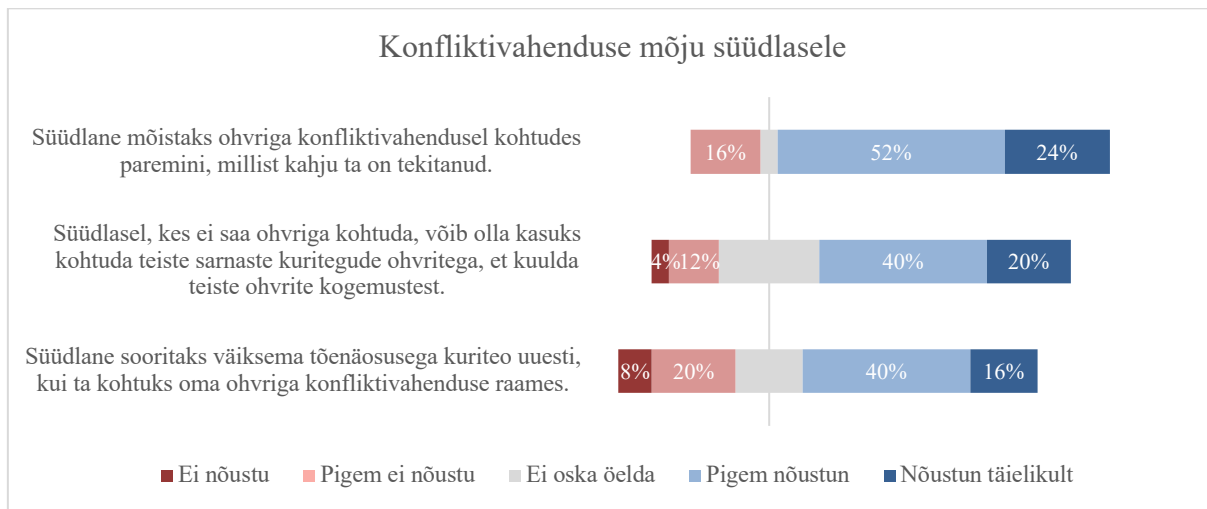
Joonis 2. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 1-4 (n=25; allikas: autori uuring).

Nagu selgus magistritöö teises peatükis toodud uuringute analüüsist, siis mitte kõik spetsialistid ei poolda konfliktivahenduse raames poolte kohtumist ning läbivalt nähti konfliktivahenduses ohtu taasohvristamiseks. Sellest tulenevalt soovis töö autor välja selgitada spetsialistide hoiakud konfliktivahenduse kohtumise suhtes. Väitega, et ohvrile võiks kasuks tulla süüdlasega kohtumine konfliktivahenduse raames, nõustus 52% vastanutest ja 12% vastanutest ei nõustunud. Likert 5-punktilise skaala arvutuste järgi tuli vastava väite skooriks 3,5 punkti, mis tähendab, et spetsialistidel on konfliktivahenduse raames ohvri ja süüdlase kohtumise osas pigem positiivne hoiak. Samas ei saa asuda seisukohale, et spetsialistid tugevalt pooldaksid konfliktivahenduses poolte kohtumist, kuna 36% vastanutest otsustasid jääda neutraalseks.

Väitega, et süüdlasega kohtumine konfliktivahenduse raames teeks ohvrile rohkem kahju kui head, nõustus 28% vastanutest ja 28% vastanutest ei nõustunud. Konfliktivahenduse raames süüdlasega kohtumist pidas ohvrile ohtlikuks 20% vastanutest ning 60% vastanutest ei pea kohtumist süüdlasega ohvrile ohtlikuks. Kuivõrd mõlemad väited olid suunatud konfliktivahenduse raames osapoolte kohtumise vastu, siis käsitles töö autor neid väiteid Likerti skaalal koos ning sai skooriks 2,8 punkti. Seega pigem ei pea spetsialistid konfliktivahenduse raames osapoolte kohtumist ohvrit kahjustavaks või lausa ohvrile ohtlikuks.

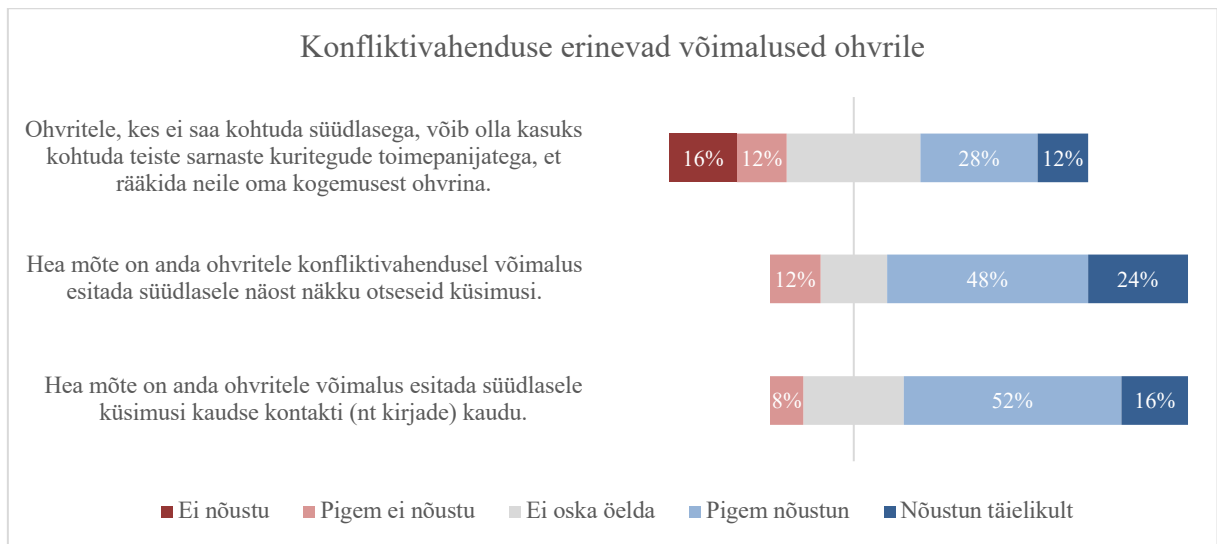
Väitega, et ohvrile tuleks anda igal juhul võimalus ise otsustada, kas ta soovib konfliktivahenduse raames süüdlasega kohtuda, nõustus 96% vastanutest ja vaid 4% vastanutest ei nõustunud. Likerti skaalal tuli selle väite hinnanguks 4,7 punkti, mis tähendab, et spetsialistid

on tugevalt selle poolt, et ohvritel peab olema ise õigus otsustada, kas ta soovib konfliktivahenduses otsese kontakti kaudu osaleda.

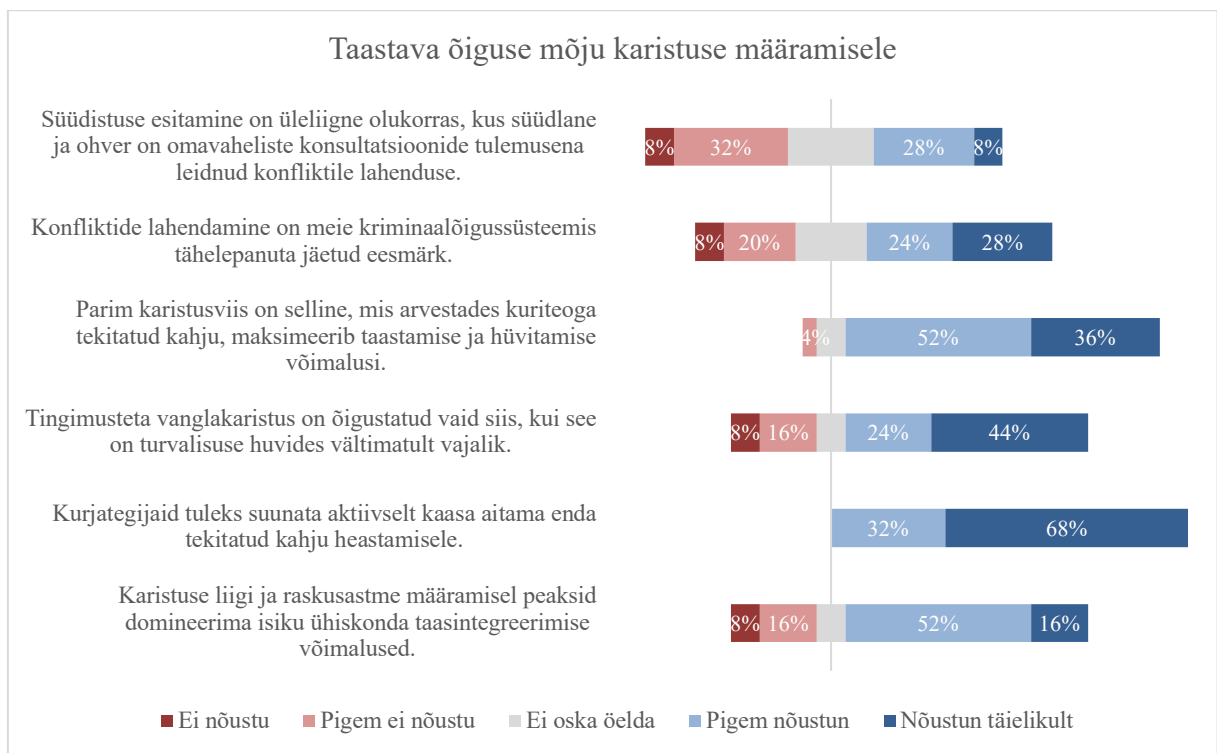
Joonis 3. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 5, 7 ja 8 (n=25; allikas: autori uuring).

Konfliktivahendus peaks lisaks ohvrile omama positiivset mõju ka süüdlasele. Küsitlusest selgus, et 76% vastanutest nõustuvad ja 16% vastanutest ei nõustu väitega, et süüdlane mõistaks ohvriga konfliktivahendusel kohtudes paremini, millist kahju ta on tekitanud. Väitega, et süüdlasel, kes ei saa ohvriga kohtuda, võiks tulla kasuks kohtuda teiste sarnaste kuritegude ohvritega, et kuulda teiste ohvrite kogemustest, nõustus 60% vastanutest ja 16% vastanutest ei nõustunud. Kolmanda väitega, st et süüdlane sooritaks väiksema tõenäosusega kuriteo uuesti, kui ta kohtuks oma ohvriga konfliktivahenduse raames, nõustus 56% ja ei nõustunud 28% vastanutest. Kõik kolm väidet olid suunatud sellele, et taastav õigus võib lisaks ohvrile positiivset mõju omada ka süüdlase suhtes. Töö autori hinnangul, esiteks, annab taastav õigus süüdlasele võimaluse mõista oma teo tagajärgi ja kasvatada empaatiavõimet nähes oma teo mõju ohvrile ning teiseks, taastav õigus võib ära hoida korduvate süütegude toimepanemise. Kolme väite Likerti skaala hoiakute skooriks tuli 3,6 punkti, mis tähendab, et ka spetsialistid pigem näevad taastavas õiguses positiivset mõju süüdlasele.

Joonis 4. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 6 ja 9-10 (n=25; allikas: autori uuring).

Konfliktivahenduse raames ei pea ohver tingimata süüdlasega näost näkku kohtuma, vaid võimalik on konfliktivahendust läbi viia ka kaudse kontakti teel. Samuti ei pea ohver jääma taastava õiguse võimalustest täielikult ilma, kui süüteo toimepanija keeldub konfliktivahendusel osalemast, näiteks on võimalik osaleda taastava õiguse ringis, kus mõni teine sama süüteo toimepanija on nõustunud osalema ja kuulama ära tema jaoks võõra ohvri lugu. Sellega seonduvalt oli võimalik spetsialistidel anda hinnanguid ka järgmistele väidetele. Väitega, et ohvritele, kes ei saa kohtuda süüdlasega, võib olla kasuks kohtuda teiste sarnaste kuritegude toimepanijatega, et rääkida neile oma kogemusest ohvrina, nõustus 40% vastanutest ja 28% vastanutest ei nõustunud. Andmaks ohvritele konfliktivahendusel võimalust esitada süüdlasele näost näkku otseseid küsimusi, pidas heaks mõtteks 72% vastanutest ja halvaks ideeks 12% vastanutest. Suurt toetust näitasid spetsialistid välja ka mõttele, et ohvritele tuleks anda võimalus esitada süüdlasele küsimusi kaudse kontakti (näiteks kirjade) kaudu – 68% vastanutest nõustusid ja 8% ei nõustunud väitega. Kõik kolm väidet sisaldasid erinevaid võimalusi, mida taastav õigus saab ohvrile pakkuda. Nende kolme väite Likerti skooriks tuli 3,6 punkti ehk spetsialistid pigem näevad toodud viise positiivsete võimalustena ohvrite jaoks.

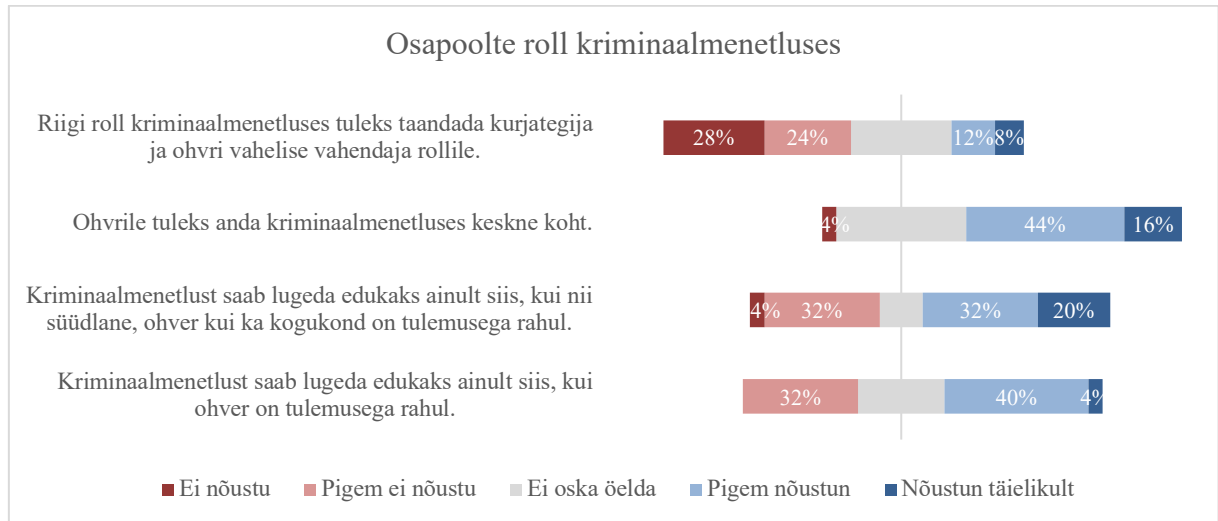
Joonis 5. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 13-15, 20-21 ja 23 (n=25; allikas: autori uuring).

Nagu on kõlama jäänud, siis taastava õiguse eesmärgiks on konflikti lahendamine ja kahjude heastamine ning olulisel kohal on õigusrikkuja resotsialiseerumine kogukonda. Vastanutest 52% peavad ja 28% ei pea konfliktide lahendamist meie kriminaalõigussüsteemis tähelepanuta jäetud eesmärgiks. Süüdistuse esitamist olukorras, kus süüdlane ja ohver on omavaheliste konsultatsioonide tulemusena leidnud konfliktile lahenduse, peab üleliigseks 36% vastanutest ning 40% vastanutest ei pea sellises olukorras süüdistuse esitamist üleliigseks.

Kõik vastanud (100%) nõustusid väitega, et kurjategijaid tuleks suunata aktiivselt kaasa aitama enda tekitatud kahju heastamisele. Väitega, et parim karistusviis on selline, mis arvestades kuriteoga tekitatud kahju, maksimeerib taastamise ja hüvitamise võimalusi, nõustus 88% ja ei nõustunud 4% vastanutest. Küsitlusest selgust, et 68% vastanutest leiavad ja 24% ei leia, et tingimusteta vanglakaristus on õigustatud vaid siis, kui see on turvalisuse huvides vältimatult vajalik. Samuti selgus küsitlusest, et 68% vastanutest peavad oluliseks, et karistuse liigi ja raskusastme määramisel domineeriks isiku ühiskonda taasintegreerimise võimalused ning 24% vastanutest leidsid, et taasintegreerimise võimalused pigem ei peaks karistuse liigi ja raskusastme määramisel domineerima.

Arvestades, et kõik eeltoodud väited on iseloomulikud eelkõige taastava õiguse kontseptsioonile, siis on võimalik kõigi kuue väite pinnalt arvutada Likerti skaala järgi üks

hinnang. Töö autor sai koondskooriks 3,8 punkti, mis näitab, et spetsialistidel on pigem positiivne hoiak taastava õiguse eesmärkide suhtes. Tuleb aga rõhutada, et eriti oluliseks peetakse õigusrikkuja suunamist tekitatud kahju heastamisele, mille hoiakute skooriks eraldi võttes tuli tugevalt positiivselt 4,7 punkti.

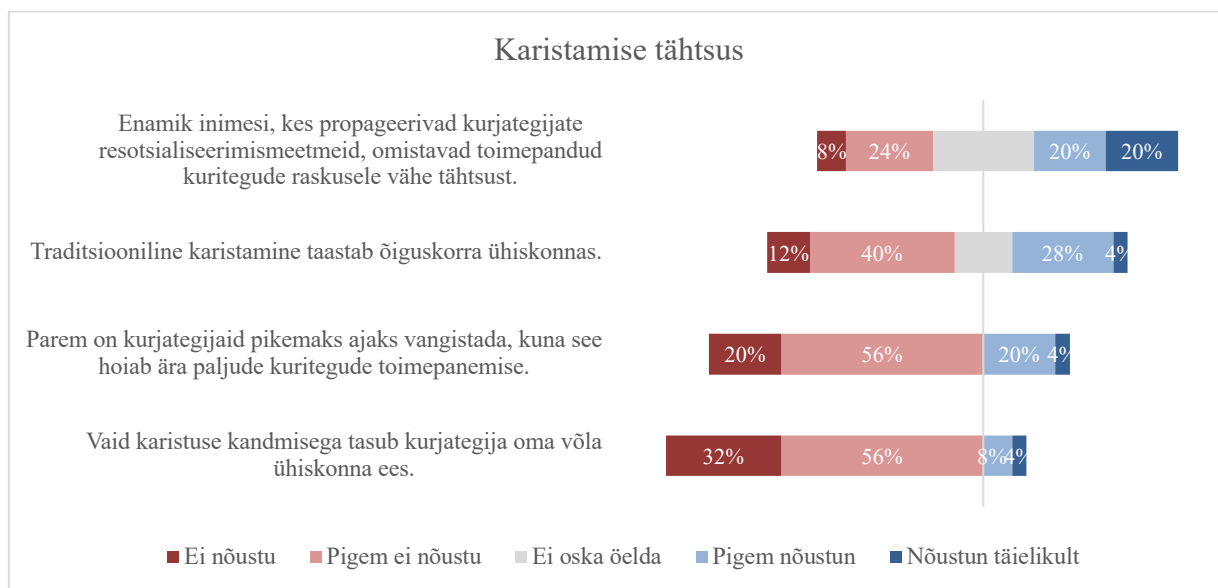
Joonis 6. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 11-12 ja 16-17 (n=25; allikas: autori uuring).

Taastava õiguse puhul on kõigi puudutatud osapoolte roll oluline konflikti lahendamiseks, st konflikti nähakse puudutatud osapoolte vahel ning mitte indiviidi ja riigi vahel (vt II peatükis viidatud tabel 1). Küsitlusest selgus, et 52% vastanutest leiavad, et riigi rolli kriminaalmenetluses ei tuleks taandada kurjategija ja ohvri vahelise vahendaja rollile. Samas 20% vastanutest on nõustunud, et riigi roll tuleks viia kurjategija ja ohvri vahelise vahendaja rolliks. Hoiakute skaalal tuli tulemuseks 2,5 punkti ehk pigem on spetsialistidel negatiivne hoiak selles osas, et riigi roll tuleks viia justkui vahendaja rolli tasemele. Sellest saab kaudselt järeldada, et riigi kui „karistaja“ roll on kriminaalmenetluses spetsialistide jaoks oluline.

Väitega, et ohvrile tuleks anda kriminaalmenetluses keskne koht, nõustus 60% ja ei nõustunud 4% vastanutest. Väitega, et kriminaalmenetlust saab lugeda edukaks ainult siis, kui ohver on tulemusega rahul, nõustus 44% vastanutest ja 32% vastanutest ei nõustunud. Saades Likerti skaalal kahe väite tulemuseks 3,4 punkti, näitab see pigem spetsialistide positiivset hoiakut ohvri rolli tähtsuse suurendamisele kriminaalmenetluses.

Kriminaalmenetlust saab 52% vastanute hinnangul edukaks lugeda ainult siis, kui nii süüdlane, ohver kui ka kogukond on tulemusega rahul. Samas 36% vastanutest selle väitega ei nõustunud. Saades Likerti skaalal tulemuseks 3,3 punkti, on spetsialistidel pigem positiivne hoiak kõigi puudutatud osapoolte rahulolu saavutamisele kriminaalmenetluses, mis omakorda võib autori

tõlgendusel näidata ka spetsialistide positiivset hoiakut taastava õiguse rakendamisele, kuivõrd vaid taastava õiguse kaudu on võimalik saavutada kõigi osapoolte rahulolu.

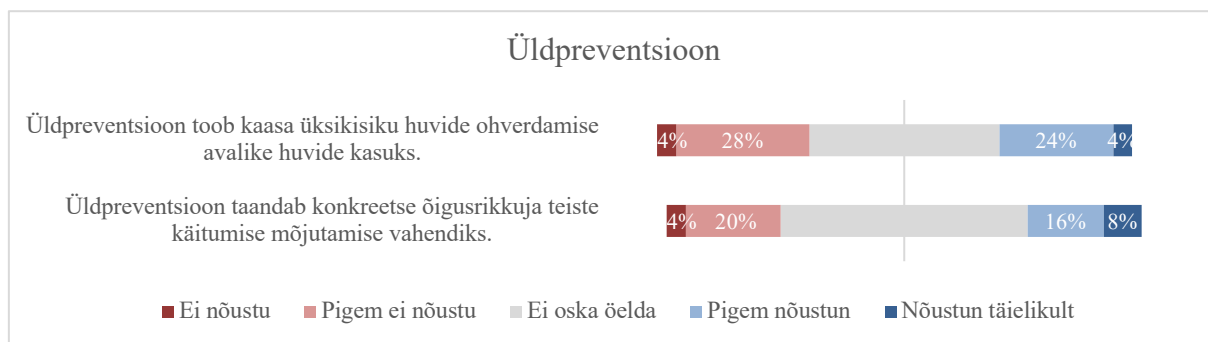

Joonis 7. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 22 ja 24-26 (n=25; allikas: autori uuring).

Nagu selgus magistritöö sissejuhatuses esile toodud 2014. aastal Eestis läbi viidud uuringust, siis Eesti inimeste eelistatud karistuseks on vangistus. Sellest ajendatult esitas töö autor küsitluses ka väiteid karistamise tähtsuse kohta, kuivõrd magistritöö teises peatükis käsitletud uuringud on näidanud, et hoiakud karistamise osas mõjutavad otseselt taastava õiguse rakendamise valmidust. Esmalt oli vaja selgeks teha, kuidas suhtuvad spetsialistid resotsialiseerimismeetmete eelistamise ja kuriteo raskusastmele tähtsuse pööramise seosesse. Selleks esitas töö autor väite, et enamik inimesi, kes propageerivad kurjategijate resotsialiseerimismeetmeid, omistavad toimepandud kuritegude raskusele vähe tähtsust. Vastanutest 40% nõustusid ja 32% ei nõustunud väitega. Likerti skaalal sai väide 3,2 punkti ehk spetsialistid pigem on seisukohal, et kurjategijate resotsialiseerimismeetmete propageerimise kaudu võivad isikud omistada toimepandud kuriteo raskusele vähe tähtsust.

Seejärel tõi töö autor välja väited, mis kõik olid üles ehitatud mõttega näha spetsialistide hoiakuid õigusrikkujate vangistamisega seondult. Väitega, et traditsiooniline karistamine taastab õiguskorra ühiskonnas, nõustus 32% vastanutest ja 52% ei nõustunud. Selgus, et 76% vastanutest ei pea õigeks kurjategijaid vangistada pikemaks ajaks põhjusel, et see hoiab ära paljude kuritegude toimepanemise. Samas 24% vastanutest nõustus, et parem on kurjategijaid sel põhjusel pikemaks ajaks vangistada. Enamus vastanutest (88%) ei nõustunud väitega, et vaid karistuse kandmisega tasub kurjategija oma võla ühiskonna ees. Kolme väite hoiakute

skooriks sai 2,3 punkti, mis näitab, et spetsialistidel on pigem negatiivne hoiak kurjategija vangistamise osas. Tugevalt negatiivselt (2,0 punkti) on spetsialistid meelestatud selles osas, et vaid karistuse kandmisega tasub kurjategija oma võla ühiskonna ees. See näitab, et ka spetsialistid leiavad, et vaid karistamisega ei saa juhtunut lahendada ning rakendada tuleb muid meetmeid ohvrile ja kogukonnale tekitatud kahju heastamiseks, mis omakorda viitab spetsialistide pigem positiivsele hoiakule taastava õiguse suhtes.

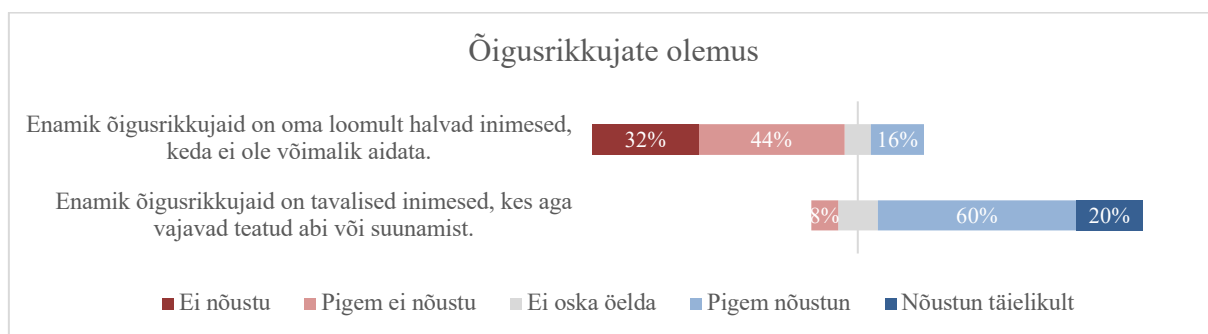
Joonis 8. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 18-19 (n=25; allikas: autori uuring).

Üldpreventsioon on KarS § 56 lg 1 teise lause kohaselt kohtu või kohtuvälise menetleja kohustus arvestada karistuse mõistmisel õiguskorra kaitsmise huvisid. Sisuliselt tähendab üldpreventsioon karistusega ähvardamist, mis hoiab isikut eemale süütegude toimepanemisest.¹⁷⁶ Riigikohus näeb üldpreventsioonina riigipoolset reaktsiooni, mis annaks õiguse adressaatidele selge signaali näiteks sellest, et liiklusõigusrikkumiste, sh eelkõige mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise näol on tegemist riigi poolt rangelt karistatavate õigusrikkumistega.¹⁷⁷ Kuivõrd taastava õiguse kontseptsiooni keskmeks on eelkõige konfliktist puudutatud osapooled, siis töö autori hinnangul on raske taastava õiguse puhul rääkida üldpreventsioonist. Seetõttu esitas töö autor vastajatele kaks väidet, mis esitavad sisuliselt üldpreventsioonile etteheiteid. Esimeseks väiteks oli, et üldpreventsioon toob kaasa üksikisiku huvide ohverdamise avalike huvide kasuks. Selgus, et 28% vastanutest nõustub selle väitega, ent 32% vastanutest sellega ei nõustunud. Teise väitega, et üldpreventsioon taandab konkreetse õigusrikkuja teiste käitumise mõjutamise vahendiks, nõustus 24% vastanutest. Vastanutest 24% ei nõustunud selle väitega. Kahe väite koondskooriks Likerti skaalal tuli 3,0 punkti, mis pigem näitab seda, et ka spetsialistid näevad üldpreventsiooni rakendamisel ohtu avalike huvide

¹⁷⁶ Sootak, J. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2018, lk 40.

¹⁷⁷ Kruusamäe, M. Karistuse kohaldamise etapid Eesti kohtupraktikas. Tartu: Riigikohtu õigusteabe osakond 2012, lk 20. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/analyyisid/2012/karistuse_kohaldamise_etapid.pdf (26.03.2022).

eelistamisele üksikisiku huvide ees. Samas ei saa antud järeldust vaadata ilma kriitilise pilguta, kuivõrd esimese väite puhul 40% ja teise väite puhul 52% vastanutest otsustasid neutraalseks jääda.

Joonis 9. Vastused küsimusele nr 17 „Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele“. Vastanute nõustumine väidetega 27-28 (n=25; allikas: autori uuring).

Hoiakute hindamiseks küsis töö autor spetsialistide hinnangut ka õigusrikkujate olemusele. Selgus, et 76% vastanutest leiavad, et enamik õigusrikkujaid ei ole oma loomult halvad inimesed, keda ei oleks võimalik aidata. Siiski 16% vastanutest leidis, et õigusrikkujad on oma olemuselt halvad inimesed. Seega tuli selle väite puhul Likerti skooriks 2,1 punkti, mis näitab spetsialistide negatiivset hoiakut eelarvamusse, et õigusrikkujad on oma loomult halvad inimesed. Lisaks selgus, et 80% vastanutest on seisukohal, et enamik õigusrikkujaid on tavalised inimesed, kes vajavad teatud abi või suunamist. Vaid 8% vastanutest leidis vastupidist. Ka Likerti skoor 3,9 punkti näitab, et spetsialistid on võtnud pigem hoiaku, et õigusrikkujad on tavalised inimesed, kes vajavad mingil määral abi või suunamist. See omakorda näitab ka positiivset hoiakut taastava õiguse kontseptsiooni suhtes, kuivõrd taastav õigus on keskendunud just sellele, et õigusrikkuja ei ole oma loomult halb inimene, vaid on elus valede valikute tõttu jõudnud süüteo toimepanemiseni.

Kui hinnata koosmõjus taastavat õigust pooldavaid väited ehk väiteid nr 1, 4-16, 18-21, 23 ja 28, tuleb Likerti skaala koondskooriks 3,6 punkti, mis näitab spetsialistide pigem positiivset hoiakut taastavas õigusesse. Kui hinnata koosmõjus taastava õiguse vastu ja karistamisele suunatud väiteid ehk väiteid nr 2-3, 22 ja 24-27, tuleb Likerti skaala koondskooriks 2,5 punkti, mis näitab spetsialistide pigem negatiivset hoiakut traditsioonilisse karistamise kontseptsiooni. Väide nr 17, mille kohaselt saab kriminaalmenetlust lugeda edukaks vaid siis, kui ohver on tulemusega rahul, ei ole kummalegi kontseptsioonile omane, mistõttu ei mahtunud see kummagi koondskoori hulka.

Kokkuvõttes selgus, et spetsialistidel on pigem positiivne hoiak taastava õiguse rakendamisele, ent taastavat õigust nähakse pigem toimimas koos traditsioonilise kriminaalmenetlusega, mitte eraldiseisva lahendusena. Lisaks nähakse vajadust karistamise kõrval lahendada konflikt ning küsitlusele vastanud spetsialistide puhul ei ole eelistatud kurjategija karistamine läbi vabaduse võtmise. Eriti oluliseks peetakse kurjategija suunamist kahju heastamisele ja ohvrile taastavale õigusele juurdepääsu võimaldamist. Seega üldjoontes näevad Eesti spetsialistid taastavas õiguses täiendust traditsioonilisele kriminaalmenetlusele.

3.2.3. Taastava õiguse rakendamine

Selleks, et oleks üldse võimalik hinnata, kas hoiakud ja teadlikkus omavad taastava õiguse rakendamise valmidusele mõju, uuris töö autor ka spetsialistide kogemust taastava õiguse rakendamisega (n=24). Küsitlusest selgus, et kõik peale ühe vastanu (*kriminaalhooldaja*) ehk 96% vastanutest on avatud taastava õiguse rakendamisele. Samas 46% vastanutest rakendab ja 54% vastanutest ei rakenda oma töös taastavat õigust.

Taastavat õigust rakendatakse prokuratuuris lepitusmenetluse ja erinevate sotsiaalprogrammide näol. Näiteks leidis üks prokurör rakendamise võimaluste kohta: „riskemaandavad vestlused, lepitused, vabandamine, kahjude heastamisele suunamine, arutelud.“ Taastavat õigust rakendatakse küsitluse kohaselt siis, kui on olnud esmakordne juhtum ja osapooled soovivad leppida, näiteks perevägivalla esmakordsel esinemisel, ning lisaks alaealiste õigusrikkujate puhul, kellele on võimalik panna kohustuseks näiteks vabandamine/vabanduskirja kirjutamine. Üks prokurör selgitas, et taastavat õigust rakendab ta kõigil juhtudel, kus asjaosalised selleks valmisolekut üles näitavad, ja kus pole ohtu, et see ohvrit taasohvristaks. Ka teine prokurör kaalub igal juhtumil taastava õiguse rakendamise võimalust. Kolmas prokurör selgitas rakendamise otsustamist põhjalikumalt: „Taastavat õigust rakendan ma eestkätt olukordades, mil kaasuse asjaoludest tulenevalt oleks kõige otstarbekam pooled uuesti kokku viia (näiteks konfliktivahendus) ning anda neile võimalus kahjude heastamises omavahel kokku leppida. Mõistagi eeldab see poolte nõusolekut ning seda, et teo toime pannud isik tunnistab oma tegu. Arvesse tuleb kindlasti võtta ka õigusrikkuja varasemat tausta.“ Sellest saab järeldada, et ka nimetatud prokurör kaalub iga juhtumi puhul taastava õiguse rakendamise võimalusi, mis näitab spetsialisti professionaalsust. Lisaks selgitas üks prokurör taastava õiguse rakendamise võimalusi laiemalt: „Lepitusmenetlused; avaliku menetlushuvi puudumisega menetluse lõpetamised koos kohustuste ja manitsustega; alaealiste puhul KrMS § 201 alusel lõpetamised koos sobivate meetmetega. Tegelikult on menetlejapoolne inimlik ja avatud suhtlemine (seaduse piires muidugi) kannatanutega ja teo toimepanijatega samuti taastav õigus – neid

hoitakse infoväljas ja on sedasi kaasatud ja saavad osaleda probleemide lahendamisel ehk isegi valida viisi, kuidas olukorda lahendada või millise lahendusega nad nõustuvad. Kui ka ei nõustu, siis selgitamine ja suhtlemine võib viia üksteisemõistmiseni.“ Üks prokurör tõi välja, et rakendamise üle otsustamisel tuleb osata ette näha seda, millist mõju avaldab tehtav otsus süüdlase käitumisele tulevikus. Kokkuvõttes 12 prokurörist 10 rakendavad taastavat õigust ning eelkõige ollakse avatud rakendama seda kõigi juhtumite puhul. Üks prokurör, kes oma töös taastavat õigust ei rakenda, põhjendas seda järgnevalt: „Oma töös puutun kokku eeskätt raskemate kuritegudega (narko-, maksu- ja majanduskuriteod), kus pea alati konkreetne kannatanu puudub, mistõttu kannatanu/kogukonna kaasamine taastava õiguse protsessi on üsnagi raskendatud.“ Ka teine prokurör põhjendas taastava õiguse mittekasutamist: „Oma rollist tulenevalt ei ole see otseselt minu rakendada.“

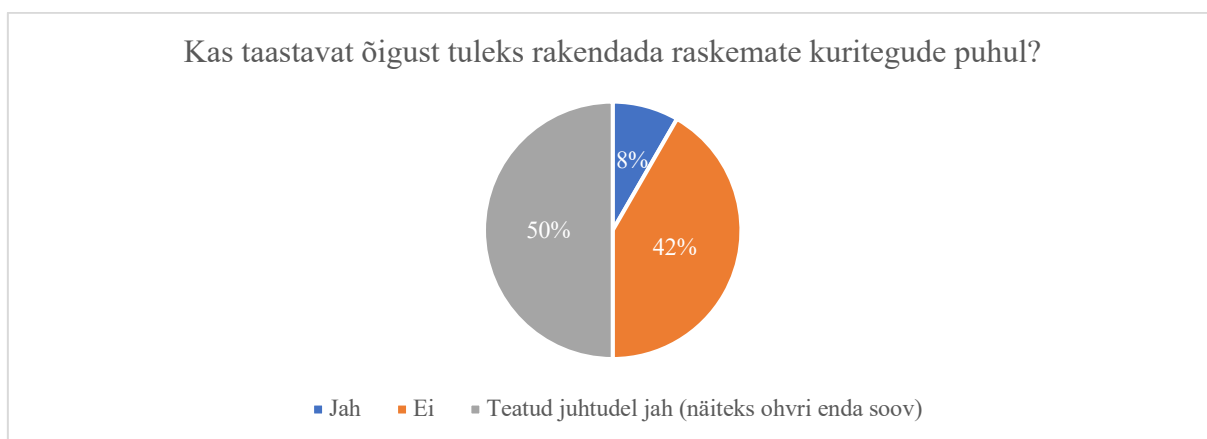
Kriminaalhoolduses taastavat õigust ei kasutata. Vastajate hinnangul on selles etapis tegemist süüdimõistetud isikutega, mistõttu konflikti lahendamist enam ei toimu, ning töökord on rangelt piiritletud ja seega ei ole võimalik taastavat õigust rakendada. Lisaks leidis üks vastaja: „[Taastav õigus] on efektiivne koolides, lasteaeades, kogukondades, mitte juba korduvalt kriminaalkorras karistatud isikute puhul.“ Samas on vastanute hulgas ka neid, kes teatud taastava õiguse elemente suudavad näha kriminaalhoolduses. Näiteks asus üks kriminaalhooldaja seisukohale: „Kriminaalhoolduses on võimalik kohtueelsete ettekannete raames arvamuse koostamisel kohtule ja prokuratuuri ettepanekuid teha. Kohtuotsuste ning prokuratuuri määruste puhul on tegemist lahendiga ning osapooli ei lepitata [kriminaalhooldaja] vahendusel.“ Samuti selgitas teinegi kriminaalhooldaja: „Otseselt oma töös taastavat õigust kasutada ei saa, sest kriminaalhoolduses töötatakse juba kohtu poolt süüdi mõistetud isikutega, kuid mingil määral saab siin töös süüdimõistetutega kasutada taastavat õigust (näiteks, kui isikutel tekib mingi mure/probleem ja seda jagades kriminaalhooldusametnikuga saab n.ö. ennetada tulevast õigusrikkumist).“

Kohtumenetluse etapis rakendatakse taastavat õigust pigem harva, näiteks vastas üks kohtunik: „Rakendan harva, sest kriminaalasjades lihtsalt tuleb harvem ette.“ Kohtunike ülesandeks on jõuda seaduste piires kõigi osapoolte jaoks õiglase ja inimliku lahendini ning lähtudes sellest eesmärgist on teine kohtunik pidanud kohtuniku otsustuse tegemist juba iseenesest taastava protsessi põhimõtetele vastavaks: „Olukorras, kus teen otsustusi õiglase ja õiguslikult ja inimlikult aktsepteeritava tulemuse saavutamiseks, kasutades seejuures kõiki õiguslikult lubatavaid võimalusi, ei pea nimetama seda (suuresõnaliselt) taastavaks õiguseks.“

Vastanute hinnangul võiks taastavat õigust kasutada konfliktide lahendamisel eelkõige alaealiste õigusrikkujate puhul, näiteks koolivägivald ja noorte omavahelised kaklused, väiksemate varavastaste süütegude korral, näiteks vargused. Samuti nähakse taastavat õigust toimimas naabritevaheliste tülide puhul. Lisaks leidsid kaks prokuröri, et taastavat õigust on mõistlik rakendada olukorras, kus osapoolte vaheline kokkupuutumine edaspidiselt jätkub, näiteks kui isikud on sugulased või isikutel on ühised lapsed. Üks prokurör selgitas taastava õiguse rakendamise võimalikkust põhjalikult:

„Olen veendunud, et taastava õiguse instrumente/meetmeid on võimalik kasutada igasugustel juhtumitel, aga on juhtumeid, kus neid saab rakendada ainult koos õiglase karistusega ehk lisaks karistusele. Nt Rahvatervisevastased kuriteod, kui ohustatakse teiste isikute tervist. Rasked isikuvastased kuriteod, kus ohver on toimepanijast sõltuv või tema mõju all. KarS 8. peatüki kuriteod. Kui kuriteo paneb toime isik, kelle vastu on avalikkusel erilised ootused õiguskuulekaks käitumiseks (teatud olukordades poliitikud, ametnikud, õpetajad jms). Ka seksuaalse enesemääramise vastastes kuritegudes on abi taastavast õigusest ja seda võib kohaldada, kui on ohvri nõusolek ja kui mõistetakse süüle vastav karistus. Leppimine (loomulikult ainult tegelik ja sisuline leppimine) kannatanuga oleks karistust kergendav asjaolu.“

Seevastu osade vastanute hinnangul ei tohiks taastavat õigust rakendada raskemate isikuvastaste kuritegude, näiteks vägistamise ja tapmise, puhul. Üks prokurör põhjendas seda järgnevalt: „kuna ohvri kaasamine protsessi võib osutuda väga keeruliseks ning traumeerivaks.“

Joonis 10. Vastused küsimusele nr 12 „kas taastavat õigust võiks rakendada ka raskemate süütegude puhul (näiteks vägistamine)?“ (n=24; allikas: autori uuring).

Kuigi 42% vastanutest leidsid, et raskemate kuritegude puhul ei peaks taastavat õigust rakendama, siis 50% vastanutest leidsid, et ka raskemate kuritegude puhul võiks teatud juhtudel

taastavat õigust rakendada, näiteks ohvri enda soovil, ning kaks vastanut (8%; *kohtunik* ja *prokurör*) leidsid, et ka raskemate kuritegude puhul saaks taastavat õigust rakendada.

Lisaks raskemate kuritegude puhul taastava õiguse rakendamise ohtlikkusele, toodi välja ka muid juhtumeid, kus taastavat õigust ei peaks kasutama. Üks vastaja leidis, et taastavat õigust ei tohiks kasutada juhtumite puhul, kus üks osapool on teise suhtes süstemaatiliselt vägivaldne ning ohver ei tunne end piisavalt turvaliselt, et enda vaba tahet väljendada. Sarnaselt leidis teinegi vastaja: „Kui isiku käitumine on olnud korduvalt õigusvastane ning see on ka ajan intensiivistunud, siis taastavat õigust enam rakendada ei ole kohane. Siis tuleb liikuda juba rangemate meetmete juurde.“

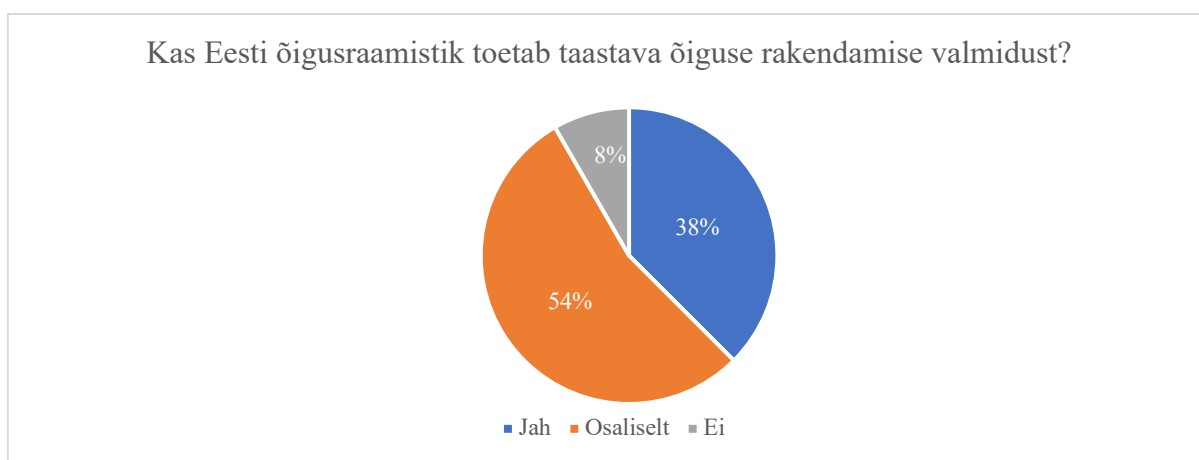
Rakendamise takistusena toodi olukordi, kus pooled ei tunnista oma süüd, ei soovi teineteisega kohtuda või kus ohver ei soovi taastava õiguse rakendamist ning kus taastava õiguse rakendamine võiks põhjustada pigem kahju kui head. Samuti toodi esile, et kui taastavasse õigusesse suhtutakse üksnes formaalselt, siis see ei täida oma efekti. Lisaks tõi üks prokurör välja, et narko- ja majanduskuritegude puhul on taastava õiguse protsessi rakendamine raske (kuid mitte välistatud) konkreetse kannatanu puudumise tõttu. Muu hulgas selgus küsitlusest seegi, et konfliktivahenduse läbiviijad võivad ise osutada takistuseks taastava õiguse rakendamisele:

„Näide lepitaja tööst, menetleja, kannatanu ja süüdlane koos kaitsjaga soovivad lepitamist. [Sotsiaalkindlustusamet] lepitaja saab määruse, et rakendatakse lepitust ning [Sotsiaalkindlustusameti] töötajast [lepitaja] ilma pooli välja kutsumata teatab [menetlejale], et lepitamine on perspektiivitu, sest isik on varem karistatud. Tõesti häirib selline suhtumine. Menetlejat ja pooli ei peeta millekski ning kirjalikus menetluses nii otsustatakse. Pean seda ebaprofessionaalseks. Lisaks [varasem] karistus - küsimus on ju ka selles, mis kuriteo eest ja seegi oluline, kui tegu pole sama ohvriga. Seega teatud juhtudel [Sotsiaalkindlustusamet] töötab lepitusele vastu oma teooriatega, mis pole elulised ja nagu näha, ka kardavad ise elu, sest isegi ei kohtu pooltega, et selle tulemusena öelda, et lepitus ebaõnnestub vms. [Võib-olla] isikud tahavad eluga edasi minna, kas töökollektiivis vms või kolida ära teise riiki jne, absurdne suhtumine.“ (*kohtunik*)

Töö autori hinnangul on viidatud kohtuniku poolt toodud asjaolude kirjeldus üllatav, kuivõrd lepitaja peaks olema isik, kellel ei tohiks olla selliseid eelarvamusi süüdlase suhtes ning kes peaks olema avatud mõtteviisiga võimaldamaks süüteo osapooltele nende soovitud kahju heastamise viisi. Sellest, kuidas suhtuvad lepitajad ise taastava õiguse rakendamisse, võib tõusetuda lausa iseseisev uurimus, mis aga väljub käesoleva magistr töö eesmärgi raamest.

Nagu võis eeldada, siis küsitluses tõusetus temaatikana ka taastava õiguse rakendamine lähisuhtevägivalla juhtumites. Kui osad vastajad leidsid, et lähisuhtevägivalla juhtumite puhul võiks samuti taastavat õigust rakendada, siis üks kohtunik ja üks kriminaalhooldaja leidsid, et lähisuhtevägivalla juhtumitel ei tohiks taastavat õigust kasutada. Nimetatud kriminaalhooldaja põhjendas seda asjaoluga, et isikud ei ole selliste juhtumite puhul võrdses positsioonis. Teine kohtunik oli taastava õiguse rakendamisega lähisuhtevägivalla juhtumitel kõhkleva seisukohal: „Küsitav on selle rakendamine perevägivalla juhtumitel, eriti kui on olnud konkreetne löömine, võimalik vb kui oli mingi rüselus ja tervise kahju väike ning tõesti üksik juhtum ja varasemaid viiteid vägivallale ei ole peres olnud. /.../. Leian, et kui kuriteokahtlus on põhjendatud, siis ei oleks mõistlik mitme episoodilise süüdistuse lõpetamine leppimisega, v.a. juhul, kui tõesti selle tulemuseks on see, et raudselt pooled hakkavad lahus elama ja lähevad oma teed (siis peaks isegi põhjendatuks lõpetamist) ning korralikult on reguleeritud ka suhtluskord jne lastega.“ Töö autori hinnangul on see vastaja toonud ilmekalt välja ühed võimalikud kaalutlused, mida spetsialistid peaksid arvestama lähisuhtevägivalla puhul lepitamismenetluse rakendamisel.

Võtmaks kokku taastava õiguse rakendamise analüüsi, küsis töö autor spetsialistide hinnangut taastava õiguse rakendamise võimalustele meie õigusraamistikus.

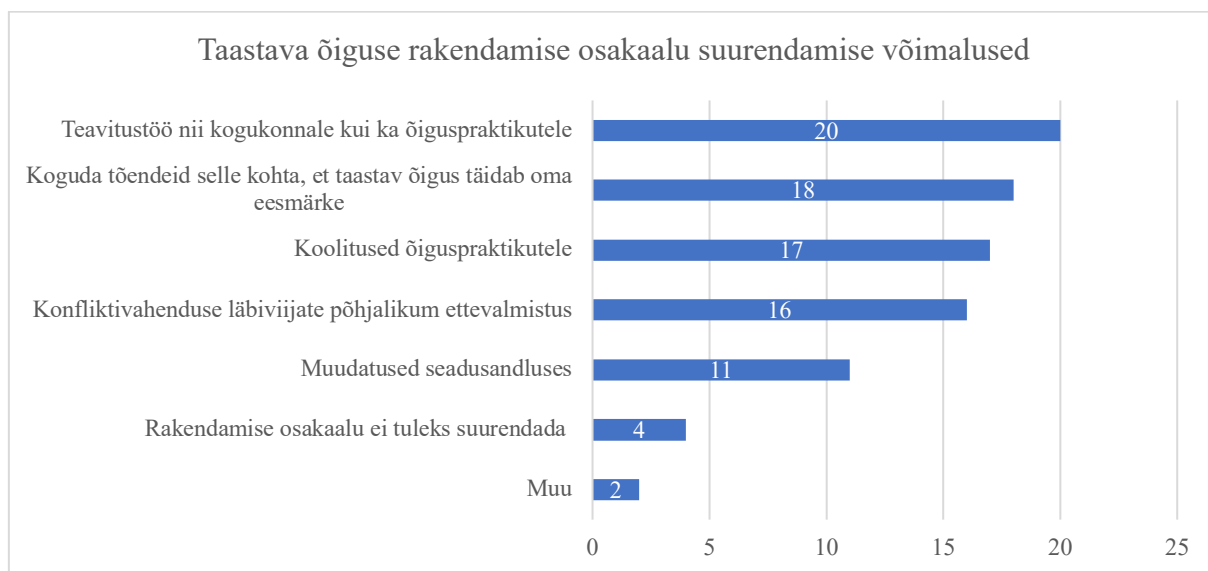

Joonis 11. Vastused küsimusele nr 13 „kas Teie hinnangul praegune Eesti õigusraamistik toetab taastava õiguse rakendamise valmidust?“ (n=24; allikas: autori uuring)

Selgus, et 38% vastanutest näevad Eesti õigusraamistikus toetust taastava õiguse rakendamise valmidusele. Samas 54% vastanutest leidsid, et õigusraamistik toetab vaid osaliselt taastava õiguse rakendamise valmidust ning vaid kaks vastanut (8%; *kohtunik* ja *kriminaalhooldaja*) leidsid, et meie õigusraamistik ei toeta üldse taastava õiguse rakendamise valmidust. Kuivõrd 95% vastanutest on avatud taastava õiguse rakendamisele, ent üle poolte vastanutest ei rakenda oma töös taastavat õigust, millest omakorda suure osa moodustavad kriminaalhooldajad, siis töö autori hinnangul taastava õiguse rakendamisele täiendavate võimaluste loomine

õigusaktides, näiteks kriminaalhooldusega seondult, annaks tõuke ka taastava õiguse rakendamise osakaalu suurendamisele.

Lisaks oli võimalik vastajatel anda oma seisukoht selles osas, kas ja kuidas oleks võimalik taastava õiguse rakendamise osakaalu suurendada. Vastajad said valida mitme valikuvariandi vahel.

Joonis 12. Vastused küsimusele nr 18 „kuidas oleks võimalik taastava õiguse rakendamise valmiduse osakaalu suurendada?“ (n=25; allikas: autori uuring)

Selgus, et enamus vastajatest olid seisukohal, et taastava õiguse rakendamise valmiduse osakaalu tuleks suurendada. Seda eelkõige läbi kogukonnale ja õiguspraktikutele tehtava teavitustöö (80%), kogudes tõendeid taastava õiguse toimimise ja eesmärkide täitmise kohta (72%), koolitades õiguspraktikuid (68%) ning konfliktivahenduse läbiviijate põhjalikuma ettevalmistuse (64%). Samuti peeti taastava õiguse rakendamise valmiduse suurendamiseks vajalikuks muudatusi seadusandluses (44%). Vastanute seas oli ka neli spetsialisti, kelle hinnangul ei tuleks taastava õiguse rakendamise osakaalu suurendada (16%). Üks neljast viimati nimetatud vastanust oli isik, kes ei olnud varem ka taastavast õigusest kuulnud. Teine vastanu (*kohtunik*) põhjendas seda valikut muu valikuvariandi all järgnevalt: „Milleks on veel vaja suurendada, mõistlikku piiri tuleb hoida.“ Samuti lisas kolmas vastaja (*kriminaalhooldaja*) muu variandina omaltpoolt, et „see on ülimalt ohtlik praktika kui viia massidesse – kui osakonnad saavad ette protsendid, kui palju peaks jõudma.“ Töö autor nõustub viimase vastajaga, et kindlasti ei tohiks taastava õiguse praktikate rakendamine jõuda sinnamaani, kus osakondadel on ette antud kindlad protsendid, mida tuleb täita. Sellisel juhul on oht, et konfliktivahendusse jõuavad juhtumid, mis tegelikkuses sinna ei peaks jõudma – näiteks üritab spetsialist ohvrile teenust peale suruda vaid selleks, et enda tööeesmärgid täita ning ohver

tegelikult ei soovi või ei ole veel valmis protsessis osalema, kuid usaldades professionaali, võtab idee vastu.

Kokkuvõttes selgus küsitlusest, et spetsialistid on avatud taastava õiguse rakendamisele ja ei karda taastavat õigust rakendada ka raskemate juhtumitega, kui asjaolud seda võimaldavad ning ohver avaldab selleks tugevat soovi. Samas on spetsialistide võimalused piiratud õigusaktidest tulenevate võimalustega, mistõttu ei ole taastava õiguse rakendamine oma täielikku potentsiaali saanud näidata.

3.3. Järeldused ja ettepanekud

Uuringu eesmärgiks oli tuvastada spetsialistide teadlikkus taastavast õigusest ja spetsialistide hoiakud taastava õiguse suhtes ning anda hinnang nende kahe teguri mõjust taastava õiguse rakendamise valmidusele. Samuti oli uuringu eesmärgiks selgitada välja, kui palju erinevad spetsialistid taastavat õigust rakendavad.

Uuringust selgus, et spetsialistid on avatud taastava õiguse rakendamisele, ent alla poole vastanutest rakendavad oma töös taastavat õigust. Spetsialistidel on head algteadmised taastavast õigusest, kuid töö autori hinnangul on vajalik teha suuremat teavitustööd sellest, kuidas oleks võimalik erinevatel spetsialistidel erinevas menetlusetapis taastavat õigust parimal viisil kasutada. Näiteks mõni kriminaalhooldaja nägi ka kriminaalhoolduses võimalust taastava õiguse elementide kasutamiseks, samas kui enamus leidsid, et kriminaalhoolduse etapis taastavat õigust rakendada ei ole üldse võimalik. Taastavat õigust peaks olema aga võimalik kasutada igas menetlusetapis, sealhulgas kui ohver soovib oma süüdlasega kohtuda alles siis, kui süüdlane juba vangistust kannab.

Lisaks selgus uuringust, et spetsialistidel on pigem positiivne hoiak taastava õiguse suhtes. Spetsialistid on avatud taastava õiguse rakendamisele ja võimalusel juba rakendavad oma töös taastavat õigust või vähemalt sooviksid seda teha. Samas pörkusid juba ainuüksi selle küsitluse raames spetsialistide hoiakud:

„Antud lähenemist tuleb sõna otseses mõttes propageerida kõigile, et tulevikus saaks nad õiguspraktikuteks või taastava õiguse protsessi läbiviijateks. Tunnen suurt puudust pädevatest taastava õiguse protsessi läbiviijatest Kirde-Eestis.“ (*prokurör*);

„See on ülimalt ohtlik praktika kui viia massidesse – kui osakonnad saavad ette protsendid, kui palju peaks jõudma näiteks taastava õiguse kohtumisteni, siis paratamatult hakkavad jõudma selle protsessiga edasi juhtumid, mis tegelikult sinna ei kuulu. Taastava õiguse kasutamine peabki jääma väga väikesele protsendile ohvritele ja kurjategijatele,

nõ erandiks sest sellel on kahjuks ka potentsiaal olla kordades laastavama mõjuga kui heastava. Kõige olulisem osa on ettevalmistav ja ka teraapiline osa ja jällegi, vaimse tervise spetsialistidest on Eestis nii suur puudus, et rohkem kui Ohvriabis taastava õiguse elluviimine hetkeolukorras ei ole lihtsalt kvaliteetselt võimalik.“ (*kriminaalhooldaja*)

Spetsialistid esitasid eelnimetatud vastused küsimusele nr 19, mis oli vastamiseks vabatahtlik, ja kus oli võimalik mistahes teemaga seotud olulisi mõtteid avaldada. Ainuüksi see asjaolu, et vastajad pidasid toodud seisukohti piisavalt olulisteks, et neid avaldada, näitab, et spetsialistide hoiakud taastava õiguse suhtes võivad olla kategooriliselt erinevad ning taastav õigus on teema, mis vajab põhjalikumat käsitlemist just selle rakendajate aspektist. Küsitluses osalenud spetsialistide seas pigem aga kalduti nõustuma mainitud prokuröri seisukohaga ehk mõttega, et taastava õiguse kasutamist tuleks laiendada. Arvestades, et küsitlusele vastanute hulk moodustab vaid väikese osa spetsialistidest, kellel on võimalus ühel või teisel määral taastavat õigust rakendada, siis suure tõenäosusega on spetsialistide seas veel neidki, kes nõustuvad hoopis esile toodud kriminaalhooldaja seisukohaga. Samas on mõlemad vastajad (nii mainitud prokurör kui ka kriminaalhooldaja) üksmeelel selles, et pädevatest teenuse osutajatest on Eestis pigem puudus ning taastava õiguse rakendamise suurendamine vajaks ressursse, mida hetkel ei võimaldata.

Kuivõrd vajadus professionaalsete konfliktivahenduse läbiviijate kohta jäi läbivalt küsitluse vastustest silma, siis töö autori hinnangul tuleb sellele asjaolule erilist tähelepanu pöörata. Kui konfliktivahenduse läbiviijad on oskuslikud tulema toime ka keerulisemate juhtumitega ning nende juhtumite vahendamine osutub edukaks, on see kindlasti spetsialistide hoiakuid taastava õiguse suhtes positiivselt mõjutav. See omakorda edendab taastava õiguse rakendamist.

Taastavat õigust kui alternatiivset lahendust traditsioonilisele kriminaalmenetlusele spetsialistid pigem ei näe. Taastavat õigust on hea kasutada just kriminaalmenetluse kestel ning see ei peaks välistama kohtuliku karistuse määramist. Samas, nagu selgus, on mitmed vastajad leidnud, et taastava õiguse võimalusi tuleks avardada, näiteks:

„Kõik oleneb konkreetsest asjast ning osapooltest. taastavat õigust on hea kasutada menetluse kestel, kuid samas ei saa see välistada asjaolu, et lõpp-tulemiks on ka kohtulik karistus. Samas võiks taastava õiguse võimalusi avardada - olemas on vägivallast loobumise tugiliin, ohvriabi kaudu nõustamised jne. Aga kuidas aidata varast? Kuhu tema suunata, sest sageli vabandamisest ei ole ju huvitatud kannatanud, kes on suured jaeketid. Kas neile on piisavalt nõustamist, abi jne. Sama narkomaanide puhul.“ (*prokurör*)

Kuivõrd taastav õigus on orienteeritud kõigi osapoolte rahulolu saavutamisele, siis sellest tulenevalt on töö autori hinnangul lisaks ohvri vajadustele ja õigustele vajalik tähelepanu pöörata ka süüdlase vajadustele ja õigustele. Nagu viidatud prokurör tõi välja, siis ei ole hetkel teada, kuidas on võimalik näiteks pisivarast või narkomaani taastava õiguse läbi aidata. See on valdkond, mis vajaks töö autori hinnangul uurimist, arvestades eelkõige ka seda, et mitmetes riikides rakendatakse taastavat õigust enim just varavastaste süütegude puhul. Seega mainitud prokurörile on võimalik anda vastus läbi eririikide praktikate, sealhulgas Eesti enda praktika. See kõik omakorda viitab sellele, et kuigi taastavat õigust rakendatakse, on vajadus rohkem teadvustada neid praktikaid ning tutvustada neid spetsialistidele.

Kokkuvõttes on võimalik asuda seisukohale, et spetsialistide hoiakud ja teadlikkus mõjutavad taastava õiguse rakendamise valmidust. Küsitlusele vastanud spetsialistidel on pigem positiivne hoiak taastava õiguse osas ning nad on avatud taastava õiguse rakendamisele. Samas isegi kui spetsialistid on teadlikud, positiivsete hoiakutega ja igati avatud taastava õiguse rakendamisele, siis on nende võimalused piiratud õigusraamistikuga, mistõttu ei ole võimalik näiteks kriminaalhoolduses taastavat õigust rakendada. Samas võib tegemist olla ka kriminaalhooldajate puuduliku teadmisega taastava õiguse elementide kasutamise võimalustest kriminaalhoolduses. Seetõttu oleks taastava õiguse rakendamise edendamiseks oluline teha teavitustööd kriminaalhooldajate hulgas ja anda kas õiguslik alus lepitusmenetluse kõrval veel mõnele taastava õiguse meetodile või viia seadusesse sisse sätted, mis võimaldaksid ka kriminaalhoolduses taastavat õigust rakendada. Samuti on rakendamise valmiduse seisukohalt tähtsal kohal kvaliteetsete taastava õiguse teenuste arendamine, mis tõstaks spetsialistide julgust taastavat õigust rohkem rakendada.

Töö raames läbi viidud uuringu piiranguks on asjaolu, et küsitlusele vastas väike hulk spetsialiste ning valim ei ole seetõttu esinduslik. Töö autori hinnangul jääb vastuste pinnalt mulje, et küsitlusele vastasid eelkõige spetsialistid, kellel on taastava õiguse suhtes positiivsed hoiakud. Seoses sellega esitab töö autor soovitus, et kui mõni asutus tahab teada saada kõikide õigusalspetsialistide hoiakuid, siis tuleks läbi viia uuring suurema valimiga ja teise värbamisstrateegiaga. Käesolevat uuringu võib pidada pilootuuringuks, mis testis hoiakute mõõtmise metoodikat.

Eeltoodust tulenevalt toob töö autor välja ka ühe vastanu tagasiside maatrikstabelile, kes tõi hoiakute skaala mõõtmise puudusena välja järgneva: „Väidete hindamiseks oli skaala liiga napp. Puudu oli nii ja naa. Kuriteod, ohvrid, toimepanijad on nii erinevad, et võib olla nii ja võib olla naa, aga sai panna ei tea või valida rohkemaid juhtumeid kattev vastus. Karistuse liigi

ja raskusastme paneb paika seadusandja iga kuriteo kohta. Õigusemõistjad saavad opereerida üksnes etteantud raamides ja iseenesestmõistetavalt arvestatakse karistuse mõistmisel lisaks süü suurusele ka isiku resotsialiseerumise väljavaateid ja kuidas isik edasiselt õiguskuulekalt käituma saada.“ Töö autor lähtus maatrikstabeli ülesehitusel 5-pallisest Likerti skaalast, kuid järgnevates uuringutes on võimalik võtta kasutusele ka 7-palline Likerti skaala, mis võimaldab vastusevariante avardada.

KOKKUVÕTE

Taastav õigus on protsess, mis annab võimaluse ohvrile saada vastused oma küsimustele ja talle tekitatud kahju heastatud ning süüdlasele võimaluse mõista oma teo tagajärgi ja võtta vastutus ohvrile põhjustatud kahju eest. Teisisõnu, taastava õiguse protsessi läbi on võimalik lahendada konflikt ja taastada kogukonnas õigusrahu, mis teeb taastavast õigusest atraktiivse kontseptsiooni ja mida peetakse seetõttu võimalikuks kriminaalmenetluse reformi aluseks. Taastavat õigust nähakse käesoleval hetkel eelkõige täiendusena traditsioonilisele kriminaalmenetlusele ja mitte selle täieõigusliku alternatiivina. Ka magistritöö autor nõustub lahendusega, kus traditsiooniline kriminaalmenetlus ja taastava õiguse protsess pigem täiendavad kui välistavad teineteist.

Nagu magistritööst selgus, siis taastaval õigusel on seda suurem mõju, mida rohkem seda rakendatakse. Rakendamise valmidus on tugevalt seotud spetsialistide teadlikkusega taastavast õigusest ja suhtumisega taastavasse õigusesse. Taastava õiguse rakendamist toetavad mitmed rahvusvahelised, Euroopa Liidu ja siseriiklikud instrumendid. Eriti oluliseks võib pidada ohvrite direktiivi kui esimest taastava õiguse alast Euroopa Liidu õigusakti, mis on liikmesriikidele täitmiseks kohustuslik. Samuti on taastava õiguse rakendamise julgustamise koha pealt oluliseks Ministrite Komitee soovitus CM/rec(2018)8, mis annab tõenduspõhised standardid taastava õiguse rakendamiseks praktikaks ning edendab taastava õiguse rakendamist kõikides kriminaalmenetluse etappides, sealhulgas väljaspool õiguslikke protseduure (näiteks vangla). Mitmed uuringud on aga kinnitanud, et taastavat õigust ei ole tänaseni suures mahu kasutusele võetud ja taastava õiguse täielikku potentsiaali ei ole ära kasutatud. Samuti selgus magistritööst, et Eestis on õiguslik alus antud üksnes lepitusmenetlusele/vahendamisele, samas kui vahendamise kõrval on nii mõneski teises riigis tunnustust leidnud ka teised taastava õiguse meetodid (laiendatud vahendus, ring).

Kuna praktikas nähakse taastava õiguse rakendamise takistusena spetsialistide teadlikkust ja hoiakuid, oli käesoleva magistritöö eesmärgiks uurida õiguskaitstesüsteemis töötavate spetsialistide teadlikkust ja hoiakuid taastava õiguse suhtes ning tuvastada nende kahe elemendi mõju taastava õiguse rakendamise valmidusele. Samuti soovis töö autor magistritööga anda tuge Eesti lähiaastate kriminaalpoliitika eesmärkide elluviimisele taastava õiguse alal. Töö autori hinnangul on seatud eesmärgid saavutatud ja uurimisprobleemid lahendatud, kuivõrd töö autor analüüsis esiteks, kas spetsialistide teadlikkust ja hoiakuid nähakse üldse taastava õiguse rakendamise takistusena ning tuvastades, et need tegurid mõjutavad rakendamise valmidust, uuris seejärel, mis mõjutavad nende tegurite kujunemist. Samuti katsetas töö autor hoiakute

mõõtmise skaala toimimist, millest on võimalik teha omad järeldused, vajadusel ka korrektuurid, ning kasutada seda edaspidi laiemaks uurimiseks.

Magistritööst selgus, et spetsialistide teadlikkust taastavast õigusest võivad mõjutada eelkõige järgmised tegurid: (1) pädevate asutuste teavitustöö; (2) töökohas tehtav teavitustöö; (3) puudulik koostöö erinevate pädevate asutuste vahel; (4) kindlus toimivas kriminaalmenetluse süsteemis ja puudulik soov olla avatud uuendustele.

Töö autor tuvastas, et spetsialistide hoiakuid võivad mõjutada eelkõige järgmised tegurid: (1) õiguskorra väärtused ja traditsioonid; (2) karistamisega saavutatakse nii eri- kui ka üldpreventsiooni eesmärgid; (3) kohtusüsteem on keskendunud rohkem süüdlase karistamisele kui ohvrile kahju hüvitamisele; (4) avalikkus eeldab kuriteo puhul ettenähtud protseduuride läbiviimist; (5) karistushinnangud; (6) taastava õiguse tõhusust kinnitavate empiiriliste tõendite vähesus; (7) taastava õigusemõistmise puhul võib puududa vabatahtlikkuse element, kuna ohvrid on vastuvõtlikud prokuröride ja kurjategijate survele; (8) professionaalsete ja pädevate taastava õiguse läbiviijate puudus; (9) spetsialisti enda kogemused praktikast; (10) teadlikkus taastava õiguse kontseptsioonist.

Lisandväärtusena selgus Eesti spetsialistide seas läbi viidud uuringust, et lisaks hoiakutele ja teadlikkusele on taastava õiguse edukamat rakendamist takistavaks asjaoluks õigusraamistik ning pädevate konfliktivahendajate puudus.

Rakendamisega seoses selgus veel, et spetsialistid on pigem avatud taastava õiguse rakendamisele ning seda eelkõige alaealistega seotud ja varavastaste süütegude puhul. Lähisuhtevägivalla ja seksuaalkuritegude puhul langeb nii teiste autorite uuringute põhjal kui ka töö autori uuringu põhjal spetsialistide suhtumine kahte leeri – on neid, kes näevad lähisuhtevägivalla juhtumites taastavat õigust kui võimalust lahendada pooltevaheline konflikt, kuid samas on ka neid, kes näevad sellistel juhtumitel suurt võimalust taasohvristamiseks. Võib öelda, et Eestis on spetsialistid pigem avatud taastava õiguse rakendamisele lähisuhtevägivalla juhtumite puhul, kuid neisse suhtutakse erilise ettevaatlikkusega.

Töö hüpotees, milleks oli väide, et taastava õiguse rakendamise valmidus sõltub sellest, kui teadlikud on õiguspraktikud taastavast õigusest ja millised on praktikute väljakujunenud hoiakud taastava õiguse osas, leidis kinnitust. Töö autor tõi muu hulgas välja nii Euroopa Liidu kui ka siseriiklike taastava õiguse alastest soovitustest ja juhenditest ning teiste autorite poolt läbi viidud uuringutest ilmnevad kinnitused teadlikkuse ja hoiakute mõju kohta taastava õiguse rakendamise valmidusele. Lisaks tuvastas töö autor osade Eesti spetsialistide teadlikkuse,

hoiakud ja avatuse taastava õiguse rakendamisele, mille põhjal sai samuti jõuda järeldusele, et teadlikkusel ja hoiakutel on mõju taastava õiguse rakendamise valmidusele – need, kes on taastavast õigusest teadlikud ja suhtuvad taastavasse õigusesse positiivselt, on valmis seda ka rakendama. Ka kinnitas hoiakute mõju taastava õiguse rakendamise valmidusele asjaolu, et juba ainuüksi töö autori poolt läbi viidud küsitluse raames pörkasid spetsialistide hoiakud – osad soovivad taastava õiguse laiemat kasutamist, samas kui teised näevad selles ohtu osapooltele peale surutud konfliktivahenduseks, mis aga ei täida taastava õiguse eesmärgi. Samas soovib töö autor rõhutada, et teadlikkus ja hoiakud ei ole ainukesed elemendid, mis mõjutavad taastava õiguse rakendamise valmidust, kuid suures pildis on võimalik enamus teguritest taandada hoiakute ja teadlikkuse tasemele.

Kokkuvõttes on magistr töö autor seisukohal, et Eesti spetsialistidel on pigem head üldteadmised taastavast õigusest, kuid rakendamise valmiduse parendamiseks oleks vajalik teha rohkem teavitustööd. Seega kuigi esmapilgul võib tunduda, et spetsialistidel on head teadmised taastavast õigusest, siis tegelikult ilmnis läbi viidud küsitlusest, et mõne spetsialisti jaoks on jäänud vajaka just konkreetsetest taastava õiguse rakendamise näidetest praktikast ja seda erinevate süütegude puhul erinevates kriminaalmenetluse etappides. Ka on Eesti spetsialistidel pigem positiivne hoiak taastava õiguse osas, kuid spetsialistide suhtumist taastavasse õigusesse on võimalik parendada, näiteks empiiriliste tõendite tutvustamisega ja taaskord teavitustöö tegemisega. Kahjuks osutus aga Eesti tasandil teadlikkuse ja hoiakute ning rakendamise vahel selge seose tegemine raskendatuks, kuna küsitlusele vastas väike arv spetsialiste ning spetsialistid, kes vastasid, olid peaaegu kõik positiivse hoiakuga. Samas ei ole Eestis taastava õiguse rakendamine oma potentsiaali veel saavutanud.

Töö autor esitab taastava õiguse rakendamise valmiduse edendamiseks järgnevad ettepanekud:

1. ülikoolis tudengitele kui tulevastele spetsialistidele taastava õiguse kontseptsiooni, selle ohtude, eeliste ja rakendamise võimaluste tutvustamine;
2. teavitustöö tegemine spetsialistidele taastava õiguse rakendamise võimalustest erinevates menetlusetappides;
3. taastava õiguse uuringutest ja praktikatest ülevaadete tegemine;
4. konfliktivahendajate koolitamisele suurema tähelepanu pööramine;
5. uuringu läbiviimine konfliktivahendajate seas uurimaks konfliktivahendajate enda suhtumist taastavasse õigusesse ning millistel kaalutlustel konfliktivahendajad juhtumi vastu võtavad või sellest keelduvad;
6. õigusaktide täiendamine taastavat õigust puudutavate sätetega.

Tegemist on ettepanekutega, mis töö autori hinnangul arendaksid taastava õiguse rakendamise valmidust ja seeläbi ka rakendamise edukust Eestis. Kuivõrd käesoleva magistritöö eesmärgiks ei olnud anda otsest hinnangut taastava õiguse osas võimalike läbiviidavate reformide kohta, siis ei esita töö autor ka konkreetseid ettepanekuid seadusandluse täiendamiseks, kuivõrd selleks oleks vaja põhjalikumat analüüsi, mis väljuks magistritöö raamidest.

THE IMPACT OF SPECIALISTS' AWARENESS AND ATTITUDES ON THE READINESS FOR THE IMPLEMENTATION OF RESTORATIVE JUSTICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The development of restorative justice has increased across Europe in recent years. However, various studies have shown that while in some European countries restorative justice services are provided throughout the criminal proceedings and those involved in the offense are actively encouraged to use them,¹⁷⁸ in other countries restorative justice services are provided only for some offenses, in a specific geographical area or at one stage of the criminal proceedings.¹⁷⁹

Restorative justice has a greater impact if it is applied as widely as possible – the more people are aware of the principles of restorative justice and are able to apply them, the safer the community will be.¹⁸⁰ A survey of punishment assessments conducted in Estonia in 2014 revealed that the preferred punishment for both Estonian residents and professionals is imprisonment. The popularity of imprisonment can be explained by respondents' understanding of what is considered the purpose of punishment. Reconciliation between the offender and the victim is not considered a special purpose of punishment.¹⁸¹

The result of this study is one of the reasons that prompted the Ministry of Justice to state in the strategic development document “Development Directions of Criminal Policy until 2030” that the aim of criminal proceedings is to restore the victim's sense of security and repair the harm (restorative justice). In addition, in as many cases as possible, the aim is to reconcile the victim and the offender.¹⁸² Thus, in the coming years, criminal policy will focus on the promotion of restorative justice and the study of its effectiveness.¹⁸³

According to Estonian experts, the implementation of restorative justice is primarily hampered by attitudes. Annegrete Johanson, the head of the Social Insurance Board's Restorative Justice and Reconciliation Service, has said: “There is a lot of scepticism. Especially in the case of sexual offenses, we find a lot of confusion about how this can be applied? But it is forgotten that it is for the victim and only at his or her own request.”¹⁸⁴ Restorative justice practices and

¹⁷⁸ Marder, Ian D. Taastava kriminaalhoolduse ülesehitamine.

¹⁷⁹ Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Vol 2, p. 1016.

¹⁸⁰ Sotsiaalkindlustusameti veebileht. Ohvriabi, ennetustöö – taastav õigus. Miks kasutada taastavat õigust?

¹⁸¹ Sööt, M-L., Salla, J., Ginter, J., p. 14.

¹⁸² Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030, p. 4.

¹⁸³ Eelnõu 52 OE. Seletuskiri, p. 23.

¹⁸⁴ Prokuratuuri aastaraamat 2020. Taastav õigus aitab kannatanul eluga edasi minna.

non-punitive methods of influence can only work if the practitioner can rely on peoples' needs and how to deal with, remedy and cooperate with them.¹⁸⁵ In addition to attitudes, the functioning of restorative justice methods may also be affected by practitioners' awareness of restorative justice. The above-mentioned survey conducted in Estonia in 2014 pointed out that the relatively low support of Estonian people and professionals for restorative justice (such as conciliation) may be due to their low awareness of the principles of restorative justice.¹⁸⁶ Thus, restorative justice presupposes a change of mindset, the ability and willingness to look at the act in a social context, and a conviction that the punishment will not resolve the conflict that has arisen. The specialist must be prepared to use the principles of restorative justice work and must have a good knowledge of the theoretical background of restorative justice.¹⁸⁷

The aim of this master's thesis is to study how the awareness and attitudes of professionals working in the law enforcement system affect the readiness to apply restorative justice. The hypothesis set in the master's thesis is that the readiness to apply restorative justice depends on the awareness of legal practitioners about restorative justice and the established attitudes of practitioners regarding restorative justice.

In order to achieve the aim of the master's thesis and to check the validity of the hypothesis, the author has to solve the following research problems:

1. Regarding awareness: What is the awareness of legal practitioners about restorative justice and the possibilities of its implementation? What affects awareness?
2. Regarding attitudes: What factors influence the development of attitudes towards restorative justice – prejudices, traditions, outreach or the background of the mediator? What are the attitudes of professionals?
3. Regarding implementation: What affects the readiness to implement restorative justice? Does the willingness to implement restorative justice, including for more serious crimes (such as sexual offenses), depend on the attitudes of legal professionals? Does and then how does awareness affect the readiness to implement restorative justice? How much do practitioners use restorative justice?

Also, in order to achieve the aim of the master's thesis, a qualitative research method has been used in the work. In the course of qualitative research, professional literature, legislation, explanatory notes to legislation and previous research have been analysed. To achieve the goal,

¹⁸⁵ SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus, p. 87.

¹⁸⁶ Sööt, M-L., Salla, J., Ginter, J., p. 13.

¹⁸⁷ Klaus, K. Taastavast õigusest praktikult praktikutele.

the author has also conducted a qualitative survey of prosecutors, judges, probation officers and other legal specialists to identify their awareness and attitudes towards the application of restorative justice.

As the master's thesis has shown, the more it is exercised, the greater the effect of restorative justice is. The readiness for implementation is strongly related to the awareness of professionals about restorative law and the attitude towards restorative law. The implementation of restorative law is supported by a number of international and national instruments. Of particular importance is the Victims' Directive, the first European Union document on restorative justice that is binding on Member States. Also important in terms of encouraging the implementation of restorative justice is Recommendation CM/rec(2018)8 of the Committee of Ministers, which provides evidence-based standards for the implementation of restorative justice in practice and promotes restorative law at all stages of criminal proceedings, including out-of-court procedures (for example in prisons). However, a number of studies have confirmed that restorative justice has not been widely used to date and that the full potential of restorative justice has not been realized. The master's thesis also revealed that in Estonia the legal basis has been provided only for mediation, while other methods of restorative justice (conferencing, circles) have been recognized in some other countries.

According to the author, the aim of the thesis has been achieved and the research problems have been solved, as the author first analysed whether the awareness and attitudes of specialists are seen as an obstacle to the implementation of restorative justice at all, and then finding that these factors influence the readiness to implement restorative justice, the author then examined what influences the development of these factors.

It became clear from the master's thesis that the following factors in particular may affect the awareness of specialists about restorative justice: (1) information work of the competent authorities; (2) information work performed at the workplace; (3) lack of co-operation between different competent authorities; (4) security in the functioning system of criminal proceedings and lack of desire to be open to innovation.

The author found that the attitudes of specialists can be influenced primarily by the following factors: (1) the values and traditions of the legal order; (2) the objectives of both special and general prevention are achieved by punishment; (3) the court system has focused more on punishing the offender than on compensating the victim; (4) the public expects the procedures prescribed for the criminal offense to be carried out; (5) assessments of punishment; (6) lack of empirical evidence confirming the effectiveness of restorative justice; (7) in the case of

restorative justice, there may be no element of voluntariness, as victims are vulnerable to pressure from prosecutors and criminals; (8) lack of professional and competent mediators; (9) the specialist's own experience in practice; (10) awareness of the concept of restorative justice.

In regard to implementation, it was also found that specialists are more open to the application of restorative justice, especially in the cases of juvenile and property offenses. In the case of intimate partner violence and sexual offenses, according to the other authors' studies and also to the author's study, the attitudes of specialists fall into two categories – those who see restorative justice as a way to resolve the conflict between the parties, and those who see an opportunity for re-victimization. It can be said that in Estonia specialists are rather open to apply restorative justice in cases of intimate partner violence, but those cases are also given special attention.

The hypothesis of the work, which was the statement that the readiness to apply restorative justice depends on the awareness of legal practitioners about restorative justice and the established attitudes of practitioners regarding restorative justice, was confirmed. The author of the paper pointed out, among other things, the recommendations and guidelines on restorative justice in both the European Union and national legal documents, as well as the research conducted by other authors on the impact of awareness and attitudes on the readiness to implement restorative law. The author also identified the awareness, attitudes and openness of Estonian specialists to the implementation of restorative justice, on the basis of which it could also be concluded that awareness and attitudes have an impact on the readiness to implement restorative justice. In addition, the impact of attitudes on the readiness to implement restorative justice was confirmed by the fact that in the survey conducted by the author, the attitudes of specialists collided – some specialists want wider use of restorative justice, while others see it as a threat that conflict mediation can be imposed on the parties, which does not serve the purposes of restorative justice. At the same time, the author would like to emphasize that awareness and attitudes are not the only elements that influence the readiness to implement restorative law, but in the big picture it is possible to reduce most of the factors to the level of attitudes and awareness.

In conclusion, the author of the master's thesis is of the opinion that Estonian specialists have a good general knowledge of restorative justice and their attitudes are rather supportive of restorative justice, but in order to improve the readiness for implementation, more information work would be needed. Thus, although at first glance it may seem that professionals have a good overall knowledge of restorative justice, the survey actually showed that some

professionals lacked specific examples of the application of restorative justice in practice at different stages of criminal proceedings for different offenses. The limitation of the survey is the fact that a small number of specialists responded to the survey and the sample is therefore not representative. According to the author, the surface gives the impression that those who have a positive attitude towards restorative law responded to the survey. In this context, the author suggests that if an institution wants to know the views of all legal professionals, a larger sample and a different recruitment strategy should be used. The present study can be considered as a pilot study that tested the methodology for measuring attitudes.

The author makes the following suggestions for improving the readiness for implementing restorative justice:

1. introducing the concept of restorative justice to university students as future specialists, its dangers, advantages and possibilities of application;
2. carrying out information work to specialists on the possibilities of applying restorative justice at different stages of the procedure;
3. reviewing restorative law research and practice;
4. paying more attention to the training of conflict mediators;
5. conducting a survey among conflict mediators to examine the attitude of mediators towards restorative justice and the consideration basis on which mediators accept or refuse a case;
6. amending the provisions of the legislation on restorative justice.

These are proposals that, in the opinion of the author, would develop the readiness to implement restorative justice and thus the success of implementation in Estonia. As the aim of this master's thesis was not to give a direct assessment of the possible reforms to be carried out in terms of restorative justice, the author does not present any specific proposals for supplementing the legislation, as this would require a more thorough analysis beyond the master's thesis aim.

KASUTATUD ALLIKAD

Õigusaktid

1. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL, 25. oktoober 2012, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miimumnõuded ning asendatakse Nõukogu raamotsus 2001/220/JSK. – ELT L 315, lk 57-73.
2. Karistusseadustik. – RT I, 21.05.2021, 9.
3. Kriminaalmenetluseaseadustik. – RT I, 22.12.2021, 45.
4. Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine. – RT III, 13.11.2020, 6.
5. ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu resolutsioon 2002/12 taastava õiguse programmide kasutamise aluspõhimõtete kohta kriminaalasjades. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf> (30.01.2022).

Kirjandus ja muud allikad

6. Aertsen, I. Restorative Justice through Networking: Report from Europe. – Acta Juridica 2007/1.
7. Bazemore, G., & Maloney, D. Rehabilitating community service toward restorative service sanctions in balanced justice system. – Federal Probation 1994/58 (1).
8. Biffi, E., Mulder, E. jt. IVOR report. Implementing Victim-Oriented Reform of the criminal justice system in the European Union. Lisboa: Associação Portuguesa de Apoio à Vítima 2016. Arvutivõrgus kättesaadav: https://limo.libis.be/primo-explore/fulldisplay?docid=LIRIAS1909708&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&fromSitemap=1 (10.02.2022).
9. Bikelis, S. Drivers that change the direction of penal policy: case of developments of victim-offender reconciliation in the lithuanian criminal justice system. – Acta Juridica Hungarica 2015/56 (1).
10. Bolivar, D. Restorative Justice: An Empirical Study of the Needs, Experience, and Position of the Victim within Restorative Justice Practices. Country reports. Leuven: European Forum for Restorative Justice. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/report_victimsandrij-2.pdf (12.03.2022).
11. Braithwaite, J. Restorative Justice: Assessing Optimistic and Pessimistic Accounts. – Crime and Justice: Review of Research 1999/25.

12. Corrado, R. R., Cohen, I. M., Odgers, C. Multi-problem violent youth: A challenge for the restorative justice paradigm. – Weitekamp, E. G. M. & Kerner, H.-J., Restorative justice in context: International practice and directions. Portland: Willan Publishing 2003.
13. Cosemans, Z., Parmentier, S. Changing Lenses to Restorative Justice: New Directions for Europe and beyond. – Restorative Justice 2014/2 (2).
14. Crocker, D. Balancing justice goals: restorative justice practitioners' views. – Contemporary Justice Review 2016/19 (4).
15. Czarnecka-Dzialuk, B. Poland: Twenty Years of Restorative Justice Implementation. – Restorative Justice 2015/3 (3).
16. De Keijser J. W., Van der Leeden, R., Jackson, J. L. From moral theory to penal attitudes and back: theoretically integrated modeling approach. – Behavioral Sciences & the Law 2002/20 (4).
17. Drost, L., Haller, B., Hofinger, V. jt. Restorative justice in cases of domestic violence: Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs (JUST/2013/JPEN/AG/4587, WS1 Comparative Report 2014). Utrecht: Verwey-Jonker Institute 2015. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-12/7388_restorative_justice_in_cases_of_domestic_violence.pdf (12.02.2022).
18. Dzur, A. A Talk with Daniel Van Ness. – International Journal of Restorative Justice 2018/1 (3).
19. Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Restorative justice and mediation in penal matters. A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries. Vol 1. Forum Verlag Godesberg 2015. Arvutivõrgus kättesaadav: https://rsf.uni-greifswald.de/storages/uni-greifswald/fakultaet/rsf/lehrstuehle/lsharrendorf/Bd50_1_9783942865319.pdf (12.02.2022).
20. Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, P. Restorative Justice and Mediation in Penal Matters. A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries. Vol 2. Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg 2015. Arvutivõrgus kättesaadav: https://rsf.uni-greifswald.de/storages/uni-greifswald/fakultaet/rsf/lehrstuehle/lsharrendorf/Bd50_2_9783942865319.pdf (12.02.2022).
21. Espenberg, K., Kiisel, M. jt. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring. Aruande kokkuvõte. Tartu: Tartu Ülikool 2017. Arvutivõrgus kättesaadav:

- https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/kurite_oohvrite_uuring_2017.pdf (09.04.2022).
22. Euroopa Kriminaalasjade Komitee. Kommentaarid Ministrite Komitee soovitusel CM/Rec(2018)8 liikmesriikidele taastava õiguse kohta kriminaalasjades. Arvutivõrgus kättesaadav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808cdc8a (30.01.2022).
 23. Euroopa Liidu Nõukogu justiitsministrite 14.12.2021 Veneetsia deklaratsioon taastava õiguse rolli kohta kriminaalasjade. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79> (10.02.2022).
 24. Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus CM/Rec(2018)8 taastava õiguse rakendamise kohta kriminaalasjades. Arvutivõrgus kättesaadav: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808e35f3 (30.01.2022).
 25. Euroopa Nõukogu soovitus nr R (99) 19 lepitusmenetluse kohta. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20100715121918_RecommendationNo.R%2899%2919_EN.pdf (30.01.2022).
 26. European Forum for Restorative Justice. International Instruments. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.euforumrj.org/en/international-instruments> (03.01.2022).
 27. European Forum for Restorative Justice. Manual on restorative justice values and standards for practice. Leuven 2021. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2021-11/EFRJ_Manual_on_Restorative_Justice_Values_and_Standards_for_Practice.pdf (03.01.2022).
 28. European Forum for Restorative Justice. The idea of restorative justice and how it developed in Europe. Leuven 2020. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2020-01/the_idea_of_restorative_justice_and_how_it_developed_in_europe.pdf (27.12.2021).
 29. Garland, D. THE LIMITS OF THE SOVEREIGN STATE: Strategies of Crime Control in Contemporary Society. – The British Journal of Criminology 1996/36 (4).
 30. Green, B. A., Bazelon, L. Restorative justice from prosecutors' perspective. – Fordham Law Review 2020/88 (6).
 31. Gönczöl, K. "Szolgáltassuk az igazágot!" („Let us serve justice"), in KOVACSICS Jné (szerk), Egy élet az igazságügyi statisztika szolgálatában. Ünnepi kötet a 70 éves Vavró

- István tiszteletére. Budapest: ELTE ÁJK 2006. (Viidatud: Kerezsi, K. The Public Opinion and the Experts' Views on Restorative Justice. – International Annals of Criminology, 2006/44 (1-2), lk 123).
32. Justiitsministeeriumi programm „Usaldusväärne ja tulemuslik õigusruum“ 2020-2023. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.just.ee/media/831/download> (10.02.2022).
33. Justiitsministeeriumi programmi „Usaldusväärne ja tulemuslik õigusruum“ perioodiks 2022-2025 projekt 01.10.2021. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.rahandusministeerium.ee/system/files_force/document_files/jm_programm_2022-2025_projekt_01.10.2021.pdf?download=1 (10.02.2022).
34. Justiitsministeeriumi vägivalla ennetamise strateegia 2015-2020 lõpparuanne. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/ves_2015-2020_lopparuanne.pdf (10.02.2022).
35. Justiitsministeeriumi vägivallaennetuse kokkulepe 2021-2025. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/vagivallaennetuse_kokkulepe_2021-2025_0.pdf (10.02.2022).
36. Karp, D. R., Bazemore, G., Chesire J. J. The Role and Attitudes of Restorative Board Members: Case Study of Volunteers in Community Justice. – Crime and Delinquency 2004/50 (4).
37. Keenan, M. Kas taastavale õigusele on kohta, kui seksuaalne kuritarvitamine toimub perekonnas? – Tervise Arengu Insituut: Sotsiaaltöö 4/2020. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-11/160855478033_Sotsiaalto_4_2020_web_link.pdf (10.02.2022).
38. Kerezsi, K. The Public Opinion and the Experts' Views on Restorative Justice. – International Annals of Criminology 2006/44 (1-2).
39. Klaus, K. Taastavast õigusest praktikult praktikutele. – Tervise Arengu Insituut: Sotsiaaltöö 4/2020, 10.11.2020. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/taastavast-oigusest-praktikult-praktikutele> (10.02.2022).
40. Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele. Ohvrite õigusi käsitlev ELi strateegia (2020–2025). Brüssel 2020. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX:52020DC0258> (30.01.2022).

41. Kruusamäe, M. Karistuse kohaldamise etapid Eesti kohtupraktikas. Tartu: Riigikohtu õigusteabe osakond 2012. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/analyyisid/2012/karistuse_kohaldamise_etapid.pdf (26.03.2022).
42. Laxminarayan M. Accessibility and Initiation of Restorative Justice. Leuven: European Forum for Restorative Justice 2014. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-11/accessibility_and_initiation_of_rj_website_0.pdf (12.02.2022).
43. Laxminarayan, M., Wolthuis, A. Accessibility of Restorative Justice: Attitudes as Barriers to Greater Referrals. – Revista de Asistena Sociala 2015/14 (4).
44. Lünemann, K. D., Wolthuis, A., Verwey-Jonker Institute, U. Restorative justice in cases of domestic violence: Best practice examples between increasing mutual understanding and awareness of specific protection needs. Victim offender mediation: Needs of victims and offenders of intimate partner violence. 2nd comparative report, interviews & focus groups (JUST/2013/JPEN/AG/4587). Utrecht: Verwey-Jonker Institute 2015. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.ikf.ac.at/pdf/RJ_Comparative_Report_2.pdf (12.02.2022).
45. Marder, Ian D. Taastava kriminaalhoolduse ülesehitamine. – Tervise Arengu Insituut: Sotsiaaltöö 4/2020, 20.11.2020. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.tai.ee/et/sotsiaalto/taastava-kriminaalhoolduse-ulesehitamine> (10.02.2022).
46. Marsh, F., Wager, N. M. Restorative Justice in Cases of Sexual Violence: Exploring the Views of the Public and Survivors. – Probation Journal 2015/62 (4).
47. Marshall, T. F. The evolution of restorative justice in Britain. – European Journal on Criminal Policy and Research 1996/4 (4).
48. McCarthy, S. Perceptions of Restorative Justice in Ireland: The Challenges of the Way Forward. – Irish Probation Journal 2011/8.
49. Miller, S. L., Hefner, M. K., Iovanni, L. A. Iovanni. Practitioners' perspectives on using restorative justice with crimes of gendered violence. – Contemporary Justice Review 2020/23 (1).
50. Mousourakis, G. Restorative Justice: Perspectives on Contemporary Theoretical and Empirical Issues. – Hungarian Journal of Legal Studies 2018/59 (3).
51. Pelikan, C. Imagination and experiences: some forethoughts and afterthoughts on the 10th conference of the european forum for restorative justice in tirana. – International Journal of Restorative Justice 2019/2 (1).

52. Prokuratuuri aastaraamat 2020. Kriminaalmenetluse statistika. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2020/kriminaalmenetluse-statistika> (13.03.2022).
53. Prokuratuuri aastaraamat 2020. Taastav õigus aitab kannatanul eluga edasi minna. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2020/taastav-oigus-aitab-kannatanul-eluga-edasi-minna> (03.01.2022).
54. Pöder, K. Taastava õiguse meetmed perevägivalla juhtumite menetlemisel. – Õiguskeel 1/2016.
55. Reches, R. „Psychologinio pasiprieginimo atkuriamajam teisingumui problema“ (The Issue of Psychologic Resistance to the Restorative Justice). – Socialiniq moksly studijos 2010/2 (6). (Viidatud: Bikelis, S. Drivers that change the direction of penal policy: case of developments of victim-offender reconciliation in the lithuanian criminal justice system. – Acta Juridica Hungarica 2015/56 (1), lk 10).
56. Riigikogu otsus „Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ heakskiitmine 52 OE. Seletuskiri. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/4370712a-8dae-4d23-9b53-f0b61419d616/Riigikogu%20otsus%20_Kriminaalpoliitika%20pohialused%20aastani%202030%20heakskiitmine_ (03.01.2022).
57. Roland, K., Rideout, G., Salinitri, G., Frey, M. P. Development and use of a restorative justice ideology instrument: assessing beliefs. – Contemporary Justice Review 2012/15 (4).
58. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. Taastava õiguse põhimõtete ja alaealist mõjutavate meetodite kasutamine politseitöös. Siseministeerium 2018. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/taastav_oigus_juhendmaterjal_2018.pdf (10.02.2022).
59. Sootak, J. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2018.
60. Sotsiaalkindlustusameti veebileht. Pooleteise aastaga on taastava õiguse konfliktivahendusse suunatud ligi 230 juhtumit. 30.08.2021. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/uudised/pooleteise-aastaga-taastava-oiguse-konfliktivahendusse-suunatud-ligi-230-juhtumit> (16.04.2022).
61. Sotsiaalkindlustusameti veebileht. Ohvriabi, ennetustöö – taastav õigus. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/et/ohvriabi-ennetustoo/taastav-oigus> (10.02.2022).

62. Soulou, K. A brief European overview of restorative justice (RJ) in criminal cases: Current developments and challenges. – Pro Justitia 2020/3.
63. Strang, H., Sherman, L. W. Repairing the harm: victims and restorative justice. – Utah Law Review 2003/1.
64. Strömpl, J. Õigusemõistmise kaks paradigmaat ja sotsiaaltöö väärtused. – Tervise Arengu Insituut: Sotsiaaltöö 4/2020. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.tai.ee/sites/default/files/2021-11/160855478033_Sotsiaalto_4_2020_web_link.pdf (10.02.2022).
65. Sööt, M-L., Salla, J., Ginter, J. Kokkuvõte Eesti elanike, politseinike, prokuröride ja kohtunike karistushinnangutest. Justiitsministeerium: 2014. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/karistushinnangud.pdf> (03.01.2022).
66. Taylor, O. Terrill, Tamba-Kuii, M. Bailey. The Restorative Justice Attitudes Scale: Development and Initial Psychometric Evaluation. The Counseling Psychologist 2022/50 (1).
67. United Nations Office on Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. Second Edition. Vienna: United Nations 2020. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/20-01146_Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf (15.02.2022).
68. Vabariigi Valitsuse protokollilise otsuse „Vägivalla ennetamise strateegia 2015–2020 lõpparuande teadmiseks võtmine“ ja „Vägivallaennetuse kokkulepe 2021–2025“ heakskiitmine. Seletuskiri. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://eelroud.valitsus.ee/main/mount/docList/351e54e2-b998-4621-ae81-7940a839a3ce#dT6cXwF> (10.02.2022).
69. Walgrave, L. Beyond rehabilitation. In search of a constructive alternative in the judicial response to juvenile crime. – European Journal on Criminal Policy and Research 1994/2 (2-3).
70. Walgrave, L. Restorative Justice in Severe Times: Threatened Or an Opportunity. – New Criminal Law Review 2019/22 (4).
71. Winfree, L. New Zealand Police and Restorative Justice Philosophy. – Crime and Delinquency 2004/50 (2).
72. Õunapuu, L. Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes. Tartu: Tartu Ülikool 2014.
73. Zehr, H. The little book of Restorative Justice. Good Books 2002. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://sites.unicef.org/tdad/littlebookrjpakaf.pdf> (09.04.2022).

LISA. KÜSITLUSE ANKEET

Spetsialistide arvamus taastava õiguse kohta

Juстиitsministeeriumi strateegilises arengudokumendis „Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2030“ on märgitud järgmist: „Süüteomenetluse sihiks on õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine ning kahju heastamine (taastav õigus). Võimalikult paljudes juhtumites seatakse eesmärgiks ohvri ja kurjategija lepitamine.“

Eeltoodust ajendatult otsustasin kirjutada oma magistritöö just taastavast õigusest ja eelkõige sellest, mida arvavad spetsialistid taastavast õigusest ja selle rakendamise võimalustest Eestis. Seetõttu olen äärmiselt tänulik, kui täidate alljärgneva küsimustiku ausalt ja lähtudes puhtalt oma siseveendumusest.

Loodetavasti saame koos anda panuse meie kriminaalpoliitika arengule.

Küsitlus on anonüümne - kellegi isikut ei ole võimalik siduda tema vastustega. Vastuseid kasutatakse magistritöös analüüsi koostamiseks. Vastamine võtab aega umbes 8 - 15 minutit sõltuvalt vastamise põhjalikkusest.

Ette tänades
Viviana Vilter-Lindmäe

Tartu Ülikooli Tallinna õigusteaduskond

* Kohustuslik

1. Asutus *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Politsei
☐ Prokuratuur
☐ Kohus
☐ Kriminaalhooldus
☐ Vangla
☐ Muu

2. Kui kaua olete õigussüsteemis töötanud? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Vähem kui 1 aasta
☐ 1-3 aastat
☐ 4-6 aastat
☐ 7-10 aastat
☐ Rohkem kui 10 aastat

3. Kust pärinevad Teie teadmised taastavast õigusest? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Töökoht toetab taastava õiguse rakendamist (selgitustööd, koolitused jms)
☐ Olen ennast ise teemaga kurssi viinud (ise koolitustel osalenud jms)
☐ Olen üht-teist kuulnud, kuid teadmised on üldjoontes puudulikud
☐ Ma ei ole taastavast õigusest varem üldse kuulnud Liikuge küsimuse 14 juurde
☐ Muu: _____

Taastav õigus

4. Palun kirjeldage, mida mõistate taastava õiguse all. *

5. Kas olete avatud taastava õiguse rakendamisele? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Jah
☐ Ei

6. Kas rakendate oma töös taastavat õigust? *

Märkige ainult üks ovaal.

☐ Jah

☐ Ei

7. Kui vastasite eelmisele küsimusele jaatavalt, siis palun kirjeldage, kuidas ja millistel juhtudel Te taastavat õigust rakendate. Kui vastasite eitavalt, siis palun selgitage, mis põhjustel Te taastavat õigust oma töös ei kasuta. *

8. Kas ja milliseid eeliseid näete taastavas õiguses võrreldes tavapärase kriminaalmenetlusega? Palun põhjendage. *

9. Kas ja milliseid ohte näete taastavas õiguses? Palun põhjendage. *

10. Milliste juhtumite korral võiks taastavat õigust rakendada? Palun põhjendage. *

11. Kas Teie hinnangul on ka selliseid juhtumeid, mille korral ei peaks taastavat õigust rakendama? Palun põhjendage. *

12. Kas taastavat õigust võiks rakendada ka raskemate süütegude puhul (näiteks vägistamine)? *

Märkige ainult üks ovaal.

☐ Jah

☐ Teatud juhtudel jah (näiteks ohvri enda soov)

☐ Ei

13. Kas Teie hinnangul praegune Eesti õigusraamistik toetab taastava õiguse rakendamise valmidust? *

Märkige ainult üks ovaal.

☐ Jah

☐ Osaliselt

☐ Ei

Konfliktivahendajad/lepitajad

14. Kas olete kursis, kes on konfliktivahenduse/lepituse läbiviijad? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Jah
☐ Ei

15. Kas on oluline, et konfliktivahenduse/lepituse läbiviija oleks õigusharidusega? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Jah
☐ Ei pea, aga õigusharidus tuleks kasuks
☐ Ei

16. Kas on oluline, et konfliktivahenduse/lepituse läbiviija oleks spetsialiseerunud konkreetsele valdkonnale (näiteks lähisuhtevägivalda juhtumitega tegelevad vaid vastava koolituse saanud lepitajad)? *

Märkige ainult üks ovaal.

- ☐ Jah
☐ Ei
☐ Muu: _____

Väited

17. Palun andke omapoolne hinnang alljärgnevatele väidetele. *

Märkige ainult üks ovaal rea kohta.

	Nõustun täielikult	Pigem nõustun	Ei oska öelda	Pigem ei nõustu	Ei nõustu
Ohvrile võiks tulla kasuks kohtuda süüdlasega konfliktivahenduse/lepituse raames.	☐	☐	☐	☐	☐
Süüdlasega kohtumine konfliktivahenduse/lepituse raames teeks ohvrile rohkem kahju kui head.	☐	☐	☐	☐	☐
Konfliktivahenduse/lepituse raames süüdlasega kohtumine on ohvrile ohtlik.	☐	☐	☐	☐	☐
Ohvrile tuleks anda igal juhul võimalus ise otsustada, kas ta soovib konfliktivahenduse/lepituse raames süüdlasega kohtuda.	☐	☐	☐	☐	☐
Süüdlane mõistaks ohvriga konfliktivahendusel/lepitusel kohtudes paremini, millist kahju ta on tekitanud.	☐	☐	☐	☐	☐
Ohvritele, kes ei saa kohtuda süüdlasega, võib olla kasuks kohtuda teiste samaste kuritegude toimepanijatega, et rääkida neile oma kogemusest ohvrina.	☐	☐	☐	☐	☐
Süüdlasel, kes ei saa ohvriga kohtuda, võib olla kasuks kohtuda teiste samaste kuritegude ohvritega, et kuulda teiste ohvrite kogemustest.	☐	☐	☐	☐	☐
Süüdlane sooritaks väiksema tõenäosusega kuriteo uuesti, kui ta kohtuks oma ohvriga konfliktivahenduse/lepituse raames.	☐	☐	☐	☐	☐
Hea mõte on anda ohvritele konfliktivahendusel/lepitusel võimalus esitada süüdlasele näost näkku otseseid küsimusi.	☐	☐	☐	☐	☐
Hea mõte on anda ohvritele võimalus esitada süüdlasele küsimusi kaudse kontakti (nt kirjade) kaudu.	☐	☐	☐	☐	☐
Riigi roll kriminaalmenetluses tuleks taandada kurjategija ja ohvri vahelise vahendaja rollile.	☐	☐	☐	☐	☐
Ohvrile tuleks anda kriminaalmenetluses keskne koht.	☐	☐	☐	☐	☐
Süüdistuse esitamine on üldine olukorras, kus süüdlane ja ohver on omavaheliste konsultatsioonide tulemusena leidnud konfliktile lahenduse.	☐	☐	☐	☐	☐

Konfliktide lahendamine on meie kriminaalõigussüsteemis tähelepanuta jäetud eesmärk.	☐	☐	☐	☐	☐
Parim karistusviis on selline, mis arvestades kuriteoga tekitatud kahju, maksimeerib taastamise ja hüvitamise võimalusi.	☐	☐	☐	☐	☐
Kriminaalmenetlust saab lugeda edukaks ainult siis, kui nii süüdlane, ohver kui ka kogukond on tulemusega rahul.	☐	☐	☐	☐	☐
Kriminaalmenetlust saab lugeda edukaks ainult siis, kui ohver on tulemusega rahul.	☐	☐	☐	☐	☐
Üldpreventsioon toob kaasa üksikisiku huvide ohverdamise avalike huvide kasuks.	☐	☐	☐	☐	☐
Üldpreventsioon taandab konkreetse õigusrikkuja teiste käitumise mõjutamise vahendiks.	☐	☐	☐	☐	☐
Tingimusteta vanglakaristus on õigustatud vaid siis, kui see on turvalisuse huvides vältimatult vajalik.	☐	☐	☐	☐	☐
Kurjategijaid tuleks suunata aktiivselt kaasa aitama enda tekitatud kahju heastamisele.	☐	☐	☐	☐	☐
Enamik inimesi, kes propageerivad kurjategijate resotsialiseerimismeetmeid, omistavad toimepandud kuritegude raskusele vähe tähtsust.	☐	☐	☐	☐	☐
Karistuse liigi ja raskusastme määramisel peaksid domineerima isiku ühiskonda taasintegreerimise võimalused.	☐	☐	☐	☐	☐
Traditsiooniline karistamine taastab õiguskorra ühiskonnas.	☐	☐	☐	☐	☐
Parem on kurjategijaid pikemaks ajaks vangistada, kuna see hoiab ära paljude kuritegude toimepanemise.	☐	☐	☐	☐	☐
Vaid karistuse kandmisega tasub kurjategija oma völa ühiskonna ees.	☐	☐	☐	☐	☐
Enamik õigusrikkujaid on oma loomult halvad inimesed, keda ei ole võimalik aidata.	☐	☐	☐	☐	☐
Enamik õigusrikkujaid on tavalised inimesed, kes aga vajavad teatud abi või suunamist.	☐	☐	☐	☐	☐

Lõpetuseks

18. Kuidas oleks võimalik taastava õiguse rakendamise valmiduse osakaalu suurendada? *

Märkige kõik sobivad.

- ☐ Teavitustöö nii kogukonnale kui ka õiguspraktikutele
☐ Koguda tõendeid selle kohta, et taastav õigus täidab oma eesmärgi
☐ Koolitused õiguspraktikutele
☐ Muudatused seadusandluses
☐ Taastava õiguse kohtumise läbiviijate põhjalikum ettevalmistus
☐ Taastava õiguse rakendamise osakaalu ei tuleks suurendada

Muu: ☐ _____

19. Siia saate soovi korral panna kirja oma mõtted, mida ei olnud eespool võimalik avaldada, kuid mis teemat arvestades oleksid olulised.
